

Tampereen yliopisto
Johtamiskorkeakoulu
Valtio-oppi

PAKON PANSSAROIMA HEGEMONIA?

Marxilainen valtioteoria vuosien 1968–1989 keskustelun kautta

Miika Salo
Pro gradu -tutkielma
Ohjaaja: Mikko Lahtinen
Huhtikuu 2016

Tampereen yliopisto
Johtamiskorkeakoulu
Politiikan tutkimuksen tutkinto-ohjelma

SALO, MIIKA: Pakon panssaroima hegemonia? Marxilainen valtioteoria vuosien 1968–1989 keskustelun kautta

Pro gradu -tutkielma, 107 sivua.
Politiikan tutkimuksen tutkinto-ohjelma/Valtio-opin opintosuunta
Huhtikuu 2016

Tarkastelen tutkielmassani marxilaista valtioteoriaa vuosien 1968 ja 1989 välillä käydyin valtioteoreettisen keskustelun kautta. Valtiodebatin uudelleenarviointi on ajankohtaista nyt kun viimeisimmän finanssikriisin myötä valtioteoriasta on herännyt uudelleen keskustelua. Tutkin keskustelua nykyajan näkökulmasta keskittyen edelleen viitattuihin lähteisiin ja käyttäen nykyisiä lähteitä hyväkseni löytääkseni keskustelun keskeiset tekijät. Selvitän minkälaisia suuntauksia marxilaisessa valtiokäsityksessä keskustelun aikana kehittyi. Työkälunani keskustelun jaottelussa käytän Louis Althusserin 'teoreettisen konjektuurin' käsitettä.

Marx ei kirjoittanut teosta valtioteoreettisista näkemyksistään. Leninin pamfletti *Valtio ja vallankumous* on ollut hyvin keskeisenä klassisen marxilaisen valtioteorian muodostamisessa sellaisena kuin se on useimmiten ymmärretty. Hänen esityksessään on merkittäviä puutteita, mutta se jäi vaikuttamaan hyvin vahvasti. Omassa konjektuurissaan hän painotti valtion väkivaltakoneistoa ja sortavaa luonnetta. Vuoden 1968 tapahtumat kiinnittivät huomiota valtion osuuteen ideologiassa. Kommunististen puolueiden "virallinen" ja Stalinin kauden jähmettämä marxismi(-leninismi) oli kykenemätön vastaamaan uuteen tilanteeseen. Ratkaisua poliittisen tilanteen esiin tuomiin ongelmiin haettiin erityisesti Antonio Gramscin *Vankilaviihkoista* hegemoniapohdintoineen. Hänen merkittävä panoksensa valtioteoriaan on 'kokonaisvaltion' käsite eli valtio "pakon panssaroimana hegemoniana". Keskustelijoiden kannat asettuvat eri rintamiin, joita jakavana ristiriitana on erityisesti kysymys talouden ja politiikan suhteesta. Tämä ristiriita jakautuu kahteen päämuotoon, jotka ovat kysymys taloudellisesti hallitsevan luokan suhteesta valtiovaltaan ja kysymys yhteiskunnan perustan suhteesta valtioon. Milibandin ja Poulantzasin välinen debatti edustaa keskustelun poliittista painotusta. Toinen rintama kehittyi aluksi saksalaisen "valtionjohtokeskustelun" inspiroimana ja Joachim Hirschin valtioteorian "uudelleenmuotoilun" pohjalta. Holloway ja Picciotto "avoimen marxismin" suunta edustaa vahvemmin pääoman kasautumisen näkökulmasta valtiota tarkastelevaa painotusta. Bob Jessopin keskustelun aikana muotoutumassa oleva strategis-relaationaalinen suunta muodostaa keskustelun kolmannen päärintaman, joka pyrkii yhdistämään muut rintamat ottaen niistä kummastakin vaikutteita, pohjaten kuitenkin vahvimmin Poulantzasiin.

Vuosien 1968–1989 valtioteoreettisessa keskustelussa kehittyi käsitteitä ja näkökantoja, joilla on relevanssia nykyisinkin. Tällainen on Jessopin käytettyjen hahmottelujen lisäksi esimerkiksi Poulantzasin 'autoritaarisen etatismen' käsite, jota voisi käyttää hyödyksi Suomenkin hallitsemistavan muutoksen tutkimuksessa. Nykyisin keskustelun hahmoista tärkeitä ovat erityisesti Poulantzas ja Jessop, sekä keskustelun merkittävät lähteet Marx ja Gramsci, joihin pohjaavan *praksiksen näkökulman* kautta saisi uudesta näkökulmasta tietoa politiikan konkreettisista, ihmisten arkipäivässään kokemista vaikutuksista ja politiikan toimeenpanosta ja vastarinnasta.

Asiasanat: valtio, valtioteoria, valtiofilosofia, marxilaisuus, Karl Marx, Antonio Gramsci, Nicos Poulantzas, Bob Jessop

SISÄLTÖ

1. MARXILAISEN VALTIOTEORIAN AJANKOHTAISUUS	1
1.1. Tutkimuksen tavoitteet.....	1
1.2. Marxilaisen näkökulman erityisyys	2
1.3. Murroksesta toiseen: 1968 ja 1989	3
2. TUTKIMUKSEN METODOLOGIA	6
2.1. Historian tutkiminen takaperin.....	6
2.2. Teoreettinen konjektuuri.....	7
2.3. Tutkimuskohteen rajaus ja esityksen rakenne.....	9
3. KLASSINEN MARXILAINEN VALTIOKÄSITYS JA NEUVOSTOLIITTOINEN MARXISMI	11
3.1. Marx ja Engels valtiosta.....	11
3.2. Leninin valtiokäsitys ja <i>Valtio ja vallankumous</i>	19
3.3. Marxismi-leninismi ja valtiomonopolistisen kapitalismin teoria.....	25
4. ANTONIO GRAMSCI: KOKONAISSVALTIO, <i>LO STATO INTEGRALE</i>	33
4.1. 'Hegemonisen apparaatin' tuominen valtioteoriaan	33
4.2. 'Hegemoninen apparaatti' ja 'ideologiset valtiokoneistot'	39
4.3. Kokonaisvaltio ja "laajennettu valtio"	44
5. MARXILAISEN VALTIOTEORIAN 68-KESKUSTELU.....	49
5.1. Keskustelun pääristiriita.....	50
5.2. <i>Excursus</i> : Keskustelun kehityksen taustalta	55
5.2.1. Voiton suhdeluvun laskutendenssi.....	55
5.2.2. Althusserilaisesta momentista gramscilaiseen	58
5.2.3. Vallan tekniikat: Michel Foucault.....	60
5.3. Keskustelun rintamat.....	65
5.3.1. "Poliittinen suunta": Nicos Poulantzas ja Ralph Miliband	67
5.3.2. Derivaatiodebatista "avoimeen marxismiin": Hirsch, Holloway ja Picciotto.....	75
5.3.3. "Strategis-relaationaalinen suunta": Bob Jessop	82
6. JOHTOPÄÄTÖKSIÄ 68-KESKUSTELUN KAUTTA.....	86
6.1. Teoreettinen kehittäminen: 68-keskustelun puutteet	86
6.2. Teoreettinen kehittäminen: praksiksen näkökulma.....	89
6.3. Tutkimuksen soveltaminen Suomeen	92
LÄHDETEOKSISTA KÄYTETYT LYHENTEET.....	97
LÄHTEET.....	98

Tutkimukseni käsittelee marxilaista valtioteoriaa kahden murroksen, eli vuosien 1968 ja 1989, välille ajoittuvan valtioteoreettisen keskustelun kautta. Tutkin minkälaisia eri suuntauksia marxilaisessa valtiokäsityksessä keskustelun kuluessa kehittyi. Tutkimus sijoittuu valtioteorian ohella käsite- ja aatehistoriaan.

1. MARXILAISEN VALTIOTEORIAN AJANKOHTAISUUS

Vuoden 1968 jälkeisen marxilaisen valtiodebatin uudelleenarviointi on ajankohtaista nyt kun viimeisimmän finanssikriisin myötä valtioteoriasta on herännyt uudelleen keskustelua. Viime vuosina on ilmestynyt runsaasti marxilaiseen valtioteoriaan liittyvää kirjallisuutta. Nykyinen keskustelu on osin jatkoa vuoden 1968 jälkeiselle keskustelulle, osin sen uudelleenarviointia ja uudelleenlukemista. Erityisesti on kiinnitetty huomiota Nicos Poulantzasin töihin ja keskustelussa erittäin vaikuttavana lähteenä olleeseen Antonio Gramsciin¹. Jo ennen uusinta finanssikriisiä valtioteoreettinen keskustelu on usean vuosikymmenen tauon jälkeen tullut ajankohtaiseksi erityisesti poliittiselle vasemmistolle. Esimerkiksi eräissä eteläamerikkalaisissa valtioissa vasemmisto on ollut ensimmäistä kertaa vuosikymmeniin hallitusten johdossa. EU:ssa harjoitetun talouskuripolitiikan seurauksena myös Kreikka siirtyi vuoden 2015 alussa ainakin muodollisesti vasemmalle. Jos aikoo todella suuntautua yhteiskunnan poliittiseen uudistamiseen, on pohdittava valtiovallan vaikeita kysymyksiä, kuten poliittisen filosofian historiaa Lontoossa opettava Peter Thomas (2006) kirjoittaa.

1.1. Tutkimuksen tavoitteet

Valtiokäsitys ja käsitys politiikasta ovat kiinteässä yhteydessä poliittisten tavoitteiden ja poliittisen strategian määrittelyyn. Saksalaisten politologien Elmar Altvaterin ja Otto Kallscheuerin (1979, 107) sanoin jokainen teoria vallasta on riippuvainen valtiokäsityksestä ja päinvastoin. Tähän on lisättävä, että jokainen *poliittinen strategia* on riippuvainen valtiokäsityksestä. Kuten Joachim Hirsch (1981b, 32) kirjoittaa, valtioteoria on erityisen politisoitunut teorian muoto, joka on yhteydessä poliittisten strategioiden legitimointiin. Valtioteoria on keskeinen osa politiikan tutkimusta, sillä se liittyy olennaisesti siihen, mitä politiikalla käsitetään.

¹ Gramscin *Vankilavihkot* ovat kokonaisuudessaan ilmestyneet mm. saksaksi ja käännöstyö englanniksi on käynnissä. Gramsci-julkaisuja eri kielillä vuodesta 2004 alkaen on koottuna International Gramsci Society sivuilla osoitteessa <http://www.internationalgramscisociety.org/bibliography/> (International Gramsci Society 2016). Muista merkittävistä viime vuosien julkaisuista mainittakoon Nicos Poulantzasin *L'État, le Pouvoir, le Socialisme* uudelleenjulkaisut ranskaksi (2013) ja englanniksi (2014), hänen ajatteluaan käsittelevä *Poulantzas lesen* (2006) (englanninnois *Reading Poulantzas* 2011) ja James Martinin toimittama *Poulantzas Reader* (2008). Lisäksi on ilmestynyt Milibandin ajattelua käsittelevä Wetherlyn, Barrow'n ja Burnhamin *Class, Power and the State in Capitalist Society* (2007).

Marxilainen filosofi Louis Althusser kirjoittaa vuonna 1966, että ”marxilaisen teorian perustehtävän, sen strategisen tehtävän, kohde on itse marxilainen teoria”² (*Écrits II*³, 419). Teoria tarvitsee kriittistä arviointia, jotta käytäntöä voidaan ymmärtää. Kuten Göran Therborn (1976, 229) kirjoittaa, yhteiskuntatieteen välttämättömänä tehtävänä on yhteiskunnan erilaisten historiallisten muotojen ja niiden muutoksen analyysi. Yhteiskuntatieteilijän on pystyttävä määrittelemään tutkimuskohteidensa rajat: käyttämiään käsitteitä on tarkasteltava kriittisesti. Vallitsevaa kapitalistista tuotantotapaa ymmärtääkseen on valtioteoria otettava tarkasteluun.

Kartoittamalla marxilaisen valtioteorian kokonaisuutta vuoden 1968 jälkeisen marxilaisen valtioteoreettisen keskustelun kautta pystyn ymmärtämään sen nykytilaa. Samalla nousee esiin näkökulmia joiden avulla voidaan hahmottaa valtiojärjestelmiä ja nykyistä yhteiskuntaa, sekä tarkastella mahdollisuuksia erilaisille poliittisille strategioille. Tarkoitukseni on selvittää, mitä nykyaikana hyödyllisiä aineksia on vuoden 1968 jälkeisessä keskustelussa esitetyissä näkemyksissä, ja miten valtioteoriaa voisi kehittää edelleen näistä lähtökohdista.

1.2. Marxilaisen näkökulman erityisyys

On yleisesti hyväksyttyä, että alistava voimankäyttö on osa valtiota. Nykyisessä valtio-opissa viitataan usein Max Weberin ensimmäisen maailmansodan jälkeen esittämään määritelmään, jossa ”valtio on laitosmainen herruusyhteisliittymä, jonka onnistuu menestyksekkäästi monopolisoida legitiimi fyysinen väkivalta jollakin alueella” (Weber 2009, 78). Yhteisöstä erotetun voimankäytön monopolin avulla on mahdollista että yhteiskunnan yksi ryhmä käyttää valtiovaltaa muita ryhmiä kohtaan.

Poulantzas lesen (2006) -kirjan toimittajien⁴ mukaan marxilainen näkökulma valtioteoriaan on merkittävä, sillä se käsittelee valtiota ja politiikkaa yhteydessä kapitalistiseen talouteen, jossa valtio nähdään taloudellisten suhteiden tuottajana. Ellen Meiksins Wood (2005, 167) kirjoittaa *Pääoman imperiumissa* valtion olevan ”ainoa ei-taloudellinen instituutio, joka todella on välttämätön pääomalle.” Yritysten menestys on riippuvainen valtioiden avusta niin yrityksen kotimaassa kuin muuallakin. Valtio hallinnoi ja takaa pääomalle välttämättömiä asioita voimakeinoin (emt., 169). Colin Hayn (1999, 158) mukaan valtioteoria on välttämätön kapitalistisen tuotantotavan ja sen kriisien ymmärtämiseksi. Teoreettiselta kannalta marxilaisessa näkökulmassa on erityistä sen *materialistisuus* eli huomion kiinnittäminen yhteiskunnan ”perustaan”, toisin sanoen sen talouden järjestämi-

² Vieraskielisten lähteiden suomennokset ovat omiani, jos suomennosta ei ole saatavilla.

³ Lähdeoteoksista käytetyt lyhenteet sivulla 97.

⁴ Alexander Gallas, Lars Bretthauer, John Kannankulam ja Ingo Stützle (Gallas ym. 2011).

seen ja tuotannossa vallitseviin suhteisiin. Therborn (1976, 231) näkee marxilaisen lähestymistavan rikkautena sen, ettei yhteiskunnan tutkimuksessa keskitytä vain toimijoihin tai rakenteeseen, vaan myös yhteiskunnan *uusintamisen prosessiin*.

Poliittiselta kannalta marxilainen näkökulma kiinnittää huomiota siihen, kuinka yhteiskunnan radikaali, eli sen juuriin asti ulottuva, muuttaminen olisi mahdollista toteuttaa. Kuten Karl Marx *Feuerbach-teeseissä* kirjoittaa, yhteiskunnan perusta on ensin ymmärrettävä ristiriitaisuudessaan, ja sitten kumouksellisella muutoksella muutettava sitä (VT2, 64). On siis tiedostettava todellisuudessa vallitsevat suhteet, jonka jälkeen voidaan *toimia* todellisuuden muuttamiseksi⁵. Marx kertoo saman ajatuksen tiiviisti yhdennessätoista, tunnetuimmassa teesissään: ”Filosofit ovat vain eri tavoin *tulkinnat* maailmaa, tehtävänä on sen *muuttaminen*” (VT2, 66, suomennosta muutettu)⁶. Marxilaisessa näkökulmassa valtiota käsitellään kiinteässä yhteydessä poliittiseen strategiaan, jolloin valtioteoriassa tarkastellaan myös keinoja, joilla yhteiskuntaa voidaan muuttaa. Neuvostoliittolaisen Jevgeni Pashukaniksen (1932/1980, 278) mukaan valtiot eroavat erityisesti luokkapohjansa perusteella. Tällöin työväenluokan kamppailulle on erityisen tärkeää erottaa valtion hallintomuoto ja luokkaolemus⁷, jotta voidaan muotoilla tilanteeseen sopiva strategia. Valtion ja talouden suhteen erittely auttaa lisäksi ymmärtämään, miten valtion kautta voidaan hallita (taloudellisten) kriisien lopputuloksia.

1.3. Murroksesta toiseen: 1968 ja 1989

Tutkielmani otsikko *Pakon panssaroiden hegemonia?* viittaa Gramsciin, jonka mukaan

yleinen valtiokäsitys sisältää aineksia, jotka on palautettava kansalaisyhteiskunnan käsitteeseen (siinä mielessä voitaisiin sanoa, että valtio = poliittinen yhteiskunta + kansalaisyhteiskunta eli hegemonia jonka tukena ovat pakkokeinot). (Q6§88; VV2, 126.⁸)

Gramscin vankilakirjoitukset vuosilta 1929–1935 ovat merkittävänä inspiroivana lähteenä vuoden 1968 jälkeisissä keskusteluissa. Raimo Blom (1982, 142) kirjoittaa kirjassaan *Yhteiskuntateoria ja valtio*, kuinka ”[v]iime vuosien valtiokeskustelussa on voimakkaana esiin noussut Antonio Gram-

⁵ Platonin *Valtion* luolavertauksen vangin tavoin on tultava ulos luolasta, jossa näkee vain todellisten esineiden varjoja, ja katsottava todellisuutta kirkkaassa auringonvalossa, jossa asiat näkee ”sellaisina kuin ne ovat” (*Valtio* 514a–517a).

⁶ *Interpreti*ert tulisi kääntää mieluummin ’*tulkinnat*’ kuin ’*selittäneet*’. Marxin *Ad Feuerbach* käsikirjoituksessa (Marx 1845/1998, 21) ei ole sanaa ’mutta’ joten poistin sen lainauksesta.

⁷ Marxilaisen käsityksen mukaan kapitalistisessa yhteiskunnassa tuotannossa olevat suhteet jakavat ihmiset erilaisiin luokkiin, joista kaksi on yhteiskuntajärjestyksen toiminnalle välttämätöntä ja taloudellisilta eduiltaan vastakkaista: *kapitalistit*, eli pääomatuloilla elävät tuotantovälineiden omistajat, ja palkkatyöllä elävä *työväenluokka*. Marxilla itsellään luokan käsitteeseen sisältyy järjestäytyneen poliittisen toiminnan elementti.

⁸ Italiaksi lainauksen loppu on: ”Stato = società politica + società civile, cioè egemonia corazzata di coercizione.” ‘Corazzare’ on suomeksi ’varustaa haarniskalla’, ’panssaroida’, kuvaannollisessa merkityksessä ’suojata’. ‘Corazzato’ on ’panssaroitu’, esimerkiksi panssaroitu sotilasajoneuvo, -laiva, jne.

scin merkitys.” Gramscin pohdinnat hegemoniasta ja ideologiasta vaikuttivat vahvasti monen teoreetikon töihin.

Poulantzasin (1969, 76) mukaan kysymys ideologian roolista valtiokoneiston toiminnassa nousi esiin Ranskan touko–kesäkuun 1968 tapahtumien johdosta. Vuosi 1968 oli merkittävä käännekohta niin politiikan käytännössä kuin myös politiikan teoriassa. Tapahtumat olivat murros, jossa kehittyi laajoja joukkoliikkeitä jotka tarvitsivat uudenlaisia poliittisen strategian artikuloinnin tapoja. Paul Thomasin (2002, 74) mukaan toukokuun 1968 aiheutti ”epistemologisen katkoksen”⁹. Vuoden perintö näkyi uudenlaisten vasemmistolaisten suuntausten kehittymisenä. Alain Badiou (2010, 51–52) kirjoittaa 40 vuotta myöhemmin kirjassaan *L’Hypothèse communiste*, kuinka toukokuun tapahtumat aloittivat intensiivisen politiikan aikakauden, jonka vuoksi olisi parempi puhua ”68-vuosikymmenestä”. Myös vasemmiston sisäinen teoreettinen keskustelu mullistui. Ranskan toukokuun 1968 tapahtumien jälkeen monet ranskalaiset intellektuellit julistivat marxismin olevan kriisissä. Tapahtumat laukaisivat vahvan teoreettisen reaktion dogmaattista neuvostoliittolaista ja kommunististen puolueiden ”virallista” marxismia vastaan. Marxismi yritettiin pelastaa ortodoksiselta kommunismilta hakien vaikutteita muista teorioista, joina Bob Jessop listaa eksistentiaalismin, strukturalismin ja poststrukturalismin, psykoanalyysin, lingvistiikan sekä Michel Foucault’n työt. (Jessop 2008a, 140–141.)

Simon Clarke (1977, 1) kirjoittaa vuoden 1977 artikkelissaan kuinka ”viimeisen kymmenen vuoden poliittiset kehityskulut ovat johtaneet hyvin huomattavaan uudelleenkiinnostumiseen marxilaisesta taloudellisesta ja poliittisesta analyysistä.” 1930-luvulta saakka marxilaista teoriaa oli hallinnut kommunististen puolueiden ”virallinen” marxismi. Nyt teorian kehittämiseksi kritiikki suunnattiin kohti dogmaattisuutta ja myös Stalinin jälkeistä porvarillisesta tieteestä vaikutteita ottanutta, marxilaisuutta ”oikealta” uudistanutta revisionismia vastaan.

Martin Carnoy (1984, 45) toteaa kirjassaan *The State & Political Theory* kuinka Neuvostoliiton vaikutus läntisiin vasemmistopuolueisiin alkoi heiketä 1950-luvun lopulla, ja tästä syystä tärkeistä poliittisista kysymyksistä päästiin vihdoinkin keskustelemaan marxilaisesta näkökulmasta 1960- ja -70-luvuilla. Näin vuoden 1968 jälkeinen keskustelu on tähän mennessä ainoa laajempi marxilainen valtioteoreettinen keskustelu.

⁹ Althusser (1965, 18–19 ja 38) kutsui Marxilla ”epistemologiseksi katkokseksi” (*coupure épistémologique*) vuoden 1845 töitä, kuten *Feuerbach-teesejä* ja *Saksalaista ideologiaa*, jolloin Marxin työ siirtyi uudelle ongelmakentälle ja kehittyi uusia kysymyksiä ja uusi teoreettinen kehys.

Vuoden 1968 tapahtumilla oli marxilaisen valtioteoreettisen keskustelun heräämiselle ja kehittymiselle ratkaiseva merkitys, joten keskustelua on luontevaa kutsua lyhyesti ”68-keskusteluksi”. Keskustelu painottuu 1970-luvulle. Clarke (1991, 57) kirjoittaa marxilaisen valtioteoreettisen keskustelun tyrehtyneen osaltaan jo vuoden 1977 lopussa, sillä silloin debatin osapuolten pääasialliset erimielisyydet olivat selkiintyneet ja keskustelijat ”tyytyivät olemaan erimielisiä”. Poulantzasin mukaan keskustelu vallasta ja valtiosta oli 70-luvun lopulle tultaessa Ranskassa edistynyt siten, että ideologinen ja teoreettinen konjunkturi oli jo osin muuttunut (SPS, 51).

Clyde W. Barrow katsoo keskustelun lopulta hiljennneen 1980-luvun loppupuolella. Näin kävi osin siksi että oli kehittynyt erilaisia käsityksiä joiden kannattajat siirtyivät omiin nurkkauksiinsa. Lisäksi siirtyminen jälkistrukturalismiin ja postmoderniin teoriaan siirsi tutkimuksen yksityiskohtaisiin vallan muotoihin kuten erilaisiin ”vallan teknologioihin” Foucault’ta seuraten. (Barrow 2002, 4; 2005, 123–124.) Keskustelua kokosi laajemmin ensimmäisenä Altvaterin ja Kallscheuerin toimitama *Den Staat diskutieren* (1979). Englanniksi keskustelua kokoavia ja kommentoivia teoksia alkoi ilmestyä 80-luvulla, kuten Jessopin *The Capitalist State* (1982), Carnoy’n *The State and Political Theory* (1984) ja Fred Blockin *Revisiting State Theory* (1987). Keskustelun aikana muotoutui erilaisia käsityksiä valtiosta, joita on mielekästä tutkia ja eritellä marxilaisen valtioteorian ymmärtämiseksi.

Stuart Hallin ja Martin Jacquesin (1988) mielestä vielä vuoden 1968 kymmenvuotispäivänä jatkuvuus tuntui selvänä, mutta 1988 ”lanka oli katkennut”. Seuraava suuri poliittinen murros, joka muutti teoreettisen keskustelun suunnan, tapahtui Berliinin muurin murtuessa seuraavana vuonna. Vuoden -68 herättämä toivo kääntyi vuoden -89 näköalattomuudeksi. Itä-Euroopan maiden politiikan mullistumisen myötä vallitsi yleisesti marxilaisuutta vähättelevä tai jopa sille jyrkästi vihamielinen ilmapiiri. Jo 1980-luvun kuluessa marxilaisen tutkimuksen vaikutusvalta oli selvästi vähentynyt, kun oli omaksuttu uusliberalistinen politiikka. (Gallas ym. 2011, 12–13.) Hayn mukaan muurin murtuminen kuitenkin antoi marxilaiselle valtioteorialle mahdollisuuden vapautua reaaliosialismin painolastista, ja se kykenee nyt toimimaan vahvana kriittisenä ja analyttisenä työkaluna kapitalismin tutkimuksessa (Hay 1999, 152).

Seuraavan vuosikymmenen alkupuolella ilmestyi lisää 68-keskusteluun kytkeytyviä kirjoja, kuten Jessopin *State Theory: Putting the Capitalist State in Its Place* (1990), Clarcken toimittama *The State Debate* (1991), Barrow’n *Critical Theories of the State* (1993) ja Paul Thomasin *Alien Politics*

(1994). Ajoittain 90-luvulla ja 2000-luvun alussa on ilmestynyt marxilaista valtioteoriaa käsitteleviä artikkeleja, mutta tiheämmin ja laajemmin valtiosta on herännyt keskustelua uudelleen vasta uuden finanssikriisin myötä 2000-luvun ensimmäisen vuosikymmenen loppupuolella.

Tutkimuksen rajaamiselle vuosien 1968 ja 1989 välille on hyvät perusteet. Tutkimusalueen tarkempi rajautuminen määräytyy metodologisilla valinnoilla, joita käsittelen seuraavassa luvussa.

2. TUTKIMUKSEN METODOLOGIA

Tutkin 68-keskustelua nykyhetken kautta, tutkien sitä aluksi ”takaperin” ja myöhemmän kehityksen näkökulmasta. Keskustelun suuntausten jaottelussa haen inspiraatiota Louis Althusserin ’teoreettisen konjunktuurin’ käsitteestä. Luvun lopuksi, Althusserin käsitteen esittelyn jälkeen, teen yhteenvedon tutkimuksen rajauksesta ja selitän esityksen rakenteen.

2.1. Historian tutkiminen takaperin

Tutkiessaan mennyttä kehitystä, tutkija on kiinnostunut kehityksestä nimenomaan *nykyhetken* näkökulmasta. Menneisyys voidaan ymmärtää vain nykyhetken kautta, ja nykyhetkeä voidaan käyttää apuna sen tuottaneiden olosuhteiden tarkastelemiseksi. Kun aloitetaan tutkimus nykyhetkestä, voidaan seurata kehityksen kulkua ”takaperin”, ja keskittyä tutkimuksessa siihen, mikä on ollut merkittävintä nykytilanteen synnylle (Ollman 2003, 119).

Marx mainitsee *Johdannossa vuosien 1857–1859 taloustieteellisiin käsikirjoituksiin* porvarillisen talouden antavan avaimen antiikin talouteen (VT4, 223). Samoin *Pääomassa* hän kirjoittaa, että

[i]nhimillisen elämän muotojen ajattelemisen – ja siis myös niiden tieteellinen erittely – kulkee yleensä päinvastaiseen suuntaan kuin todellinen kehitys. Se alkaa *post festum* ja siis kehitysjuoksun valmiista tuloksista. (PO, 81.)

Vastaavasti katson mennyttä keskustelua uudemman tiedon valossa. Tällaisessa ”nurinpäin” käännytyssä historian tutkimuksessa oletetaan, että tarkastelemalla nykyistä tilannetta pystytään saavuttamaan myös nykyhetken johtanut kehitys ja sen merkittävimmät tekijät. Sivujuonteet voivat myöhemmin saavuttaa jälleen jalansijaa keskustelussa, tai nykyhetken puheenaiheet voivat paljastua sivujuonteiksi, mutta se ei ole nykyhetken kannalta olennaista. Meillä ei voi olla tietoa tulevasta, joten nykyhetkessä on toimittava olemassa olevien tietojen perusteella.

Tutkimuksen ensimmäisessä vaiheessa seuraan lähteitä taaksepäin saadakseni yleisen tason tiedot vuosien 1968 ja 1989 välillä käydystä keskustelusta ja siinä viitatuista merkittävimmistä teoksista.

Näin kykenen hahmottamaan tutkimuskohteen laajuuden ja osin jo myös siinä vallitsevia suhteita. Aloittamalla tutkimuksen *lopputuloksesta* voin keskittyä tekijöihin, jotka välttämättä ovat vaikuttaneet lopputuloksen syntyyn. Samalla tutkimuksen ulkopuolelle rajautuvat kaikki keskusteluun osallistuneet paikalliset ja muut kommentit, joilla ei ole ollut laajempaa merkitystä keskustelun päälinjojen kannalta. Keskityn näin tarkastelemaan niitä teoreetikkoja ja teoksia, jotka edelleen ovat toistuvasti esillä nykyisissä keskusteluissa.

Tavallisesti historian tutkimuksessa tutkimuskohdetta on pyrittävä tarkastelemaan rakentamalla tapahtumahetkestä mahdollisimman tarkka rekonstruktio ja pyrkien tavoittamaan kohde aikalaistensa silmin. Ydinaineiston valikoinnissa käyttämäni tapa rikkoo tämän periaatteen tuoden mukaan tahallisen anakronismin nykyisen tilanteen siirtämisenä menneeseen. Tämän valinnan tarkoituksena on ohjata tutkimusta suuntaan, jossa saadaan tietoja nimenomaan nykyhetken marxilaisen keskustelun, eikä vain vuoden 1968 jälkeistä teoreettisen kehityksen, ymmärtämiseksi. Tarkastelen marxilaista valtioteoriaa sellaisena kuin se ilmenee tarkasteltuna 68-keskustelun *kautta*.

2.2. Teoreettinen konjunkturi

Metodologisena välineenä sovellan tutkimuksessani 68-keskusteluun vaikuttaneen Althusserin 'teoreettisen konjunktuurin' käsitettä, jonka avulla jaottelen keskustelun eri suuntauksia (tai Althusserin käsitteistön mukaan "rintamia") ja ristiriitakysymyksiä.

'Teoria' juontuu antiikin kreikan sanasta *theoria* (*θεωρία*), joka tarkoittaa tarkastelua, näkemistä ja katsomista. Teoreettisella Althusser (1967/2003, 215) tarkoittaa tieteellistä tai filosofista. Tutkimuksen kohteena teoreettisella alueella on ideologisten ja tieteellisten voimien tasapaino (Althusser 1967/2003, 168). 'Konjunkturi' tulee latinan sanasta *coniunctura*, joka merkitsee erilaisten tekijöiden yhteenliittymistä. Konjunkturi koostuu perusosista ja niiden välisistä suhteista. Jokaisesta historiallisesta tilanteesta voidaan eritellä sitä muodostavia merkittävimpiä tekijöitä, jotka rajaavat ajattelun ja toiminnan mahdollisuuksia. Yhteiskunnalliset käytännöt ovat meille annettuja, mutta toiminnan lopputulokset eivät ole ennalta määrättyjä. Jokaisessa konjunktuurissa on avoinna useita eri mahdollisuuksia. Toteutunutta kehitystä voidaan tarkastella vasta kun tieto kehityksen tämän hetkisestä lopputuloksesta, nykytilanteesta, auttaa meitä tarkastelemaan historian kulkua.¹⁰

¹⁰ Konjunktuurin yleisestä käsitteestä tarkemmin ks. Koivisto & Lahtinen 2011 (englanniksi sama Koivisto & Lahtinen 2012).

Althusser esittää Leninin poliittiset tekstit eräänä esimerkkinä konjunktuurin käsitteen käytöstä. Leninin kirjoituksissa käsite on ”käytännön tilassa”, yhteydessä puolue toimintaan ja poliittisiin kamppailuihin, tilanneanalyysiin, päätöksentekoon ja päätösten seurausten arviointiin.¹¹ Konjunktuurin käsite on keskeinen teorian ja käytännön yhteyden ongelman ratkaisussa niin politiikan kuin myös teoreettisen käytännön alueella. (Althusser 1967/1990, 64–65.) Jokaisesta historiallisesta tilanteesta voidaan eritellä sitä muodostavia merkittävimpiä tekijöitä. Konjunktuuri rajaa mahdollisuuksia ajattelulle ja toiminnalle. Jokaisessa konjunktuurissa on kuitenkin avoinna useita eri mahdollisuuksia, joiden toteutumista voidaan tarkastella vasta jälkikäteen.

Keskustelua voidaan tarkastella ”näytelmänä ilman käsikirjoittajaa” (*Écrits II*, 428), jollaisena Althusser kuvailee teoreettista konjunktuuria vuonna 1966 pitämässään luennossa ”Conjoncture philosophique et reserche théorique marxiste”. Jokainen keskusteluun osallistuva on osaltaan muodostamassa keskustelua. Teoreettinen konjunktuuri on keskustelijoiden välisten suhteiden, vaikutteiden, hallitsevien teemojen ja käsitystapojen kokonaisuus. Keskustelussa kehittyvät erilaiset suuntauokset ovat tällöin erilaisia muunnelmia konjunktuurin kokonaisuuden rakenteen vaikutuksista. Ne ovat erilaisia vastauksia esille nouseviin ajankohtaisiin tutkimusongelmiin. Teoreettinen konjunktuuri muodostaa imperatiiveja, joihin keskustelijat vastaavat. (*Écrits II*, 418.)

Tutkimuksessani keskustelijat edustavat tiettyä teoreettista kantaa suhteessa ’valtioon’, joka on samalla myös poliittinen kanta. Teoreettisten tutkimusten ja löydösten sekä keksintöjen päämääränä on lopulta niiden muuttaminen konkreettiseksi poliittiseksi käytännöksi. Toimintamme vaikuttaa toimintaolosuhteisiin. *Feuerbach-teesien* kolmannessa teesissä Marx kirjoittaa, kuinka ”[o]losuhteiden muuttumisen ja inhimillisen toiminnan samanaikaisuutta voidaan tarkastella ja se voidaan ymmärtää järjellisesti vain *kumouksellisena käytäntönä*” (VT2, 64). Myös ”teoreettinen käytäntö” on osa maailman muuttamisen prosessia. Jokainen filosofinen kanta on osa konjunktuuria, jonka muodostamiseen se osallistuu. Se on käytännöllisessä suhteessa konjunktuurissa vallitsevaan voimien tasapainoon ja ristiriitoihin. Filosofian alueella vallitsee kamppailu erilaisten ajatusten välillä, joista toiset ovat hallitsevia ja toiset alisteisia tai vaikutukseltaan vähäisempiä. Eri näkökannat vaikuttavat (enemmän tai vähemmän) toisiin näkökantoihin ja muovaavat osaltaan hallitseviksi muodostuvia näkemyksiä. Samalla hallitsevat käsitykset vastavuoroisesti määrittävät niille alisteisia käsityksiä. Filosofiasa konfliktit eivät Althusserin mukaan milloinkaan täysin lopullisesti tai ehdottomasti ratkea. Hänen mukaansa on tunnistettava konfliktiin osallistuvat osapuolet ja mikä konflikt-

¹¹ Lenin käyttää esimerkiksi ’yhteiskunnallisen konjunktuurin’ (*социальной конъюнктуры*) käsitettä (*Teokset II*, 197).

tin keskiössä olevista osapuolista on hallitseva tai nousemassa hallitsevaan asemaan. On selvítettävä jokaisen elementin sijainti kokonaisuuden rakenteessa. (Althusser ym. 1965/1996, 290 ja 293.)

Mao Zedongin ajatteluun¹² viitaten Althusser kirjoittaa itsekritiikissään ”Eléments d’autocritique” (1974) kuinka jokaista filosofista näkökulmaa (*position*) on tarkasteltava yhteydessä vastinpariinsa, jonka kanssa se muodostaa ristiriitaisen kokonaisuuden. Ristiriidassa on tarkasteltava sen ensisijaisista ja toissijaista puolta kumpaakin eri näkökulmista. Tekstit ovat avoimia interventioita tietyssä konjunktuurissa. Niiden avulla teoreettisesta konjunktuurista on löydettävä eri ”rintamat” ja eriteltävä niiden välisiä ensi- ja toissijaisia kiistakohtia. On tarkasteltava, mitä teksteissä puolustetaan ja mitä vastaan hyökätään. (Althusser 1974/1976, 145.) Tehdäkseen eron hegeliläisen ja marxilaisen ’ristiriidan’ käsitteen välille Althusser lainaa psykoanalyysin kehittäjältä Sigmund Freudilta unioppiin liittyvän ’ylimääräytymisen’ käsitteen. Ylimääräytyminen on Althusserin mukaan ristiriidan olennainen ominaisuus. Kehitys on epätasaista ja ristiriidat yli- ja alimääräytyneitä (Althusser 1975/1984, 168). Althusserin mukaan Hegelillä ristiriita ei koskaan ole todella ylimääräytynyt, vaan yksinkertainen ristiriita, johon yhteiskunnan monimutkaiset suhteet redusoituvat. Hegelillä kokonaisuuden sisältämät vastakohtat ovat samanvertaisia toisiinsa nähden, eikä yksikään niistä ole *pääristiriita*. Althusser pitää tärkeänä erottelua pääristiriidan ja muiden ristiriitojen välillä. Lisäksi ristiriidat kehittyvät epätasaisesti, ja kussakin ristiriidassa on erotettava vaikuttavista osapuolista merkittävämpi toissijaisesta. (Althusser 1965, 98–107, 199, 208–209 ja 212.)

Vuoden 1968 jälkeistä marxilaista valtioteoreettista keskustelua on tarkasteltava epäyhtenäisenä kokonaisuutena teoreettisen konjunktuurin käsitettä soveltaen. Keskustelua pitivät yllä keskustelussa vallinneet ristiriidat, eli keskustelijoiden väliset erimielisyydet, erilaiset kannat, vaikutteet ja taustaoletukset. Keskustelijoiden tekstit asettuvat toisistaan poikkeaville kannoille ja niiden väliset ristiriitaisuudet kuljettavat keskustelua eteenpäin. Keskustelusta voidaan löytää ”pääristiriita”, keskeinen kysymys, jota merkitsevä osa teksteistä kommentoi, ja sen rinnalla muita kiistakysymyksiä. Näiden ristiriitojen ja niille annettujen merkitysten kehitystä seuraamalla on mahdollista tarkastella erilaisten rintamien kehkeytymistä keskustelussa.

2.3. Tutkimuskohteen rajausta ja esityksen rakenne

Tutkimuskohde rajautuu kahden edellä esitetyn ehdon mukaan: näkökulmana on nykyhetken näkökulma ja tutkittavat tekstit on julkaistu vuosina 1968–1989. Tutkin marxilaista valtioteoriaa 68-keskustelun kautta. Otan keskustelusta tarkasteluun erityisesti tekstit, jotka edelleen ovat mukana

¹² Erityisesti kirjoitukseen ”Ristiriidasta” (Mao 1958, 200–249).

keskustelussa. ”Nykyhetken” otan avarana, alkaen vuodesta 1990 ja päättyen tutkimuksen valmistumisvuoteen 2016. Nykykeskustelussa esillä olevien viitteiden lisäksi seuraan 68-keskustelua pait-si tekstien, myös niiden lähteiden kautta. Useimmin toistuvat ja laajimmin käsitellyt lähteet nostan keskeiseen asemaan. Tutkimuksen keskiön ulkopuolelle rajautuvat teokset, jotka eivät ole enää keskusteluissa mukana, sekä teokset, joita ei ole 1968–1989 vielä ollut saatavilla, vaan ovat vaikuttamassa vasta nykyiseen keskusteluun. Koska tekstien julkaisuajankohdat ovat tutkimukselleni tärkeitä, viittaan 68-keskusteluun osallistuneisiin teoksiin pääsääntöisesti merkiten viitteeseen myös alkuperäisen vuoden käyttäessäni uudempaa painosta tai käännöstä.

Kiinnitän huomiota keskustelussa kehittyviin ”rintamiin”, jotka tarkastelevat valtiota eri näkökulmasta ja käsittävät ’valtion’ eri tavalla. Metodologiset ristiriidat, jotka johtavat keskenään erilaisiin johtopäätöksiin, eivät suoraan ole tutkimuksen kohteena. Lisäksi teoreettisen konjektuurin käsitettä soveltaessani keskityn teoreettisten kantojen välisiin suhteisiin ilman että ottaisin huomioon näihin kantoihin väistämättä vaikuttaneen poliittisen tai taloudellisen kehityksen.

Koska esitän marxilaisen valtioteorian sellaisena kuin se näyttäytyy 68-keskustelun kautta, korostuvat esityksessä erityisesti teoreetikot joiden ääni on vahvimmin ollut kuljettamassa keskustelua, ja joihin myöhemmin on eniten viitattu. Tarkastelutavassa nousee esiin ”Matteus-vaikutus”¹³, eli vaikuttavimmat äänet, nykyisin suosituimmat teoreetikot, sekä hegemoninen kielialue väistämättä ylimääräävät keskustelun tarkastelua. Jos pyrittäisiin tapahtuneen kehityksen yksityiskohtaiseen kuvaukseen kokonaisuutena, mukaan lukien kaikki nykyisin vähälle huomiolle jääneet ”sivupolut”, olisi aatehistoriallisen tutkimuksen kannalta ongelmana, että käyttämäni tarkastelutapa tuo painotusti esiin vaikuttavimpien keskustelijoiden panokset keskusteluun.

Marx tunnetusti kirjoittaa *Pääoman* ensimmäisen osan toisen painoksen loppusanoissa, kuinka

esitystavan täytyy muodoltaan erota tutkimustavasta. Tutkimuksessa on aine omaksuttava yksityiskohtia myöten, eriteltävä sen eri kehitysmuodot ja haettava esiin niiden sisäinen yhteys. Vasta kun tämä on tehty, voidaan vastaavasti kuvata todellista liikettä. (PO, 25.)

Samoin tämän tutkielman esitys eroaa muodoltaan tutkimuksesta. Esitys on pääosin kronologinen kokonaisuus. Tutkielman johdannon ja metodologian esittämisen jälkeen käsittelen marxilaisuuden klassikoita ja neuvostoliittolaista marxismia. Tätä seuraa Gramscin kontribuutio, jonka jälkeen esi-

¹³ *Matt.* 25:29: ”Jokaiselle, jolla on, annetaan, ja hän on saava yltäkyllin, mutta jolla ei ole, siltä otetaan pois sekin mitä hänellä on.”

tän 68-keskustelun pääristiriidan, tärkeimmät taustatekijät ja rintamat. Erittelen keskustelua jaoteltuna erilaisten suuntausten mukaan.¹⁴ Toinen mahdollinen tarkastelutapa olisi keskustelun erittely aihealueittain, eli käsiteltävien ongelmakysymysten ympärille jaoteltuna. Tämän tutkielman puitteissa pidän selkeämpänä, ja ymmärrettävämmin yleisen aatehistoriallisen kehityksen esiintuovana, jaottelua teoreetikkojen ja suuntausten mukaisesti. Esityksen rakenteen riskinä on esityksen pelkistyminen kirjallisuuskatsaukseksi, ja haasteina tekstien saaminen dialogiin keskenään ja esitystä kokonaisuutena eteenpäin kuljettavien äänten löytäminen. Koska näkökulmavalintani nostaa korostetusti esiin vaikuttavimmat ja toisiinsa kytkeytyvät äänet, tarkastelu ei jää vain eri näkökantojen selostukseksi. Tässä esitystavassa äänet kuitenkin väistämättä harvenevat jatkuvasti nykyhetkeä lähestyttäessä, jolloin varsinainen keskustelu käydään erityisesti klassikoiden ja keskustelun keskeisimpien tekstien ympärillä. Tutkielman lopuksi keskustelen tiiviisti 68-keskustelun puutteista ja marxilaisen valtioteorian kehittämistä sen pohjalta.

3. KLASSINEN MARXILAINEN VALTIOKÄSITYS JA NEUVOSTOLIITTOLAINEN MARXISMI

Klassiset marxilaiset valtiota käsittelevät tekstit ja niistä esiin nousevat kysymykset ovat olleet osana 68-keskustelun teoreettista infrastruktuuria. Aluksi käyn läpi Marxin, Engelsin ja Leninin valtiota käsitteleviä kirjoituksia. 68-keskustelu oli vastareaktiota ”viralliselle” Neuvostoliittoa seuranneelle klassikoiden pohjalta muotoillulle marxilaisuudelle, joten käsittelen myös marxilais-leniniläistä valtiokäsitystä ja valtiomonopolistisen kapitalismin teoriaa, joka oli keskustelun aikaan Moskovaa seuranneiden kommunististen puolueiden ohjelmissa.

3.1. Marx ja Engels valtiosta

Althusserin vuoden 1969 kirjoituksessaan ”Ideologia ja ideologiset valtiokoneistot”¹⁵ esittämän näkemyksen mukaan Marxin, Engelsin ja Leninin käsitykset valtiosta edustavat valtioteorian kuvailtavaa, deskriptiivistä, vaihetta (Althusser 1970/1984, 96–98). Althusserin mukaan marxilainen perinne on selvä:

Kommunistisesta manifestista ja Brumairekuun 18:sta lähtien (ja läpi myöhempien klassisten tekstien, joista erikseen mainittakoon Marxin kirjoitukset Pariisin kommuunista sekä Leninin Valtio ja vallankumous) valtio on käsitetty nimenomaisesti sortokoneistoksi. Valtio on sorta-

¹⁴ Erittelyn tällaiselle muotoutumiselle sain ajatuksen Peter Thomasilta, joka ehdotti, että erittelisin erilaisia 68-keskustelun aikana muotoutuvia käsityksiä valtiosta. Hän ehdotti lisäksi että problematisoisin näitä käsityksiä Gramscin ajattelun kautta, mikä toteutuu tässä tutkielmassa vain osittain.

¹⁵ Julkaistu ranskaksi *Le Pensée*-lehdessä 1970, englanniksi valikoimassa *Lenin and Philosophy* 1971, suomeksi valikoimassa *Ideologiset valtiokoneistot* 1984.

va ”kone”, jonka avulla hallitsevat luokat [...] varmistavat valtansa työväenluokan yli, alistaakseen sen lisäarvon pakko-ottoon (kapitalistiseen riistoon). (Althusser 1970/1984, 95.)

Samana vuonna myös Nicos Poulantzas (1969, 76) kirjoittaa, kuinka klassinen marxilainen traditio keskittyy lähinnä valtion sortavaan puoleen. Ralph Miliband (1965/1983a, 3) huomauttaa että ”marxilaisena valtiokäsityksenä” yleisesti pidetty näkemys ei ilmaise kattavasti Marxin näkemyksiä valtiosta. ”Klassinen” tai ”ortodoksinen” marxilainen valtioteoria painottaa joitain Marxin ja Engelsin kommentteja jättäen toiset vähemmälle huomiolle.

Miliband (1969, 6) katsoo että marxilaiset ovat ottaneet valtiokäsityksensä Leninin *Valtiosta ja vallankumouksesta* (kirjoitettu 1917, julkaistu 1918), joka on hänen mukaansa lähinnä Marxin ja Engelsin ”päällimmäisen näkökulman” esittämistä uudelleen ja sen pätevyyden puolustamista uutena, imperialistisena aikakautena. Pamfletti ei esitä läheskään koko laajuudessaan heidän näkemyksiään (tai Leninin itsensä), mutta sen mukaisina ne on usein ymmärretty (esim. Poulantzas 1969, 77; Althusser 1970/1984, 95 ja Bobbio 1979, 26). Jules Townshendin (1999, 69) mukaan Leninille itselleen pamfletti oli nopeasti koottu kokoelma muotoiluja, jotka eivät olleet mitenkään lopullisia. Muut, kuten Stalin ja Trotski, nostivat tekstin teoreettisesti merkittävämmäksi kuin minä tekijä sitä piti¹⁶. Enemmänkin historiallisista ja poliittisista syistä kuin pamfletin teoreettisista ansioista johtuen *Valtio ja vallankumous* vaikutti erittäin vahvasti siihen, mitä alettiin pitää ”klassisena” marxilaisena valtiokäsityksenä. Marxilaisuuden klassikoiden esittämät huomiot valtiosta ovat todellisuudessa monitahoisempia¹⁷. Neuvostoliittoa seuranneiden kommunististen puolueiden virallinen marxilaisuus jähmetti teorian kehityksen 1960-luvulle saakka ja supisti ”hyväksytyjen” teoretikkojen määrää. (Clarke 1977, 1; Holloway & Picciotto 1977, 76; Miliband 1977, 3.) Neuvostoliiton ja erityisesti Stalinin hallinnon vaikutuksen vuoksi useimpien 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alkupuolen marxilaisten ajattelijoiden valtiota käsittelevät kirjoitukset on jätetty lähes huomiotta myöhemmissä teksteissä. Leninin pamfletti on muodostanut kehikon myöhemmille tulkinnoille.

Leninin *Valtiossa ja vallankumouksessa* lainaamista Marxin ja Engelsin teksteistä välittyvä valtiokäsitys on tiivistettynä seuraava: Valtio on tietyissä yhteiskunnan kehitysvaiheessa muodostuva luokkajaon ja -taistelun tuote ja yhteiskunnan yläpuolelle vieraantuva mahti. Se on taloudellisesti hallitsevan luokan poliittisen vallan välikappale, jonka avulla sorrettu luokka pidetään kurissa. Val-

¹⁶ Lenin piti kuitenkin hyvin tärkeänä teoksen julkaisemista, sillä hän katsoi Plehanovin ja Kautskyn erehtyneen valtiokysymyksessä (*Teokset* 36, 437).

¹⁷ Ks. esim. Jessop 1977, 354–357, Jessop 1982, 1–31 ja Hay 1999, 158–162, sekä tämä luku. Myös Miliband (1965/1983) esittää Marxin ajatuksia tavanomaista monipuolisemmin, mutta painottaa Marxin poliittisia kirjoituksia, eikä käsittele esimerkiksi *Pääomaa*.

tio jakaa väestön alueen perusteella, rahoittaa toimintaansa veroja keräämällä, ja edellyttää erityistä muista yhteisön jäsenistä erillistä julkista valtaa, jolla on väkivallan monopoli. Se hillitsee luokkakonfliktia pitäen sen ”järjestyksen” rajoissa. Työväen vallankumouksen on murskattava kapitalistinen valtio ja pystytettävä oma organisaationsa, joka johtaa kaikkien luokkien ja valtion katoamiseen, sillä luokkakonfliktin kadotessa katoaa myös valtio.¹⁸ Leninin pamfletti tavoittaa sen, miten keskeisenä luokkanäkökulma on marxilaisessa valtiokäsityksessä, mutta poliittisen konjunktuurin asettamista syistä valtion luokkadiktatuuri- ja välinelunne on ylimääräytynyt hänen tekstissään. Erityisesti Marxilta on luettavissa laajemmin erilaisia näkökulmia valtioon, jotka puuttuvat ”klassisesta marxilaisesta valtiokäsityksestä”.

Valtio ja sen suhde yhteiskuntaan oli keskeisenä kohteena nuoren Marxin teoksissa 1830-luvun lopulta vuoteen 1844 (Miliband 1965/1983a, 3–4). *Hegelin Oikeusfilosofian kritiikissä* Marx kirjoittaa kuinka kansalaisyhteiskunnan (*bürgerliche Gesellschaft*) ja poliittisen yhteiskunnan toisistaan erottamisessa ja niiden ymmärtämisessä *ristiriidaksi* oli ”Hegelin syvällisyys” (Marx 1843/2009, 182). Kritiikissään Marx käsitteli valtiota vielä loismaisena instituutiona, jolla ei ollut merkittävää roolia taloudellisessa tuotannossa tai uusintamisessa. Myöhemmin Marx käsitteli valtiota välttämättömänä osana luokkavaltaa. (Jessop 1977, 334–335.) Päinvastoin kuin Hegel, Marx antaa kritiikissään kansalaisyhteiskunnalle määrävän roolin yhteiskunnan kokonaisuudessa. Saman vuoden kirjoituksessaan *Juutalaisuudesta* hän kiinnittää huomiota poliittisen valtion ja kansalaisyhteiskunnan väliseen ristiriitaan (VT1, 83 ja 85), jossa valtio on alistavana voimana. Ihmislajin ja yksilöiden vapautumisen ehtona on yhteiskunnasta erilliseksi nousseen poliittisen voiman katoaminen.

Vasta kun todellinen yksilöllinen ihminen ottaa abstraktisen valtion kansalaisen takaisin itseensä ja on tullut yksilöllisenä ihmisenä empiirisessä elämässään, yksilöllisessä työssään, yksilöllisissä olosuhteissaan *lajinolenoksi*, vasta kun ihminen on ymmärtänyt ”omat voimansa” *yhteiskunnallisiksi* voimiksi ja organisoinut ne eikä näin ollen erota enää yhteiskunnallista voimaa itsestään *poliittisen* voiman hahmossa, vasta silloin on inhimillinen vapautus saatettu loppuun. (VT1, 92.)

Hegelin Oikeusfilosofian kritiikissä Marx (1843/2009, 130) viittaa ”viime aikojen ranskalaisiin”, joiden mukaan todellisessa demokratiassa poliittinen valtio tuhoutuisi.¹⁹ Ranskalaisen sosialistin Henri Claude Saint-Simonin (1760–1825) mukaan Ranskan vallankumous teki virheen siinä että

¹⁸ *Teokset* 25, 389–480; VT2, 278; VT3, 246–247, 428, 429, 466; VT5, 115, 475–476, 546; VT6, 310, 386–388, 392–393; Marx & Engels 1976, 70, 266, 303–304; Marx & Engels 1998, 39, 61, 62–63 ja 82. Suurimpina vaikutteina Leninillä ovat Engelsin *Perheen, yksityisomaisuuden ja valtion alkuperä* ja *Anti-Dühring* sekä Pariisin kommuunia käsittelevä Marxin *Kansalaissota Ranskassa* (julkaistu myös otsikolla *Pariisin kommuuni*).

¹⁹ Paul Thomas (1994, 16) katsoo Marxin viittaavan Rousseauin ajatteluun, toisin kuin Jukka Heiskanen (2009, 45), joka perustellusti katsoo Marxin viittaavan Saint-Simoniin, Fourieriin ja moniin Marxin aikalaissosialisteihin.

pyrittiin parantelemaan hallintokoneistoa. Hänen mielestään olisi siirryttävä ihmisten poliittisesta hallitsemisesta (*gouvernement des hommes*) asioiden hallintaan (*l'administration des choses*). (Saint-Simon 1825, 241–243.) *Kommunistisen manifestin* mukaan julkinen valta menettää poliittisen luonteensa kun luokkaerot kommunismin kehittymisen myötä ovat hävinneet ja tuotanto keskitynyt yhteen liittyneiden yksilöiden käsiin (Marx & Engels 1848/1998, 62). Marxin ja Engelsin ystävänä Joseph Weydemeyer kirjoittaa vastaavasti artikkelissaan ”Die Diktatur des Proletariats”²⁰, että proletariaatin vallan myötä tulee loppu kaikelle poliittiselle hallinnalle, sillä poliittisen hallinnan perustana on luokkataistelu (Weydemeyer 1852/1962, 216). Kolme vuosikymmentä myöhemmin Engels kirjoittaa kirjeessään yhdysvaltalaiselle sosialistille Philip van Pattenille, että

Marx ja minä olemme, vuodesta 1845, olleet sitä mieltä, että eräs tulevan proletaarisen vallankumouksen lopullisia tuloksia tulee olemaan *valtioksi* nimitetyn poliittisen organisaation vähittäinen kuoleutuminen ja lopulta häviäminen. Valtio-organisaation päätarkoituksena on aina ollut taata aseellisen väkivallan avulla omistavan vähemmistön toimesta tapahtuva työtä-tekevän enemmistön taloudellinen sorto. Omistavan vähemmistön hävitessä häviää myös aseellisen sorto- ja valtiovallan välttämättömyys. (Marx & Engels 1976, 368.)

Marxin aiemmissa kommenteissa valtion katoaminen on ihmisen vapautumisen ehto. Luokkaerojen ja valtion kiinteä yhteys ei ollut 1800-luvun keksintöä, vaan vastaavia ajatuksia on esitetty jo antiikissa. Platonin *Valtiossa* Sokrates sanoo, että oligarkian ongelmana on, että siinä on ”pakostakin kaksi valtiota, köyhien ja rikkaiden, ja ne vaanivat aina toisiaan”. Hänen mukaansa valtion tulisi olla mahdollisimman yhtenäinen. (*Valtio*, 551d; ks. myös 421e–423d.) Aristoteles vastaa tähän *Politiikassa*, että ”[k]uitenkin on ilmeistä, että jos valtiosta tulee aina vain yhtenäisempi, se ei enää lopulta olekaan valtio” (*Politiikka*, 1261a), mitä Aristoteles pitää kielteisenä kehityksenä.

Marxin, Engelsin ja Weydemeyerin²¹ kirjoittaman *Saksalaisen ideologian* mukaan yksityisen ja yhteisen edun välisestä ristiriidasta johtuen valtion ominaisuudessa yhteinen etu saa ”itsenäisen ja samalla illusorisen yleisyyden muodon” (VT2, 90). Tämä tapahtuu erityisesti työnjaon pohjalta eriytyvien luokkien etujen mukaisesti. Kapitalismissa yksi luokka hallitsee kaikkia muita. Valtiossa tapahtuvat kamppailut demokratiasta, äänioikeudesta ja niin edelleen

ovat vain kuvitelmallisia muotoja, joissa eri luokkien todelliset keskinäiset taistelut tapahtuvat [...]. Siitä seuraa myös, että jokaisen herruuteen pyrkivän luokan – vaikka herruus edellyttäisikin, kuten on laita proletariaatin tapauksessa, koko vanhan yhteiskuntamuodon ja

²⁰ Weydemeyer seuraa *Manifestin* käsityksiä, ja poiminee artikkelinsa otsikon Marxin artikkelisarjasta *Luokkataistelut Ranskassa 1848–1850* (ks. VT2, 551). ’Proletariaatin diktatuurin’ käsitteestä ks. Draper (1987). Marxin oma aikalais-kommentti ks. Marx & Engels 1978, 121–122.

²¹ Carver 2011, 50. *Saksalaiseksi ideologiaksi* nimetty teos on keskeneräinen käsikirjoitus.

yleensä herruuden kumoamista – täytyy ensiksi valloittaa poliittinen valta voidakseen puolestaan esittää oman etunsa yleisenä [...]. (VT2, 90–91.)

Vaikka ”kansalaisyhteiskunta on kaiken historian todellinen ahjo ja näyttämö” (VT2, 94) ja valtio yksilöihin nähden itsenäistynyt illusorinen yhteisö (VT2, 134), valtiovallalla on strategisesti keskeinen merkitys. Nykyaikaista kapitalistista yksityisomaisuutta vastaa nykyaikainen kapitalistinen valtio. Marxin ja Engelsin mukaan yksityisomistajat ovat ostaneet sen vähitellen omakseen verojen kautta, ja valtionvelkojen vuoksi se on ”vajonnut täydellisesti heidän valtaansa” (VT2, 142). Valtio ”on olemassa ainoastaan yksityisomaisuuden vuoksi” (VT2, 143).

Yksityisomistuksen vapauduttua yhteisöllisestä muodosta valtio on saavuttanut itsenäisen olemassaolon kansalaisyhteiskunnan rinnalla ja ulkopuolella; se ei ole kuitenkaan muuta kuin sellainen järjestöllinen muoto, joka porvariston on sille annettava taatakseen keskinäisesti omaisuutensa ja etunsa niin ulospäin kuin myös sisäänpäin. [...] Koska valtio on se muoto, jossa hallitsevaan luokkaan kuuluvat yksilöt toteuttavat yhteisiä etujaan ja jossa aikakauden koko kansalaisyhteiskunta saa keskittyneen ilmaisunsa, niin siitä seuraa, että kaikki yhteiset instituutiot välittyvät valtion kautta, saavat poliittisen muodon. (VT2, 143.)

Valtio on talousjärjestelmän muodostamien suhteiden ja niiden mukaisten ihmisryhmien kamppailujen muodostama organisaatio ja kansalaisyhteiskunnan poliittinen tiivistymä, tai kuten Marx ”*Grundrissessa*” muotoilee, ”[p]orvarillisen yhteiskunnan keskittyminen ilmenee valtion muodossa.” (Marx 1857–1858/1986, 57.) Vastauksessaan Pierre-Joseph Proudhonin (1809–1865) kirjaan *Philosophie de la misère* (1846) Marx kirjoittaa, että poliittinen valta on kansalaisyhteiskunnan sisältämän luokkavastakohtaisuuden virallinen ilmentymä (VT2, 278)²². Näkemys korostaa yhteiskuntaluokkien ja valtion olemassaolon yhteyttä: valtio ja politiikka ilmaisevat, että on sovittamattomia etuja eri ryhmien välillä. Antagonistisista ryhmistä yksi on hallitseva ja pitää muita herruutensa alaisena. *Saksalaisessa ideologiassa* Marx ja Engels kirjoittavat, että

ehdot, joiden vallitessa tiettyjä tuotantovoimia voidaan käyttää, ovat tietyn yhteiskuntaluokan herruuden ehtoja; tämän luokan omistuksellisesta asemasta johtuva sosiaalinen mahti saa käytännöllis-aatteellisen ilmentymänsä kulloisessakin valtiomuodossa (VT2, 97–98).

²² Valittujen teosten suomennos hämärtää Marxin ajatusta kääntäessään *bürgerlichen Gesellschaftin* tässä ’porvarilliseksi yhteiskunnaksi’ – vaikkakin kansalaisyhteiskunnan ’kansalainen’ puolestaan hämärtää kansalaisyhteiskunnan historiallisen sisällön (kiitokset Mikko Lahtiselle jälkimmäisestä huomiosta). Saksaksi viittaamani kohta kuuluu kokonaisuudessaan: ”Die arbeitende Klasse wird im Laufe der Entwicklung an die Stelle der alten bürgerlichen Gesellschaft eine Assoziation setzen, welche die Klassen und ihren Gegensatz ausschließt, und es wird keine eigentliche politische Gewalt mehr geben, weil gerade die politische Gewalt der offizielle Ausdruck des Klassengegensatzes innerhalb der bürgerlichen Gesellschaft ist.” (Marx & Engels 1972, 182). Marx kirjoittaa huhtikuussa 1880 että *Filosofian kurjuudessa* (1847) on *Pääomassa* esitetyn teorian ”siemenet”, ja että se ja *Kommunistisen manifesti* (1848) voidaan lukea johdantona *Pääomaan* (Marx & Engels 1989, 326).

Reilu vuosikymmen myöhemmin *Poliittisen taloustieteen kritiikin* alkusanoissa Marx esittää usein viitatus muotoilunsa yhteiskunnan kokonaisuuden analyttisestä jakamisesta taloudellisen rakenteen muodostamaan perustaan ja päällysrakenteeseen:

Elämänsä yhteiskunnallisessa tuotannossa ihmiset tulevat tiettyjen väistämättömien heidän tahdostaan riippumattomien suhteiden, tuotantosuhdeiden alaisiksi, jotka vastaavat heidän materiaalistien tuotantovoimiensa määrättyä kehitystasetta. Näiden tuotantosuhdeiden kokonaisuus muodostaa yhteiskunnan taloudellisen rakenteen, sen reaali-perustan, jolle kohoaa juridinen ja poliittinen päällysrakenne ja jota vastaavat määrätty yhteiskunnallisen tajunnan muodot. (VT4, 8–9.)

Yhteiskunnan materiaallinen perusta muodostaa Marxin sanoin ”sen organisaation luurakenteen” (Marx 1857–1858/1986, 59). Tuotantotavan suhde politiikkaan on keskeinen valtioteoreettinen ongelma. Marx kirjoittaa (Engelsin toimittamana²³) vastaavasti *Pääoman* kolmannessa osassa:

Se taloudellinen ominaisuus, missä maksamaton lisätyö pumpataan välittömistä tuottajista, määrää herruus- ja orjuussuhteen sellaisena kuin se kasvaa välittömästi esiin itse tuotannosta ja vaikuttaa puolestaan määräävästi takaisin tuotantoon. Mutta tähän perustuu itse tuotantosuhdeista kasvavan taloudellisen järjestelmän [*Gemeinwesen*] koko rakenne ja siten samalla sen poliittinen ominaisrakenne. Tuotantoehtojen omistajien välitön suhde välittömiin tuottajiin – suhde, jonka kulloinenkin muoto aina luonnostaan vastaa työtavan määrättyä kehitystasetta ja siten myös työn yhteiskunnallista tuotantovoimaa – on aina se mistä löydämme koko yhteiskuntarakennelman sisimmän salaisuuden, kätkeyn perustan, ja tämän vuoksi myös riippumattomuus- ja riippuvuussuhteen poliittisen muodon, lyhyesti sanottuna kulloisenkin erityisen valtiomuodon. Tämä ei estä sitä, että sama taloudellinen perusta – sama pääehdoillaan – voi lukemattomien erilaisten empiiristen seikkojen, luonnonehtojen, rotusuhteiden, ulkoapäin tulevien historiallisten vaikutusten jne. johdosta tuoda kehityksessä ilmi loputtomia muunnelmia ja vivahteita, jotka ovat käsitettävissä ainoastaan näiden empiirisesti annettujen seikkojen erittelyn avulla. (PO3, 780.)

Tuotantotapa siis määrittelee vallitsevat poliittiset valtasuhteet eli *valtion*, joka vaikuttaa takaisin perustaan. Kautta Marxin tuotannon valtio ei ollut hänelle mikään täydellisesti yhden luokan hallussa oleva vallan välikappale. *Manifestin* mukaan porvariston keskuudessa vallitsevaa hajanaisuutta hyväksikäyttäen luokaksi järjestäytyneet proletaarit kykenevät saamaan joillekin etupyrkimyksilleen lainsäädännöllisen tunnustuksen (Marx & Engels 1998, 47–48). *Pääomassa* valtio näyttäytyy paitsi pääoman ”välineenä”, myös luokkataistelun alueena ja välittäjänä. Marxin mukaan laeilla voidaan hillitä ”pääoman pyrkimystä työvoiman rajattomaan riistämiseen [...], jopa sellaisenkin valtion, jossa kapitalisti ja suurtilallinen hallitsevat” (PO, 221). Valtion lailla säätämä normaalityöpäivä on ”tulos monisatavuotisesta taistelusta kapitalistin ja työmiehen välillä” (PO, 248). Kapita-

²³ Marxin käsikirjoituksen suhteesta Engelsin toimitustyöhön ks. Heinrich 2007, 200–202, Musto 2011, 26–27, Hecker 2011, 95–97 ja Reuten & Thomas 2011.

listista tuotantotapaa on ”pakotettava valtion lain voimin pitämään huolta” työläisten terveydestä ja puhtaudesta (PO, 434).

Valtio ja sen ylläpitämät lait eivät ole vain taloudellisten suhteiden ilmaus, vaan poliittisella toiminnalla voidaan vaikuttaa myös itse perustan rakenteeseen.²⁴ Marx selvästi näkee työväenluokalla mahdollisuuden vaikuttaa kapitalistiseen valtioon tavalla, joka edistää työläisten omaa etua.

Heti kun työväenluokan vähitellen paisuva suuttumus oli pakottanut valtion lyhentämään pakkokeinoin työaika ja määräämään ensiksi varsinaisille tehtaille normaalityöpäivän, ts. siinä hetkenä, jona lisäarvon enemmästä tuottamisesta työpäivää pidentämällä oli kerta kaikkiaan tehty loppu, pääoma syöksyi kaikin voimin ja täysin tietoisena tuottamaan suhteellista lisäarvoa kehittämällä kiireisesti konejärjestelmää. (PO, 374.)

Manifestissa todetaan tähänastisen historian olevan luokkataistelun historiaa (Marx & Engels 1998, 36). *Pääomassa* Marx kirjoittaa miten työväenluokan luokkataistelun kautta saamat voitot ajavat kapitalistiluokan uudistamaan tuotantoa ylläpitääkseen riittävät voitot, ja näin luokkataistelu on yhteiskunnan kehityksen ”moottorina”.

Valtio on yhteiskunnan keskitettyä ja organisoitua valtaa (PO, 672), jota tarvitaan Marxin mukaan paitsi yleisesti kapitalistisen tuotantotavan uusintamiseksi, myös sen infrastruktuurin rakentamiseen. Valtiovalta on näin kapitalismin kehittämisen ja kehittymisen edellytys.

Kapitalistisen tuotannon vähemmän kehittyneillä asteilla sellaisia yrityksiä – kuten esim. ka-tuja, kanavia ym. – jotka edellyttävät pitkää työpäivää, siis suurta pääomansijoitusta pitkä-köksi ajaksi, varsinkin jos ne lisäksi edellyttävät laajoja mittasuhteita, joko ei ollenkaan hoi-deta kapitalistisella pohjalla, vaan kunnan tai valtion kustannuksella (entisaikaan, mitä työ-voimaan tulee, enimmäkseen pakkotyönä). Tai sellaisia tuotteita, joiden valmistus vaatii pit-kän työpäivän, valmistetaan vain vähäisessä määrin kapitalistin omalla kustannuksella. (PO2, 218.)

Syntyvä porvaristo tarvitsee ja käyttää valtiovaltaa säännöstelläkseen työpalkkaa, toisin sanoen pakottaakseen sen voitontekoon soveltuvien rajojen sisälle, pidentääkseen työpäivää ja pitääkseen työläisen itsensä normaalissa riippuvaisuuden tilassa. Tämä on Marxin mukaan niin sanotun alkupe-räisen kasautumisen oleellinen seikka. Kehittyneessä kapitalismissa työläinen alistuu osaansa ”va-paaehtoisesti”. (PO, 660.) Kapitalistiluokka käyttää valtiota luokkataistelun välineenä ja luokkaval-tansa toteuttajana.

²⁴ Tähän viittaa myös usein lainattu *Pääoman* kohta: ”Väkivalta [*Gewalt*] on jokaisen uutta kohdussaan kantavan van-han yhteiskunnan kättilö. Väkivalta itse on taloudellinen voimatekijä” (PO, 672).

Paikallisesti erilaisissa olosuhteissa poliittinen valta ja valtio voivat saada lukuisia erilaisia muotoja. *Gothan ohjelman arvostelussa* Marx korostaa, ettei ole ”nykyaikaista valtiota” sinänsä, mutta

monista muotoeroista huolimatta eri sivistysmaiden valtioille on yhteistä se, että niiden perustana on uudenaikainen porvarillinen yhteiskunta, enemmän tai vähemmän kapitalistisesti kehittynään. Sen vuoksi niillä on myös tiettyjä yhteisiä piirteitä. (VT5, 546.)

Marx painottaa perustan merkitystä, mutta ei pidä perustan ja päällysrakenteiden suhdetta yksinomaan perustan määräämänä. Jokapäiväinen elämä, työtoimintamme ja ne suhteet joissa tuotannollinen toiminta on organisoitu, suhteet joissa elämme suhteessa muihin ihmisiin, ovat *lähtökohtana* tarkasteltaessa yhteiskuntaa. Toiminnalla ihmiset voivat kuitenkin vaikuttaa näihin suhteisiin ja arkipäiväiseen elämään: ”olosuhteet luovat ihmisiä yhtä suuressa määrin kuin ihmiset olosuhteita” (VT2, 100), kuten hän kolme vuosikymmentä *Gothan ohjelman arvostelua* aiemmin kirjoitti.

Viimeisimpiä ja vaikutusvaltaisimpia valtiota käsitteleviä tekstejä Engelsiltä on vuoden 1884 *Perheen, valtion ja yksityisomaisuuden alkuperä*. Engels esittää valtion syntyvän sukulaitoksen hajotessa työnjaon kehittyessä ja luokkajaon muodostuessa. Hän määrittelee valtion olevan

tietyllä kehitysasteella olevan yhteiskunnan tuote; valtio on sen tunnustamista, että tämä yhteiskunta on joutunut ratkaisemattomaan ristiriitaan itsensä kanssa ja jakautunut sovittamattomiksi vastakohtiksi, joita se ei pysty poistamaan. Mutta jotta nämä vastakohtat, taloudellisilta eduiltaan vastakkaiset luokat, eivät kuluttaisi tuloksettomassa taistelussa itseänsä ja yhteiskuntaa, käy tarpeelliseksi mahti, joka olisi näennäisesti yhteiskunnan yläpuolella, lieventäisi sen yhteentörmäystä ja pitäisi sen ”järjestyksen” rajoissa. Ja tänä yhteiskunnasta alkunsa saaneena, mutta sen yläpuolelle asettuvana ja siitä yhä enemmän vieraantuvana mahtina on valtio. (VT6, 386.)

Entisestä sukulaitoksesta valtion erottavia keskeisiä piirteitä ovat ihmisten erottaminen alueen, eikä sukulaisuuden perusteella, muusta väestöstä erillisen julkisen vallan ja pakotuskoneiston kehittymisen, ja toiminnan rahoittaminen veroilla ja maksuilla, joista byrokratia pitää huolen. Valtio on taloudellisesti hallitsevan luokan organisaatio, ja se toimii luokkasorron välineenä. Valtion ja luokkien olemassaolo on kiinteästi kietoutunut yhteen, eikä ”[y]hteiskunta, joka järjestää tuottajien vaapaamman ja tasa-arvoisemman assosiaation pohjalla tuotannon uudella tavalla” tarvitse valtiota, vaan se ”siirtää koko valtiokoneiston sinne, minne se on silloin kuuluva: muinaismuistojen museoon, rukiin ja pronssikirveen viereen.” (VT6, 386–390.)

Koko Engelsin esityksessä myös sukupuoli ja seksuaalisuhteiden kysymykset liittyvät kiinteästi valtioteoriaan, mutta tämä puoli on usein myöhemmin sivuutettu, ja on keskitytty lähinnä – toki

Engelsilläkin keskeisenä olevaan – luokkanäkökulmaan. Engels liittää luokkasorron suoraan sukupuolisortoon, jolloin patriarkaalinen valta olisi huomioitava valtion analyysissä. Hänen mukaansa

ensimmäinen historiassa esiintyvä luokkavastakohta muodostuu samaan aikaan kun kehittyvä miehen ja vaimon välinen antagonismi yksiavioisuudessa, ja luokkasorto alkaa samaan aikaan kun miessukupuoli orjuuttaa naissukupuolen. (VT6, 278.)

Miliband kutsuu valtion luokkavälinelunonetta marxilaisen valtiokäsityksen ”päällimmäiseksi näkökulmaksi”. Poliittisen konjunktuurinsa vaikutuksista johtuen Lenin korosti *Valtiossa ja vallankumouksessa* valtiota luokkavallan välineenä. Marxin ja Engelsin käsitysten ytimessä on kuitenkin se, että he katsovat valtion muodostuvan ja kehittyvän *luokkakonfliktista*. Klassinen marxilainen käsitys näkee luokkien välisen ristiriidan yhteiskunnan pääristiriitana. Luokkakonflikti voi kuitenkin saada hyvin monenlaisia eri muotoja ja luokkien välisen tosiasiallisen kamppailun tuloksina voi paikallisesti ja laajemmin muotoutua hyvin erilaisia yhteiskunnallisen kanssakäymisen muotoja ja poliittisia kokonaisuuksia.

Jessop (1982, 9) katsoo klassikoiden katsovan valtiota ja politiikkaa erityisesti perustan kannattelemana päällysrakenteena. Jessopin luenta unohtaa tässä Marxin korostamat *toimivat ihmiset*. Lisäksi Marx esittää *Pääomassa* valtion myös olennaisena osana tuotantotavan *uusintamista*, eli dialektisena²⁵ ajattelijana hän yhdistää prosessin ja kokonaisuuden. Kapitalismi on kehittyvä ja laajentuva tuotantotapa, joka tarvitsee ylläpitoaan ja kehittämistään varten valtiovaltaa. Tuotantotapa sanelee yleiset ehdot yhteiskunnan kehittymiselle ja rakenteelle, mutta ihmiset toiminnallaan voivat vaikuttaa tähän kehitykseen ja myös tuotantotapaan. Perusta ei ”määrää” päällysrakenteita, mutta on merkittävä tekijä niiden muotoutumisessa (tai ”määräytymisessä”).

68-keskustelussa läsnä oleva keskeinen problematiikka on luettavissa jo marxilaisuuden klassikoissa kysymyksinä talouden ja politiikan suhteesta, luokkavallan ja valtiovallan suhteesta, luokan ja luokkavallan suhteesta, valtiosta hallitsevan luokan välineenä, valtiosta osana yhteiskuntajärjestyksen uusintamista, sekä valtion (tai sen ”hoitajien” eli hallituksen ja ministeriöiden) ”suhteellisesta itsenäisyydestä”.

3.2. Leninin valtiokäsitys ja *Valtio ja vallankumous*

Leninin pääteoksenakin pidetty pamfletti *Valtio ja vallankumous* on tiettyjen olosuhteiden tuote, joka on tehty tiettyihin poliittisiin tarpeisiin, mutta siitä muodostui marxilaisen valtioteorian hege-

²⁵ Dialektisessä ajattelussa kokonaisuudet käsitetään prosesseiksi, joiden sisäistä itseliikuntaa eritellään ja tutkitaan.

moninen teos, kuten Paul Thomas (1994, 121) kirjoittaa. Australialaisen politologin Marian Sawerin (1977, 209) sanoin *Valtiossa ja vallankumouksessa* yhdistyvät Leninin oma teoreettinen mielenkiinto, hänen teoreettinen konjunktuurinsa sekä määrätty poliittinen konjunkturi helmikuun 1917 vallankumouksen jälkeen. Gramsci (1920/1976, 198) suositteli kirjaa välttämättömänä Venäjän vallankumouksen ymmärtämiseksi. Kuten Leninin tekstit yleensä, tämäkin teksti on osa poliittista kamppailua. Päinvastoin kuin esimerkiksi Rodney Barfield (1971) väittää, se ei ole poikkeus Leninin teosten joukossa, vaan myös sen kirjoittamisen motiivit ovat ensisijaisesti poliittiset eivätkä teoreettiset. Pamfletin vaikutuksista konjunktuurissaan (ja myöhemmin²⁶) johtuu, että se näyttäytyy teoreettisena teoksena. Kuitenkin nimenomaan tästä syystä kirjan teoreettista sisältöä on tarkasteltava. Se on vaikutushistoriallisesti merkittävä marxilaisen valtioteorian dokumentti.

Kirjan hän kirjoitti toimiessaan maanalaisesti Suomessa elo–syyskuussa 1917. Muistiinpanot²⁷ pamflettiaan varten hän oli tehnyt saman vuoden tammi–helmikuussa, ennen tsaarin Venäjän luhistumista. Alaotsikkona muistiinpanoilla on ”*Marx ja Engels valtiosta ja vallankumouksen tehtävät politiikan alueella* (sen suhteessa valtioon)”, kirjalla puolestaan ”marxilaisuuden oppi valtiosta ja proletariaatin tehtävät vallankumouksessa”. Alun perin Leninin tarkoituksena vuoden 1916 lopulla, jolloin hän alkoi käydä läpi Marxin ja Engelsin valtiokäsitystä, oli vastata Buharinin *Arbeiterpolitik*-lehdessä samana vuonna ilmestyneeseen artikkeliin, jonka hän katsoi sisältävän ”anarkismia läheneviä” käsityksiä. Asiaa tutkiessaan Lenin kuitenkin siirtyi kannassaan jatkuvasti lähemmäs Buharinia. Ilokseen hän huomasi, kuinka Marxin ja Engelsin tekstit todistivat Karl Kautskyn²⁸ olevan hyvin etäällä heidän ajatuksistaan. (Barfield 1971, 50; Sawyer 1977, 214–218; *Teokset* 35, 250–251.)

Elokuulle 1917 päivätyissä alkusanoissaan hän kirjoittaa, että kysymys valtiosta oli tullut erityisen tärkeäksi sekä teoreettisesti että poliittisesti. Kysymys proletariaatin vallankumouksen suhtautumisesta valtioon on mitä ajankohtaisin, koska ”on selitettävä joukoille, mitä niiden on lähitulevaisuudessa tehtävä vapautuakseen kapitalismin ikeestä” (*Teokset* 25, 388). Hän kirjoittaa lisäksi että pitkittyvän sodan kauhuista johtuen kansainvälinen proletaarinen vallankumous kehkeytyy silminnäh-

²⁶ Myöhemmätkin vaikutukset olivat riippuvaiset bolševikkien konkreettisesta menestyksestä Venäjällä.

²⁷ Nämä muistiinpanot ovat hänen vihkossaan ”Marxilaisuus valtiosta”. Näitä *Teosten* viidennen venäjänkielisen painoksen 33. osassa julkaistuja muistiinpanoja ei ole suomennettu. Käytössäni on englanninnos *Marxism on the State* (Lenin 1917/1972).

²⁸ Kautsky (1854–1938) oli Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen ja toisen internationaalien merkittävin teoreetikko. Hän oli Leninille aikakauden suurin marxilainen aina ensimmäisen maailmansodan alkuun asti, jolloin Lenin katsoi Kautskyn antaneen tukensa Saksan sotatoimille ja näin luopuneen marxilaisista periaatteistaan. Lars T. Lihin (2009) mukaan Lenin itse asiassa jatkoi tiukasti ”kautskylaisella” linjalla samalla kun Kautsky itse siitä luopui.

tävästi, vaikka tämä puoli ei ole voinut olla hänen mielessään silloin kun hän on aloittanut tutkimuksensa kirjaansa varten, ei ainakaan siinä laajuudessa kuin esipuhetta kirjoittaessaan. Muistiinpanoja tehdessään hän ei tietenkään vielä tiennyt, että pian Venäjällä puhkeaisi helmikuun vallankumous. (*Teokset* 25, 387.) Lokakuun vallankumouksen kehittyminen keskeytti kirjoitustyön, ja Leninin suunnittelema viimeinen luku – tai toinen osa, joksi hän jälkilauseessaan (*Teokset* 25, 497) sitä kutsuu – vuosien 1905 ja 1917 Venäjän vallankumousten kokemuksista jäi kirjoittamatta²⁹.

Leninin viimeistellessä teostaan Suomessa se muuntui poleemiseksi teokseksi erityisesti Kautskya ja Plehanovia vastaan. Kirjan kohderyhmänä olivat etenkin venäläiset sosialistit, joista suuri osa antoi tukensa parlamentaarille väliaikaiselle hallitukselle. Teoksen pääasiallisena kritiikin kohteena ollut Kautsky kannatti parlamentaarista tietä sosialismiin. Kuten myöhemmin oikeistolaiseksi ”kääntynyt” Lucio Colletti (1969, 22) kirjoittaa, Kautskylla poliittisen vallan muoto, eli parlamentarismi, pysyisi samana työväenluokan hallitessa. Hänelle valtiot ovat välikappaleita hallitsevien luokkien yhteisten etujen säilyttämiseksi (Kautsky 1892/1907, 149 ja 155). Myös työväestö voisi nousta nykyisen valtion hallitsijaksi. Työväenluokan on saatava valtiovalta palvelijakseen. Tähän ainoana tienä on Kautskyn mukaan parlamentti (Kautsky 1892/1907, 257). Valtiovallan saatuaan työväenluokka voi muuttaa valtion ”suureksi, pääasiallisesti omien tarpeittensa tyydyttämistä varten työskenteleväksi yhdyskunnaksi” (Kautsky 1892/1907, 156). Kautskyn mukaan parlamentarismi kuitenkin suosii erityisesti porvaristoa, jolla on

käytettävänä kaikki aineelliset ja henkiset välikappaleet valvoessaan etujaan sekä vaalitaisteiluissa että myöskin itse parlamentissa sattuvissa otteluissa. Sillä ei ole ainoastaan riittävästi rahaa, vaan sen riveihin kuuluu myöskin paljon sivistyneitä, maailmanmiehiä, miehiä, jotka ovat tottuneet johtamaan suuria yhteiskunnallisia järjestöjä; miehiä, jotka ovat valinneet ammatikseen lakitieteen jopa puhetaidonkin: asianajajia ja professoreita. Ei mikään muu luokka ole tässä suhteessa vielä päässyt porvarikunnan rinnalle, ja se onkin sentähden aina viime aikoihin saakka vallinnut parlamentit; parlamentarismi on osottautunut luonteenomaisimmaksi ja tehokkaimmaksi keinoksi turvaamaan sen valtaa valtiossa ja saattamaan alempain luokkain voimat valtiollisesti sen käytettäväksi. (Kautsky 1892/1907, 260–261.)

Tästä huolimatta se soveltuu Kautskyn mukaan hyvin myös työväestön etujen ajamiseen. Työläiset kykenevät jatkuvasti paremmin parlamentaariseen toimintaan, jonka aikaisempi luonne alkaa tällöin muuttua. (Kautsky 1892/1907, 261–262.) Kautsky ajatteli, että parlamentti on saatava kokonaan työväenpuolueen hallintaan, eikä kannattanut koalitiollahituksia porvarillisten puolueiden kanssa (Kautsky 1892/1907, 266; 1902/1909, 10). Käsitys perustui työväestön suureen ja jatkuvasti kasva-

²⁹ Rakennesuunnitelmiansa (Lenin 1972, 86, 94–95) mukaan Lenin olisi kirjan viimeisessä luvussa käsitellyt neuvostojen syntyä ja kehitystä, vuosien 1905 ja 1917 vallankumousten opetuksia, bolševikkien vuoden 1915 teesejä ja ”messianismia”.

vaan määrään, kohenevaan järjestäytymistasoon, poliittisen taitavuuden kehitykseen, ja työväenpuolueen Saksassa saavuttamiin vaalivoittoihin. Englannissakin kapitalistit olivat hänen mukaansa jo

menettäneet yksinherruutensa, ja nyt kykenee köyhälistö vaikuttamaan maan sisäpolitiikkaan omaksi edukseen parlamentissa ja parlamentin kautta ja jättiläisaskelin lähestyy päivä, jona Englannin kaikkivoipa parlamentti on oleva köyhälistön diktatuurin välikappale. (Kautsky 1893/1907, 115.)

Kautskyn käsitys vastaa Jessopin (1985, 337) kuvaamaa instrumentalismin karkeinta versiota, jossa valtio käsitetään neutraaliksi työkaluksi jota mikä tahansa luokka voi hallita ja käyttää omiin tarkoituksiinsa. Paul Thomasin (1994, 166) mukaan Kautskyn valtiokäsitys onkin marxilaisen valtioteorian *reductio ad absurdum*.

Kautskyn käsitystä vastaan asettuvan *Valtion ja vallankumouksen* pääargumenttina on että ei ole yleistä neutraalia valtiota, vaan kapitalistinen valtio eroaa laadullisesti muista valtioista, koska se on kehittynyt kapitalistien välineeksi. Kuten Miliband (1970/1983a, 155) huomauttaa, tämä argumentti on suunnattu paitsi reformisteja, myös laajemmin kaikkia niitä vastaan, jotka käsittävät valtion välineeksi jota sellaisenaan voisi käyttää mihin hyvänsä poliittisiin päämääriin.

Alkusanoissaan Lenin kertoo keskittyvänsä Marxin ja Engelsin oppiin valtiosta erityisesti niiltä osin, jotka ovat unohtuneet tai joutuneet ”opportunistisen vääristelyn” kohteeksi (*Teokset* 25, 388). Lenin käy tarkasti läpi valitsemiaan Marxin ja Engelsin teoksia, mutta keskittyy vain poliittisiin teoksiin ja Engelsin 1884 kirjoittamaan valtioteoreettiseen pääteokseen *Perheen, yksityisomaisuuden ja valtion alkuperä*, eikä käy läpi lainkaan esimerkiksi *Pääoman* mainintoja valtiosta³⁰. Hän seuraa pitkälti Engelsin esitystä kuvatessaan, kuinka valtio on näennäisesti yhteiskunnan yläpuolella, siitä voimansa saava ja jatkuvasti yhä enemmän vieraantuva mahti (*Teokset* 25, 392 ja 393). Lenin vakuuttui Marxia ja Engelsiä lukiessaan siitä, että kapitalistiset rakenteet on hävitettävä ennen kuin työväen itsehallintoa voidaan rakentaa. Venäjän helmikuun vallankumouksen jälkeen muotoutuneet neuvostot pääsisivät näin muodostamaan kommuuneihin perustuvan työväenvaltion itsenäisinä. Työväenvaltiossa olisi kyse työväen itsehallinnosta ja vallan uudeltaisesta muodosta, työväenluokan välittömästä vallasta, jonka kautta valtio voi lopullisesti hävitä sen tuottaneiden yhteiskunnallisten suhteiden mukana. Hänen kaavailemansa siirtymävaltio pohjaa pitkälti Marxin *Kansalaisyhteiskuntaan Ranskassa*, joka on Kansainvälisen työväenliiton kannanotto Pariisin kommuuniin. Kom-

³⁰ Osa teoksista jäi Leninin tarkastelujen ulkopuolelle koska niitä ei vielä ollut julkaistu. Tällaisia ovat muun muassa *Hegelin Oikeusfilosofian kritiikki*, *Taloudelliset filosofiset käsikirjoitukset*, *Saksalainen ideologia* ja ”*Grundrisse*”.

muuni edusti Leninille proletariaatin diktatuurin³¹ ensimmäistä esimerkkiä. On siirryttävä siihen, että kaikki vuorotellen hoitavat hallintatehtäviä, eikä kukaan enää hallitse muiden yläpuolella. Byrokratian hävittämiseksi viranhaltijoiden tulee olla paitsi valinnaisia, myös milloin vain erotettavissa. Lenin kannattaa sidottua mandaattia. Lisäksi edustajan palkan on oltava työläisen keskipalkan tasolla. Kun kaikki tottavat vuorotellen osallistumaan hallintaan, eikä ole enää luokkaeroja, yhteiskunnallisten asioiden hoito menettää poliittisen luonteensa, eikä valtiota erillisenä pakottavana koneistona enää tarvita ja se ”kuolee” pois, tai kuten Lenin lainaa Engelsin *Anti-Dühringiä* Saint-Simonin ajatuksia toistaen: ”Ihmisten hallitsemisen sijaan astuu esineiden hallinta ja tuotantoprosessin johtaminen” (*Teokset* 25, 400; *VT5*, 475–476).

Miliband (1970/1983a, 166) katsoo Leninin ansioksi sen, että hän toi uudelleen politiikan asialistalle kysymyksen suorasta demokratiasta, jossa ”kaikki hallitsevat ja kukaan ei hallitse” (esim. *Teokset* 25, 429–431 ja 466–469). Milibandin (1970/1983a, 156–157) ja Neil Hardingin (1981, 139) mukaan Leninin edustama kanta työväen itsehallinnosta on itse asiassa hyvin yhtenevä anarkismin kanssa, vaikka Lenin koettaakin kirjassaan vetää rajaa anarkismin ja marxismin välille. Kirjan ilmestyessä monet sosiaalidemokraatit eivät pitäneetkään siinä esitettyjä näkemyksiä lainkaan marxismina, vaan pikemmin juuri anarkismina – ehkä ”tartarikastikkeella”³² höystettynä (Rosmer 1971; Liebman 1975, 196–205).

Mel Rothenberg (1995, 421) kirjoittaa artikkelissaan ”Lenin on the State”, että keskittyminen *Valtioon ja vallankumoukseen* on hyödyllistä, koska siten voi keskittyä Leninin olennaisimpiin ajatuksiin valtiosta. Rothenberg käsittelee kirjaa erityisesti poliittisena ja strategisena teoksena, jollainen se onkin. Hän ei kuitenkaan kiinnitä riittävästi huomiota kirjan painotuksiin, jotka selviävät sen kirjoittamisen motiiveista, ja jättää erään keskeisen osan Leninin käsityksestä turhan vähälle huomiolle. Jessopin (1982, 34) mukaan Lenin käsitti valtion lähinnä poliittisen hallinnan välineenä. Jessopin tulkinta tavoittaa osan Leninin valtiokäsityksen keskeisestä puolesta (jota korosti pamflettissaan), mutta ennen kaikkea hän käsitti valtion hallitsevan luokan poliittisena *organisaationa*. Samoin kuin Marx kirjoittaa *Pääoman* ensimmäisessä osassa valtiovallan (*Staatsgewalt*) olevan yhteiskunnan keskitettyä ja järjestynyttä valtaa (*PO*, 672), ja kuten Rosa Luxemburg kirjoittaa sen

³¹ Aluksi Lenin (1917/1972, 20) huolimattomasti arvelee, että Marx ja Engels käyttivät ”proletariaatin diktaturiaa” vasta vuoden 1871 Pariisin kommuunin jälkeen. Myöhemmin hän huomaa Marxin käyttäneen sitä jo vuoden 1852 kirjeessään Joseph Weydemayerille (ks. Marx & Engels 1976, 70; itse asiassa Marx käyttää käsitettä jo pari vuotta tätä aiemmin, ks. *VT2*, 551). *Valtion ja vallankumouksen* toiseen, vuoden 1919, painokseen hän korjaa puutteen ja lisää toiseen lukuun kohdan 3, ”Miten Marx asetti kysymyksen vuonna 1852” (*Teokset* 25, 415–417).

³² Tämä viittaa tataareihin – ja siten Leninin sukujuuriin – vanhan ranskalaisen kirjoitusasun *Tartare* mukaan.

olevan ”pääoman luokkaorganisaatio” (Luxemburg 1899/1971, 33), August Bebel ”omaisuutta turvaava järjestö ja valta” ja ”luokkavallan välttämätön järjestelmä” (Bebel 1907, 216), tai Pashukanis (1924/1980, 94) ”luokkavallan ja ulkoisten sotien organisaatio”, myös Leninin tekstissä valtio on erityisesti hallitsevan luokan *organisointua väkivaltaa* – tai tarkemmin sanottuna ”järjestö systemaattista väkivaltaa varten, jota luokka, väestön osa käyttää toista luokkaa, väestön toista osaa vastaan”³³ (*Teokset* 25, 461).

Leninin koko valtiokäsityksen voi kiteyttää seuraavasti: Valtio on se yhteiskunnan alue, jolla käytetään pakotusta (*Teokset* 32, 82). Se on organisaatio, jolla hallitseva luokka alistaa hallitun luokan herruuteensa³⁴. Tiiviisti ilmaistuna valtio on ”luokkaherruuden organisaatiomuoto” (*Teokset* 24, 554). Se on kehittynyt luokkavastakohtien sovittamattomuuden tuotteena ja on sen ilmaus (*Teokset* 25, 390–391; *Teokset* 29, 450–456). Valtiovallan ytimessä on julkinen valta: byrokraatia, armeija, poliisi ja vankilat. Valtiovallalla on tietty itsenäisyys suhteessa muuhun yhteiskuntaan, ja eri luokat kamppailevat valtiovallasta: se on yksi luokkataistelun muoto, ja valtio yksi luokkataistelun alue.

”[V]altio” on koneisto [annapat], jota työväenluokka ja kapitalistit kiskovat eri suuntiin. [...] Mutta eikö ole selvää, että kysymys valtiovallan *koneistosta* on vain pieni osa kysymyksestä, joka koskee valtaa käsissään pitävää *luokkaa*? (*Teokset* 24, 520 ja 521.)

Luokkataistelu ja luokkavalta ovat paljon valtiota paljon laajempia kysymyksiä, mutta valtiovalta on luokkavallan edellytys. Valtiovalta on luokkataistelun väline ja kohde, ja pääoman ja työn väliset taistelut ratkaisevat kysymyksen siitä, kumpi luokista valtaa valtiovallan (*Teokset* 28, 249).

Leninin käsitys valtiosta luokkataistelun kohteena tai *topoksena*, jona Paul Thomas (1994, 120–140) sitä kuvaa, pääsee jo lähelle 68-keskustelussa esitettyjä näkemyksiä.³⁵ Koska muistiinpanoissaan Lenin keskittyy ”*vallankumouksen tehtäviin poliittisella alueella*”³⁶ (sen suhteessa valtioon)” (1917/1972, 7), hänen käsityksensä vallankumouksesta ja luokkavallasta on laajempi. Hän hämmäs-

³³ Sama myöhemmin hieman toisin muotoiltuna: ”[jokainen valtio] on järjestettyä, systemaattista väkivallan käyttöä ihmisiä kohtaan” (*Teokset* 25, 477).

³⁴ *Valtion ja vallankumouksen* kohtien lisäksi: *Teokset* 21, 58, 59; *Teokset* 24, 554; *Teokset* 25, 115, 362, 390, 391; *Teokset* 26; 97, 324; *Teokset* 27, 118; *Teokset* 28, 92, 240, 249, 250, 362, 426; *Teokset* 29, 373, 455, 457, 465; *Teokset* 30, 80, 250; *Teokset* 32, 417.

³⁵ Kuten Rothenberg (1995, 420) huomauttaa, Paul Thomas ymmärtää kuitenkin marxismi-leninismiin Leninin ajatusten oikeana tulkintana ja pohjaa näkemyksensä Leninin valtiokäsityksestä vain *Valtioon ja vallankumoukseen*. Käsitellessään teorian ja käytännön suhdetta Thomas näyttäisi jatkuvasti näkevän teorian olevan *pääasiallinen* todellisuutta muovaava tekijä, eikä päinvastoin, mikä olisi yleistettynä pätevämpi näkökanta, ja ainakin lähempänä Marxiin pohjaavan perinteen näkemystä.

³⁶ Viisitoista vuotta aiemmin kirjoittamassaan kirjassa *Mitä on tehtävä?* hän jakaa luokkataistelun Engelsin *Talonnpoikaissota Saksassa* -teoksen alkusanoja seuraten taloudelliseen, poliittiseen ja teoreettiseen alueeseen (*Teokset* 5, 361; vrt. VT3, 394).

telee Buharinin imperialistista valtiota käsittelevän artikkelin mainintaa, jossa valtio esitetään hallitsevien luokkien *yleisimpänä*, kaikenkattavana organisaationa (Lenin 1917/1972, 100, 104). Hallitseva luokka tarvitsee myös monia muita organisaatioita valtansa ylläpitämiseksi, jollaisena hän mainitsee muistiinpanoissaan ”kirkon jne.” (Lenin 1917/1972, 104). Omasta näkökulmastaan valtio näyttäytyy hänelle eräänlaisena ”puolueena”³⁷. Thomas (1994, 132) kirjoittaa Antonio Gramscin myöhemmin lähestyvän aihetta Leninin tavoin, mutta tarkastellen sitä paljon laajemmin. Gramscilla Lenin on usein lähteenä niin implisiittisesti kuin eksplisiittisesti³⁸. Hän piti Leniniä hegemonian käsitteen suurimpana kehittäjänä (Q4§38). Poliittisen organisaation ja kamppailun alueella, poliittista käsitteistöä käyttäen, Lenin Gramscin mukaan arvioi uudelleen opin hegemoniasta täydennyksenä teoriaan valtiosta väkivaltakoneistona, mikä Gramscin mukaan aiemmin oli keskeinen käsitys sosialistisessa valtioteoriassa (Q10I§12).

Lenin ymmärtää valtion osaksi luokkavallan kokonaisuutta, ja hänen kantansa valtion ”neutraaliuuden” on selvä, mutta hän ei teksteissään pohdi asiaa pidemmälle, ja niistä välittyvä valtiokäsitys jää instrumentalistiseksi. Leninin instrumentalismi on selvimmillään siinä, kuinka hän katsoo kapitalistisen valtion olevan suoraan kapitalistien vallan väline: valtio edistää kapitalistien etuja siksi, että se on heidän hallinnassaan.

3.3. Marxismi-leninismi ja valtiomonopolistisen kapitalismin teoria

Neuvostoliittoon kiinnittynyt ”virallinen” marxismi sen klassikoita lukuun ottamatta oli 68-keskustelussa hyökkäyksen kohteena. Erityisesti kritikoitiin sen taloudellista reduktionismia ja instrumentalistisuutta. Poulantzasin mukaan toisessa ja kolmannessa internationaalissa valtioteoriaa ei juuri harrastettu, vaan näiden ajattelua leimasi ekonomismi, jossa valtio käsitetään taloudelliseen perustaan redusoitavissa olevana ilmiönä. Yhteiskunnallisten muutosten katsotaan tapahtuvan ensin taloudessa. (Poulantzas 1969, 68.) Virallisessa neuvostoliittolaisessa ja itäeurooppalaisessa marxismissa näkemyksiä perusteltiin loppuun asti Marx–Engels–Lenin-sitaatein, vaikka todellisuudessa usein esitettiin klassikoista poikkeavia tai vähintään heiltä valikoituja näkökantoja. Leninin kuoleman jälkeen kehitetyssä marxismi-leninismissä tietyt Marxin, Engelsin ja Leninin (sekä hetken ajan Stalinin) teokset muodostivat kaanonin, josta oppi tiivistettiin.

Keskeistä niin Kautskyn edustaman ortodoksimarxilaisuuden kuin myöhemmän marxismi-leninismien kanonisoimien tekstien esittämissä näkemyksissä on valtion käsittäminen ennen kaikkea luok-

³⁷ Vrt. Gramscin ajatus ”puolueesta, joka perustaa valtion” ”Tämän päivän Ruhtinaassa” (VV2, 23–117.)

³⁸ Ks. Q4§45, 472; Q7§2, 854; Q7§16, 866; Q7§33, 881–882; Q7§35, 886; Q10§12, 1250; Q11§48, 1468 ja Q11§62, 1488–1489.

kavallan välineenä ja väkivaltakoneistona. Tähän yhdistyy yhteiskunnan ja valtion vaiheittaisena esitetyn kehityksen näkeminen erilaisina aikakausina, joita ovat antiikin orjanomistusyhteiskunta, keskiajan feodalismi ja modernin ajan kapitalismi. Orjanomistusyhteiskunta nähdään orjanomistajien, feodalismi feodaaliherrojen ja kapitalismi kapitalistiluokan diktatuurina. Käsitykseen sisältyy myös oletus yhteiskuntaluokattoman ja samalla valtiottoman yhteiskunnan, kommunismin, mahdollisuudesta.

Bolševikkien näkemyksiin vaikutti vahvasti toisen internationaalisen Saksan sosiaalidemokraattien ortodoksinen linja, jossa Kautskyn kirjoitukset olivat keskeisiä. Venäläiseen marxismiin vaikutti voimakkaasti myös Kautskyn linjoilla ollut, menševikkeihin kuulunut mutta bolševikkienkin suuresti arvostama Georgi Plehanov, joka kirjassaan *Marxilaisuuden peruskysymyksiä* (1908) esitti järjestelmällisesti ”marxilaisen filosofian” jaettuna ”dialektiseen” ja ”historialliseen” materialismiin.³⁹ Plehanov pohjasi esityksessään erityisesti Engelsin teoksiin *Anti-Dühring* (1877) ja *Ludwig Feuerbach ja klassisen saksalaisen filosofian loppu* (1886)⁴⁰. Marxilais-leniniläistä ajattelua muovasivat myös kommunismin oppikirjoina kolmannessa internationaalissa käytetyt Nikolai Buharinin *Kommunismien aapinen* (1918, yhdessä Jevgeni Preobrazhenskin kanssa, suom. 1919) ja *Historiallinen materialismi* (1921), jota Gramsci *Vankilavihkoissaan* voimakkaasti kritikoit. Leniniltä keskeiseksi teoksiksi marxismi-leninismissä nostettiin muun muassa maanalaisen puolueen organisointia käsittelevä *Mitä on tehtävä?* (1902), tiukan empirististä ja karkean materialistista (tai realistista) kantaa filosofiassa puolustava *Materialismi ja empiriokritisismi*⁴¹ (1908), *Imperialismi kapitalismin korkeimpana vaiheena* (1916), *Valtio ja vallankumous* (1917) ja ”Vasemmistolaisuus” *lastentautina kommunismissa* (1920). Leninin lokakuun vallankumouksen jälkeiset tekstit, kuten vuoden 1918 kirjoitukset *Proletaarinen vallankumous ja luopio Kautsky* ja *Demokratiasta ja diktatuurista*, tuovat esiin vahvan poliittisen ja luokkanäkökulman ylimääräämän valtiokäsityksen. Sen mukaan ei ole

³⁹ Vielä bolševikkien vallan aikana Kautskyn ja Plehanovin tekstejä pidettiin edelleen keskeisinä perusteoksina. Kommunistisen puolueen Moskovan jäsenten uusintarekisteröintilomakkeessa kysytään syyskuussa 1920 ”[m]itä Marxin, Engelsin, Leninin, Kautskyn ja Plehanovin teoksia olette lukenut” – Lenin vastaa lukeneensa melkein kaikki (paitsi Leninin) (*Teokset* 42, 406).

⁴⁰ Plehanov (1908/1978, 16) kirjoittaa näiden Engelsin teosten sisältävän Marxin ja Engelsin filosofiset katsomukset ”lopullisesti muotoutuneina”.

⁴¹ Kirjeessään Maksim Gorkille helmikuussa 1908 hän kertoo teokseen liittyen ymmärtävänsä ”varsin hyvin”, ettei ole pätevä filosofian alalla (*Teokset* 34, 375). Myöhemmin Zürichin kirjastossa vuosina 1914–1916 kirjoitetuissa muistiinpanoissa (*Filosofian vihkot*) hän vaikuttaisi irtautuvan paitsi Plehanovin, myös *Materialismi ja empiriokritismin* vulgaarista materialismista (*Teokset* 38, 92, 143). Teos on ensisijaisesti poliittinen kannanotto, kuten Leninin teokset yleensä. Se on kuitenkin poikkeuksellinen aihepiiriltään sekä siten, ettei hän juuri mainitse kirjaa muissa kirjoituksissaan. Hän antaa ottaa siitä uusintapainoksen vuonna 1920 toivoen, että kirjasta olisi hyötyä ”apuvälineenä marxilaisen filosofiaan, dialektisen materialismiin, samoin kuin luonnontieteen uusimmista saavutuksista tehtyihin filosofisiin johdopäätöksiin tutustumisessa.” (*Teokset* 14, 10.) Kuitenkin hänen yleinen hiljaisuutensa tekstistä antaa olettaa että hän myös ymmärsi sen puutteellisuudet, eikä itse pitänyt sitä merkittävänä teoksenaan.

yleistä demokratiaa tai diktatuuria, vaan niillä on aina luokkaluonne: valtio on aina yhtäaikaisesti diktatorinen ja demokraattinen. Sokrateen ajatuksen tapaan jokaisessa valtiossa on ”kaksi valtiota”, köyhien ja rikkaiden: valtio on demokraattinen hallitsevalle luokalle ja diktatorinen hallittua luokkaa kohtaan. Porvarillinen valtio on vain toinen termi porvariston diktatuurille. (*Teokset* 28, 225, 227 ja 232–239.⁴²)

Poulantzas (1979, 76) katsoo että Lenin usein redusoi edustuksellisen demokratian instituutiot ja poliittiset vapaudet porvariston diktatuuriin. Tällöin kaikki parlamentarismien ilmenemismuodot nähdään loppujen lopuksi työläisille vahingollisina, ja ainoana vaihtoehtona suora työväen demokratia neuvostojen kautta. Näkökulma yhtäaikaisesti sekä korostaa politiikkaa ja poliittisten päätösten mahdollisuuksia todellisuuden muovaamisessa, että painottaa (taloudellisen) luokan merkitystä päätöksenteossa.⁴³ Tämä korostus vaikutti marxismi-leninismien luokkareduktionistiseen painotukseen.

Gramscin *Vankilavihkojen* vuonna 1975 julkaistun kriittisen edition toimittanut Valentino Gerratana (1977) pitää Stalinia syyllisenä leninismien konstruointiin ”järjestelmällisenä teoreettisena mallina”, ja samalla tämän teorian jähmettämiseen yli puoleksi vuosisadaksi. Stalinin huhtikuun alussa 1924 Sverdlovin yliopistossa pitämät luennot *Leninismien perusteista* olivat uuden, vajaa puolitoista vuotta aiemmin perustetun liittovaltion virallisen valtioideologian alkujulistus.⁴⁴ Luennoissaan Stalin (1924/1946, 29) sanoo valtion olevan hallitsevan luokan käsissä oleva koneisto sen luokkaviihollisten vastarinnan kukistamiseksi. Otto-Ville Kuusisen vetämän työryhmän 750-sivuisessa vahvan ”stalinistisessa” *Marxismien-leninismien perusteet* -kirjassa jo luvun ”Valtio – luokkaherruuden väline” otsikko kertoo olennaisimman. Valtio on luokkadiktatuuri, oli se sitten valtiomuodoltaan parlamentaarinen tai fasistinen (Kuusinen ym. 1960, 159–162). Myös edellistä vielä laajemmassa oppikirjassa *Marxilaisen filosofian perusteissa* valtio esiintyy erityisesti ”luokkien sovittamattomuuden tuotteena ja luokkaherruuden elimenä” (Konstantinov ym. 1967, 515). Kirjassa näkyy selvänä Engelsin, Leninin ja toisen internationaalien ortodoksisen marxismin vaikutus:

Kaikissa yhteiskunnissa, jossa on antagonistisia luokkia, *valtio* on poliittisen vallan luokkajärjestö, joka varjelee ja vahvistaa jonkin luokan taloudellisia perustuksia. Sen käytettävissä on vallan välineet: armeija, poliisi, santarmisto, tuomioistuimet, vankilat jne., joiden tarkoi-

⁴² Ks. myös Leninin *Valtioon ja vallankumoukseen* toiseen painokseen 1918 lisäämä luku II.3. *Teokset* 25, 415–417.

⁴³ Marxiltakin on toki löydettävissä muotoiluja joihin Leninin painotus tässä perustuu (esimerkiksi vuosien 1872 ja -73 vaihteessa kirjoitetussa artikkelissa ”Poliittinen välinpitämättömyys”, *VT5*, 106). Laajemmin lokakuun vallankumouksen jälkeisen Leninin käsityksestä ks. *Teokset* 28, 360–364 ja 451–468.

⁴⁴ Laajasti suomeksi stalinismin kehityksestä ja neuvostoliittolaisesta marxismista on kirjoittanut Heikki Mäki-Kulmala väitöskirjassaan (ks. Mäki-Kulmala 2003, 79–).

tuksena on turvata taloudellisesti hallitsevan luokan poliittinen herruus ja tukahduttaa muiden luokkien vastustus. [...] Valtion tärkein tunnusmerkki on erityisten aseistettujen joukkojen olemassa olo, sellaisen erityisen vallan olemassaolo, joka ei ole yhtä kuin väestö, vaan kuuluu jollekin luokalle. (Konstantinov ym. 1963/1967, 516–517.)

Eräs laajimmista neuvostoliittolaiseen valtiokäsitykseen keskittyvistä suomeksi julkaistuista teoksista on *Marxilais-leniniläinen valtio- ja oikeusoppi* (1977, suom. 1980). Se käsittelee aihetta suppeampia teoksia monipuolisemmin, mutta pitäytyy kauttaaltaan niiden kanssa yhtenevällä linjalla. Kirjan mukaan

[k]apitalistinen yksityisomistus ja kapitalististen tuotantosuhteiden järjestelmä muodostavat porvarillisen valtion taloudellisen perustan. Kaikki porvarillisen yhteiskunnan perusluokkien [eli kapitalistiluokan ja työväenluokan] välille kehittyvät sovittamattomat ristiriidat ja ankara luokkataistelu muodostavat porvarillisen valtion sosiaalisen perustan. Porvarillinen valtio on porvariston poliittisen vallan väline, jonka avulla porvaristo sortaa ja riistää työväenluokkaa, se on porvariston diktaturia työväenluokkaan nähden. (Mamut ym. 1977/1980, 234–235.)

Neuvosto-Venäjän aikana ja Neuvostoliiton alkuvuosina korostettiin valtion luonnetta luokkadiktatuurina, pinnalta katsoen *Valtion ja vallankumouksen* valtiokäsitystä seuraten. Kuitenkin myös Neuvostoliitto selvästi oli valtio ja sitä hallitseva puolue-eliitti koki tarpeelliseksi muovata teoriaa vastaamaan vallitsevaa tilannetta. Poliittinen konjunkturi alkoi yhä vahvemmin määrittää teoreettista keskustelua. Eräitä varhaisia tämän ajan selviä merkkejä on Buharinin puolueen merkitystä korostava vastaus Kautskylle:

Proletaarien luokka kokonaisuudessaan ei ole sama kuin sen valtiollinen järjestö, valtiokoneisto. Valtiollinen järjestö (diktatuuri) ei ole sama kuin puoluejärjestö. Mutta puolue johtaa valtiokoneistoa, joka puolestaan on mitä laajin luokkajärjestö. Ilman puolueen johtoa ei voisi olla proletariaatin diktatuuriakaan. Ilman puolueen taholta tapahtuvaa johtoa ei ole ajateltavissa myöskään luokan itsevapautumista. (Buharin 1925/1926, 61.)

Neuvostoliiton väkivaltakoneiston ja byrokratian vahvuus oli antiteesi sille, mitä aiemman teorian mukaan olisi pitänyt vallankumouksen jälkeen valtiokoneistolle tapahtua. Kesäkuussa 1930 pidetyssä puoluekokouksessa Stalin pyrkii perustelemaan asiaa teoreettisesti: kaikkein voimallisin valtiovalta edeltää ”dialektisesti” valtion häviämistä (Stalin 1930/1955, 396).

Vuoden 1936 perustuslaissa Neuvostoliitto on sosialistinen valtio, jota työläiset ja talonpojat hallitsevat (*Neuvostoliiton perustuslaki* 1936, 1§). Toimintaselostuksessaan NKP:n 18. edustajakokouksessa vuonna 1939 Stalin koettaa sovittaa teoriaa vallitsevaan tilanteeseen ja vastata puolueen sisältä tulleeseen kritiikkiin, joka selostuksesta päätellen kohdistuu erityisesti valtiovallan toimintojen laajuuteen ja tiedustelulaitoksen kasvuun. Hän erottaa valtioille kaksi yleistä perustehtävää: niiden

päätehtävänä on riistettyjen pitäminen aisoissa, ja toisena tehtävänä maa-alueen puolustaminen tai laajentaminen. Valtion voimistaminen on tarpeen ulkoisista syistä, vaikka sisäisesti hallitsevaa luokkaa ei enää olisikaan. Neuvostoliiton sisäisenä päätehtävänä on talouden järjestäminen sekä kulttuuri- ja kasvatustyö. Armeijan ja tiedustelun ”kärki” suuntautuu ulospäin. Jos ympärillä säilyy kapitalistisia valtioita, valtio säilyy myös kommunismin kaudella. (Stalin 1939/1946, 593–599.) Myöhemmin muun muassa *Marxilaisen filosofian perusteissa* toistetaan sama ajatus, vaikka Stalinin kauden vainotoimenpiteitä samalla kritisoidaankin. Proletariaatin diktatuurista siirrytään ”koko kansan valtioon”. Vaikka luokkia ei ole, on vielä ”rikollisia aineksia” ja ulkoisia vihollisia, joiden vuoksi valtio on välttämätön. Koko kansan valtio syntyy, kun proletariaatin diktatuurin tehtävät on saatettu loppuun, mutta on vielä jäljellä tehtäviä jotka vaativat valtion olemassaoloa. (Konstantinov ym. 1963/1967, 602–604). Samoin virallisen marxilais-leniniläisen filosofian oppikirjassa *Filosofian alkeet* (suom. 1976) Viktor Afanasjev kirjoittaa, että

[s]osialismin voitettua proletariaatin diktatuurin valtiosta tulee *yleiskansallinen valtio*, ts. koko kansan poliittinen organisaatio, jossa työväenluokalle ja sen etujoukolle, kommunistiselle puolueelle, kuuluu johtava osuus. (Afanasjev 1976, 286.)

On ristiriitaista sanoa, että työläisten vallan tilalle tulisi valtio jota työväenluokka ja sen etujoukko, kommunistinen puolue, johtavat. Vuoden 1977 perustuslaissa Neuvostoliitto on jo ”koko kansan sosialistinen valtio”, joka edustaa työläisten, talonpoikien ja älymystön tahtoa ja etuja (*Neuvostoliiton perustuslaki* 1977, 1§; ks. myös Mamut ym. 1977/1980, 111). Leninin jälkeen ajatukset ovat jo selvästi muovautuneet, sillä *Valtion ja vallankumouksen* mukaan ”[j]okainen valtio on ’erikoinen lannistamismahti’ sorrettua luokkaa vastaan. Sen vuoksi *mikään* valtio *ei ole* vapaa *eikä* kansan valtio” (*Teokset* 25, 402, kurssiivi Leninin). Neuvostoliitossa valtiota pidetään puolestaan tarpeellisenä, eikä pyrkimyksiä valtahierarkioiden poistamiseksi näyttäisi olevan. Neuvostoliittolaisen teorian suhde käytäntöön näyttää siten kiinteältä, että se vaikuttaa toteutetun politiikan jälkikäteiseltä teoreettiselta perustelulta.

1930-luvun alusta lähtien vaihtoehtoiset käsitykset alistettiin Stalinin ja muun poliittisen johdon näkemysten alle (Jessop 1982, 41). Koko kommunistisessa liikkeessä teoreettinen keskustelu köyhtyi ja muovautui Neuvostoliiton johdon etujen mukaiseksi. Eräs sopiva teoria oli valtiomonopolistisen kapitalismin teoria (vamokap)⁴⁵. Teorialla on yhteys monopolien vastaiseen kansanrintamataktiikkaan, jossa pieni ja keskisuuri pääoma, pikkuporvaristo ja työläiset yhdessä pyrkisivät saamaan valtiovallan käyttääkseen sitä omien tavoitteidensa toteuttamiseksi (Jessop 1977, 360–361; Jessop

⁴⁵ Tiivis mutta kattava esitys ja kritiikki ks. Jessop 1982, 32–77.

2000, 33; Oittinen 2011). Näkemyksessä painotetaan valtion osuutta talouden (uudelleen)järjestelyssä. Valtion osallisuus nähdään ”interventioina”, mikä paljastaa, että talouden ja politiikan alueet käsitetään toisistaan erillisinä. Kapitalistisella valtiolla ja sen eliitillä nähdään olevan suoria yhteyksiä pääomiin ja pääomaryhmiin. Vamokapin mukaan valtiot ja monopoliyritykset ovat kietoutuneita yhteen. Tästä seuraa, että pienellä ja keskisuurella pääomalla ei ole poliittista valtaa, ja lisäksi ne ovat taloudellisesti alisteisessa asemassa suurpääomaan nähden, ja näin niillä on proletariaatin kanssa yhteisiä intressejä kapitalismin kumoamisessa (Jessop 1977, 360).

Vamokapin perusteluissa viitataan usein Leninin *Valtioon ja vallankumoukseen*, jonka mukaan imperialismi on pankkipääoman, kapitalististen jättiläismonopoliin ja monopolistisen kapitalismin valtiomonopolistiseksi muuttumisen aikakausi (*Teokset* 25, 414), ja imperialistinen sota on jouduttanut ja kärjistänyt monopolistisen kapitalismin valtiomonopolistiseksi kapitalismiksi muuttumisen prosessia (*Teokset* 25, 388). Vamokapin pääasiallisena taustatekijänä viitataan Leninin imperialismikäsitykseen⁴⁶. Myös monet vamokapin kritikoijat, kuten Poulantzas, jakoivat tämän käsityksen. Ensimmäisen maailmansodan aikana, vuonna 1917, julkaistun *Imperialismi kapitalismin korkeimpana vaiheena*⁴⁷ Lenin kirjoitti edeltävän vuoden alkupuoliskolla. Vuosien 1900–1903 talouskriisi oli hänen mukaansa käännekohta, jolloin kapitalismi muuttui imperialismiksi, vanha imperialismi muuttui uudeksi ja ”pääoman herruudesta yleensä” siirryttiin ”finanssipääoman herruuteen” (*Teokset* 22, 195, 218). Tuolloin kapitalismi oli jo muuttunut ”maailmanjärjestelmäksi, jossa muutamat harvat ’edistyneimmät maat’ harjoittavat maapallon väestön valtaenemmistöön kohdistuvaa siirto- ja finanssiorjuutusta” (*Teokset* 22, 185). Pamfletissaan Lenin määrittelee imperialismiin ”kapitalismin monopolistiseksi vaiheeksi” (*Teokset* 22, 256), jonka hallitsevana ryhmänä on ”[f]inanssioligarkia, joka säilyttää riippuvaisuussuhteiden tiheän verkon nykyisen porvarillisen yhteiskunnan poikkeuksetta kaikkien taloudellisten ja valtiollisten laitosten yli” (*Teokset* 22, 289). Pankkien ja suuryritysten omistajat, johtajat ja ammattipoliitikot läheisine suhteineen muodostavat järjestelmän hallitsevan eliitin. Tämä oligarkia muodostuu osakkeenomistuksen kautta tapahtuvassa pankki- ja teollisuuspääomien yhteenkietoutumisessa. Finanssipääoma yhteenpunoutuu kansainvälisessä mitassa ja on erilaisine yhteenliittymineen hegemonisessa asemassa kapitalismin globaalissa järjestelmässä. Se keskittyy harvojen käsiin alistaen valtansa alle paitsi suuret joukot, myös pie-

⁴⁶ Lyhyesti Leninin imperialismikäsityksen kritiikeistä, ks. Laine & Salo 2009, 2. luku. Käsityksen hyödyllisyyden tuore puolustus ks. Marshall 2014.

⁴⁷ Kirja julkaistiin alun perin otsikolla *Imperialismi, kapitalismin uusin etappi (Империализм, как новейший этап капитализма)*.

nemmät kapitalistit sekä ei-kapitalistisesti järjestetyn tuotannon, ja kontrolloi muita pääoman muotoja. (*Teokset 22*, 200–201, 213–214, 230; Lenin 1980, 125.)

Leninin mukaan imperialismin pohjimmainen taloudellinen perusta on *monopoli*, joka kasvaa kapitalistisesta kilpailusta. Hän esittää finanssipääoman vallan lähes totaalisenä: Muodostuttuaan monopoliyritykset tunkeutuvat ”yhteiskunnallisen elämän *kaikkiin* puoliin valtiollisesta rakenteesta ja minkäänlaisista muista ’yksityisseikoista’ huolimatta”. Finanssiharvainvalta ”sälyttää riippuvuussuhteiden tiheän verkon nykyisen porvarillisen yhteiskunnan kaikkien taloudellisten ja valtiollisten laitosten yli”, ja pankkien merkitys on keskeinen sen vallalle. (*Teokset 22*, 201–202, 226, 228, 289, 293.) Se koostuu suuresta joukosta kilpailevia ryhmiä, jotka vaihtelevasti toimivat joko toisiaan vastaan, liittoutuneina tai yhteenliittyneinä. Finanssipääoman irrallisuus suorasta tuotannosta helpottaa kovempien keinojen käyttöä ja suurempien riskien ottamista. Kapitalismin keskittyminen ja finanssipääoman hegemonia eivät heikennä järjestelmän eriarvoisuutta, epätasaisuutta ja ristiriitoja maailmantaloudessa, vaan päinvastoin voimistavat niitä. Pääoman keskittyminen ja kasvu, sen ”tulviminen yli äyräidensä” – jolloin ylimääräistä pääomaa on vietävä talousalueen ulkopuolelle – sekä teknisen kehityksen synnyttämät muutokset talouden eri puolien välillä, pakottavat finanssipääoman turvautumaan laajaan kirjoon taloudellisia, poliittisia ja sosiaalisia keinoja. (*Teokset 22*, 202.)

Vaikka vamokap-teoriassa usein viitattiin Leniniin, hän ei kuitenkaan itse pitänyt valtiomonopolistista kapitalismia minään imperialismin vaiheena, vaan käytti käsitettä vain kuvaillakseen imperialismin sodanaikaista tai erittäin säädeltyä muotoa, kuten Jessop (1982, 35–36) huomauttaa. Leniniä voidaan pitää käsitteen lähteenä vain muodollisessa mielessä, eikä hän itse ole vamokapin teoreetikko. ”Taistolaiseksi”⁴⁸ Suomessa kutsutusta liikkeestä kirjoittaessaan filosofi Vesa Oittinen kuvaa vamokap-teoriaa neuvostoliittolaisten taloustieteilijöiden kehittämänä Marxin kapitalismianalyysin laajenuksena.

Leninin jälkeen keskittymistendenssi on vain kasvanut, ovat syntyneet ylikansalliset yhtiöt, ja samalla monopolit ja valtio ovat kietoutuneet toisiinsa hyvin monimutkaisella tavalla. Neuvostoliittolainen vamokap-teoria tutki kaikkia näitä ilmiöitä. [...] Monopolit, suuret pääomakeskittymät, nähtiin yhteiskunnallisina subjekteina, jotka käyttivät valtiota ja hallitusta välikappaleinaan pyrkien alistamaan ne omien etujensa palvelijoiksi ja kaventamaan demokratiaa. (Oittinen 2011.)

Jessopin (1982, 42) mukaan Leninin imperialismianalyysiin pohjaavat tutkimukset selittävät valtiomonopolistista kapitalismia luokkateoreettisesti. Leninin imperialismianalyysia kritikoidessaan

⁴⁸ Skp:n varapuheenjohtajana 1970–1982 toimineen Taisto Sinisalonen (1926–2002) mukaan.

Charles Lindsey (1982) pitää sen suurimpana heikkoutena Leninin täyttä hiljaisuutta voiton suhdeluvun laskutendenssistä⁴⁹. Lenin tunsikin Marxin teorian (esim. *Teokset* 21, 52), muttei hyödynnä sitä kirjoituksissaan. Raimo Blom (1982, 196–201) esittää kapitalistisen kasautumisen ja voiton suhdeluvun laskutendenssin lain monopolien muodostumisen pohjana. Valtiomonopolistisen kapitalismin teorioissa pääoman liikelait ovat keskeisessä asemassa. Monopolipääoman nähdään hallitsevan koko taloutta. Monopolikapitalismin vaiheessa voiton suhdeluvun katsotaan laskevan kiihtyvästi ja tuotannon hyytyvän. Tästä syystä valtion on puututtava talouden toimintaan yhä enemmän.

*Marxism-leninism*in perusteissa valtiomonopolistinen kapitalismi merkitsee kapitalististen monopolien ja valtion voimien yhdistämistä ja samalla valtion alistamista suurimpien kapitalististen yhtiöiden alaiseksi. Vuosien 1929–1933 talouskriisin nähdään vaikuttaneen valtiomonopolistisen kapitalismin kehitykseen. Valtion toimesta pelastettiin monopoliyhtiöitä, lisättiin talouden sääntelyä ja suunnitelmallisuutta. Kapitalisteja alettiin suojella talouden kriiseiltä lainsäädännön kautta. Toinen maailmansota joudutti kehitystä kun sotatalous kietoi monopoliyhtiöt entistä tiiviimmin valtioon. Kapitalististen yritysten valta yhdistyi valtion voimaan. (Kuusinen ym. 1960, 267–269.) Monopolikapitalismissa valtio ja monopolit kietoutuvat entistä tiiviimmin yhteen. Tämän yhteenkietoutumisen perustana ovat tuotannon yhteiskunnallistuminen ja tieteellis-tekninen kumous, kapitalismin yhteiskunnallistaloudellisten ristiriitojen syventyminen ja (tuolloisten sosialistisen ja kapitalistisen) maailmanjärjestelmien välinen kilpailu. Monopolien muodostuminen nähdään kapitalistisen tuotannon ristiriitojen kehityksenä.

1960-luvun kuluessa hyvinvointivaltioiden kehitys ja sosiaalidemokraattiset hallitukset näyttivät että valtion toimia ei voi suoraan yhdistää monopolipääoman etuihin. Myöhemmin talouskriisi osoitti, ettei valtio tuloksellisesti kyennyt toimimaan pääoman välineenä. Pääoman kansainvälisyys kasvoi, eivätkä kansallinen pääoma ja kansallisvaltio toimineet yhteensulautuneina. (Clarke 1991, 4.) Vamokap-teoriassa valtio pelkistyy perustan toissijaiseksi ilmiöksi (Jessop 1977, 361), eikä sen avulla pysty selittämään todellista kehitystä. Kuten Miliband (1965/1983a, 3) kirjoittaa, neuvostoliittolaisilla käsityksillä on yhteys Marxin ajatuksiin, mutta niissä korostetaan joitain puolia muiden kustannuksella ja yksinkertaistetaan Marxin ajattelua.⁵⁰ Jessopin (1985, 348) mukaan marxismi-leninismi redusoi valtiovallan poliittiseksi vallaksi tai vain repressioksi. Leninin *Valtio ja vallankumous* pohjautui Marxin ja Engelsin teosten valikoituun ja konjunktuurin painottamaan

⁴⁹ Pääoman kolmannessa osassa esitetystä voiton suhdeluvun laskutendenssistä ks. luku 5.2.1.

⁵⁰ Laaja esitys valtioteorian kehityksestä Neuvostoliitossa on ruotsalaisen Daniel Tarchysin (1972) väitöskirjassa *Beyond the State. The Future Polity in Classical and Soviet Marxism*.

luentaan. Neuvostoliittolaista marxilais-leniniläistä valtiokäsitystä voi puolestaan pitää yksinkertaistettuna ja supistettuna versiona *Valtion ja vallankumouksen* välittämästä käsityksestä, jota lisäksi muovattiin Neuvostoliiton vallanpitäjien reaalipoliittisten etujen mukaisesti. Erityisesti Stalinin hallinnon perintö näkyi vuosikymmeniä sen jälkeen kun siitä oli julkisesti sanouduttu irti.

4. ANTONIO GRAMSCI: KOKONAISSVALTIO, *LO STATO INTEGRALE*⁵¹

Milibandin (1969, 6) mukaan Leninin jälkeen ainoa merkittävä panos valtioteoriaan oli tullut Gramscilta. Myös Poulantzas (1969, 67, 76) mainitsee Gramscin ”eräänä harvoista poikkeuksista” marxilaisessa ajattelussa, joka on pohtinut valtiota ja poliittista valtaa, sekä ainoana, joka on keskittynyt pohdinnoissaan muuhunkin kuin vain valtion repressiiviseen puoleen. Poulantzas kirjoittaa itsensä ja Milibandin kummankin ”pysähtyneen puolitiehen” heidän käsitellessään ideologian merkitystä valtion toiminnassa ja poliittisessa hallinnassa, toisin kuin Gramsci. Althusserin (1970/1984, 141) mukaan aiemmin ”vain Gramsci on pyrkinyt etenemään samaan suuntaan” kuin hän, pyrkien kehittämään marxilaista valtioteoriaa.

Gramscin valtiokäsityksen erityisyyden kannalta olennaisin käsite on ’kokonaisvaltio’ (*lo stato integrale*), jossa keskeinen on ’hegemonisen apparaatin’ (*l'apparato egemonico*) käsite. Althusserin ’ideologinen valtiokoneisto’ on Gramscin ajatusten pohjalta kehitetty käsite, jota on tarkasteltava suhteessa ’hegemoniseen apparaattiin’ Althusserin ja Gramscin ajatusten vertailemiseksi.

4.1. ’Hegemonisen apparaatin’ tuominen valtioteoriaan

Gramsci teki vankilavuosinaan mittavan tutkimusprojektin, jossa tutki ja kehitti monia poliittiseen strategiaan kiinnittyviä käsitteitä.⁵² Projektiin tarvittavat ainekset olivat olemassa marxilaisen keskustelun parissa jo aiemmin, ja monia viitteitä niistä on nähtävissä esimerkiksi Leninin ja muiden aikalaisten teksteissä. Gramscilla oli kuitenkin oma intellektuaalinen historiansa ja *Vankilavihkot* kehittyi omassa teoreettisessa konjunktuurissaan. Myöskään ilman poliittista ja henkilökohtaista

⁵¹ *Integrale* on täysi, täydellinen, kokonainen, (kirjan) lyhentämätön laitos, matematiikassa integraali, tai jauhoista puhuttaessa ”kokojyväjauhot”. Käsite *stato integrale* on Gramscilla suoraan kolmessa muistiinpanossa (Q6§10, 691; Q6§155, 810–811 [VV2, 18] ja Q17§51, 1947). Kokonaisvaltion lisäksi hän kirjoittaa useammin kokonaisvaltaisesta yhteiskunnasta, *società integrale*, jolla on sama merkitys (Q4§14, 435; Q4§49, 478; Q5§123, 646 ja 652; Q11§27, 1434; Q12§1, 1522; VV1, 78 ja 134).

⁵² Vankilavihkojen yleisimmät käsitteet ovat ’hegemonia’, ’intellektuelli’ ja ’filosofia’ eri johdoksineen (Cammett 1992). Sivistyneistökysymys ja hegemonia ovat Gramscin tutkimusten keskiössä ja täyttävät suuren osan vihkojen sivuista. Tutkimusten painopiste juontui ongelman ajankohtaisuudesta ja siitä, että näitä alueita ei marxilaisessa teoriassa ollut aiemmin syvemmin tutkittu. Muistiinpanoissa esitettyjen ajatusten yleispiirteet ovat havaittavissa monilla aiemmillä ajattelijojilla, mutta tarkastellut ongelmat olivat painottuneet muille alueille. Kuten John Hoffmann (1984, 60) hyvin huomauttaa, esimerkiksi hegemonian käsite tai sen saama laaja merkitys ei ole Gramscilla omaperäistä, vaan hänen panoksensa on käsitteen merkityksen tutkimuksessa.

konjunktuuriaan, Mussolinin valtaantuloa ja sitä seurannutta vankilatuomiotaan, hän tuskin olisi tehnyt tutkimuksiaan ainakaan samassa laajuudessa. Vankilatuomio piti häntä osin erillään kolmannen internationaalisen marxismi-leninismistä, mikä tekee hänestä poikkeuksellisen aikansa marxilaisten keskuudessa. Gramscia voidaan pitää ”siltana”, joka ylittää neuvostoliittolaisen marxismin yhdistäen klassisen marxismin ja 68-keskustelun toisiinsa.

Vankilassa täyttämiensä muistiinpanovihkojen selkeimpinä ja näkyvimpinä teemoina Gramscilla ovat toisiinsa kietoutuvat kysymykset hegemoniasta ja intellektuelleista. Kirjeessään Tatjana Schuchtille syyskuun 7. vuonna 1931 Gramsci kirjoittaa tutkimuksensa liittyvän myös ”tiettyihin valtion käsitteen määrittäisiin”:

Valtio on tapana käsittää poliittisena yhteiskuntana (tai diktatuurina tai pakkokoneistona, joka yhdenmukaistaa kansanjoukot vallitsevaa tuotannon tai talouden tyyppiä vastaaviksi) eikä poliittisen yhteiskunnan ja kansalaisyhteiskunnan tasapainotilana (tai sinä hegemoniana, jota tietty yhteiskuntaryhmä harjoittaa koko kansakunnassa ns. yksityisten organisaatioiden kuten kirkon, ammattiyhdistysten, koulujen jne. kautta) (VVI, 119).

Gramscin *società civile*⁵³ on poikkeava niin Hegelin kuin Marxinkin *bürgerliche Gesellschaft*ista (Thomas 2009a, 81), vaikka hän kirjoittaakin käyttävänsä käsitettä Hegelin tapaan valtion ”eettisen sisällön” merkityksessä eli yhteiskunnallisen ryhmän poliittisena ja kulttuurisena hegemoniana yhteiskunnassa (Q6§24, 703). Gramscin ja Hegelin käsityksiä erottavina tekijöinä Thomas (2009a, 181) näkee sen, mitä he pitävät modernin kansalaisyhteiskunnan kehittymisen syinä, ja mitä johtopäätöksiä he siitä tekevät⁵⁴. Gramscin ’kansalaisyhteiskunta’ ei Marxin ja Hegelin käsitteistä poiketen sisällä tuotantoa. Gramscille kansalaisyhteiskunta ei ole yhteiskunnan kokonaisuuden kehitystä määrittävä taloudellisten suhteiden muodostama materiaallinen perusta, kuten Marxille.

Gramscin kokonaisvaltion ymmärtämiseksi on aluksi käsiteltävä ’hegemonista apparaattia’ ja sen merkitystä valtioteorialle. Althusserin oppilas Christine Buci-Glucksmann julkaisi vuonna 1975 vaikuttavan tutkimuksen *Gramsci et l'État*. Hänen mukaansa mukaan Gramsci katsoi että valtion käsitteen laajentaminen vaatii hegemonian ja hegemonisen apparaatin käsitteiden tuomista valtioteoriaan. Gramsci pyrkii käsitteellä tarkastelemaan ensisijaisesti hallitsevan luokan käytäntöjä ja

⁵³ Italian *società* tarkoittaa yhteiskuntaa, yhdyskuntaa ja yhteisöä, ollen lähempänä saksan sanan *Gemeinschaft* kuin *Gesellschaft* merkitystä. *Società* pitää sisällään myös merkitykset seurapiirit, yhdistys, seura, kerho, yhtiö ja liikeyritys. *Civile* kääntyy suomeksi merkityksiin siviili-, kansalais-, yhteisö-, ja myös sivistynyt tai kohtelias.

⁵⁴ Hegelin ja Gramscin käsitysten eroista tarkemmin ks. Thomas 2009a, 175–193, ks. myös Bobbio 1968/1979, 25–32, ja tähän liittyen Coutinho 2012, 78–82.

luokkarakennetta vallankumouksellisen muutoksen prosessissa. Historiallisissa analyyseissaan hän kehittää käsitettä yhdessä muiden poliittisen teorian käsitteiden kanssa.⁵⁵

Hegemoninen apparaatti määrittää ja tarkentaa hegemonian käsitettä. Gramsci käyttää käsitettä erityisesti Ranskan ja Italian liberaalin demokratian historiallis-poliittisten kysymysten hahmottamisessa. Ymmärtääkseen vallinnutta yhteiskunnallista tilannetta ja selvittääkseen miten valta yhteiskunnassa valloitetaan, Gramsci keskittyy kehittyisään liberaalin demokratian kehittymisen ja vakiintumisen tutkimukseen, samalla pyrkien selvittämään alistettujen yhteiskuntaryhmien vapautuksen ehtoja. Hegemonisen apparatin käsitteellä Gramsci pyrkii analysoimaan luokan kansalaisyhteiskunnassa olevien yhteiskunnallisten voimien muuntamista luokan poliittiseksi vallaksi poliittisessa yhteiskunnassa. Peter Thomasin mukaan tuloksena tästä on teoria luokkavallasta. (Thomas 2009a, 224 ja 226.)

Buci-Glucksmann määrittelee hegemonisen apparatin instituutioiden, ideologioiden, käytäntöjen ja toimijoiden monitahoiseksi joukoksi, joka saavuttaa yhtenäisyytensä vain luokan laajentumisen analyyseissä. (Buci-Glucksmann 1975/1980, 47–48 ja 70.) Peter Thomas kirjoittaa ansiokkaassa kirjassaan *The Gramscian Moment* hegemonisesta apparatista hegemoniaa tarkempana käsitteenä, jolla hahmotetaan konkreettista muotoa, jossa hegemonia toimii. Käsite on luokkaan tarkentuva (*classfocused*) lisäys Gramscin uudelle laajalle valtiokäsitykselle.

Toisin sanoen, jos kokonaisvaltion käsite pyrkii määrittelemään muotoja ja tapoja joilla tietty luokka vakiinnuttaa ja tekee institutionaalisen ja poliittisen valtansa enemmän tai vähemmän pysyväksi poliittisessa yhteiskunnassa, 'hegemonisen apparatin' käsite koettaa kartoittaa tapoja joilla se nousee valtaan kansalaisyhteiskunnan yhteiskunnallisten suhteiden monimutkaisen verkoston lävitse. Tämä nousu on toistettava joka päivä, jos luokan pyrkimyksenä on pysyä kykenevänä ottamaan institutionaalinen (eli poliittinen, kapeasti ymmärrettynä) valta yhteiskunnassa. (Thomas 2009a, 224–225.)

Thomasin mukaan hegemoninen apparaatti koostuu laajasta joukosta artikuloituja instituutioita (laajimmassa merkityksessä ymmärrettynä) ja käytäntöjä sanomalehdistä poliittisiin puolueisiin, joiden

⁵⁵ Gramsci käyttää käsitettä yhdessätoista muistiinpanossa, joita *Vankilavihkoissa* on yhteensä noin 2 100. Buci-Glucksmann kirjoittaa Gramscin käyttävän käsitettä erityisesti *Risorgimenton* analyyseissä. Tämä ei eksplisiittisesti pidä paikkaansa, sillä Ranskan historia on Italiaa useammin käsitelty (muistiinpanoissa Q1§48, Q6§87, Q6§136, Q6§137 [VV2, 124] ja Q13§37). Muut kuusi muistiinpanoa ovat Q6§81, Q6§162, Q7§80, Q8§179 (VV2, 122), Q10II§12 ja Q19§24. Buci-Glucksmannin huomio on kuitenkin pitävä, sillä kuten Thomas (2009, 202–203) kirjoittaa, Gramsci katsoo, että kansainvälisen järjestelmän keskusten kautta voi ymmärtää myös perifeerisempiä alueita. Italian kansalaisyhteiskunta oli alikehittynyt Ranskaan verrattuna. Ranska puolestaan oli ”täydellinen esimerkki kaikkien kansallisten voimien ja erityisesti maan sivistyneistöryhmien harmonisesta kehityksestä” (Q12§1; VVI, 136). Toisin kuin Italiassa, Ranskassa kansakunnan ja intellektuellien välillä oli kiinteä ja läheinen suhde (Q3§82, 361–362). Ranska edusti porvariston hegemonian kehittymisen ”puhtainta” tapausta, malliesimerkkiä siitä, miten uudenlainen yhteiskuntajärjestys voidaan perustaa ja vakiinnuttaa.

avulla luokka ja sen liittolaiset kamppailevat poliittisesta vallasta vastustajiaan vastaan. Käsite ylittää julkisen ja yksityisen rajat sisältäen kaikki keinot joilla luokka konkretisoi hegemonisen projektinsa kokonaisvaltaisessa merkityksessään. (Thomas 2009a, 224–226.)

Gramsci käyttää hegemonista apparaattia kansalaisyhteiskunnan rinnakkaiskäsitteenä⁵⁶, sisältäen parlamentin, oikeusjärjestelmän ja poliittiset puolueet, jotka ovat samanaikaisesti osa sekä kansalaisyhteiskuntaa että poliittista yhteiskuntaa. Thomasin (2006, 12) mukaan kansalaisyhteiskunta on tässä käytäntöjen ja suhteiden joukko, joka muodostaa valtion yhteiskunnallisen/sosiaalisen perustan (*social basis*). Thomasin ja Juha Koiviston määritelmä sopii hyvin tiivistelmäksi käsitteen kansalaisyhteiskuntaan rinnastuvassa merkityksessä. Tutkimuksensa keskeisenä käsitteenä olevalla hegemonisella apparaatilla he käsittävät erilaisten organisaatiomuotojen ja konfliktissa keskenään olevien voimien aluetta, jossa on lisäksi vahva johtajuuden (*'direction' and 'leadership'*) elementti (Koivisto & Thomas 2008, 35). Hegemonisen apparaatin käsite on eräs näkökulma kansalaisyhteiskunnan luonteen ja toiminnan hahmottelemiseksi poliittisten ja kulttuuristen organisaatioiden ja toiminnan moninaisuutena. Se on käytännön kamppailua yhteiskunnan johtajuudesta suostunnan tuottamisen ja ohjauksen keinoin, sekä tämän vallankäytön toimintakenttä ja toteuttaja.

Hegemoniaa voi Gramscin mukaan kutsua organisoiduksi suostunnaksi. Suostunnan organisointi on jätetty yksityiselle aloitteellisuudelle, ja sillä on siten moraalinen tai eettinen luonne, kuten Gramsci italialaista filosofia Benedetto Crocea (1866–1952) seuraten muotoilee. Hegemonia ylläpidetään, eli poliittinen suostunta ”saadaan uudelleen” (*riottiene*), monimutkaisen propagandistisen sekä käytännöllisen eli taloudellisia, poliittisia ja juridisia keinoja käyttävän prosessin kautta, jossa teollisen ja kaupallisen kehityksen avulla laajennetaan ja vahvistetaan yhteiskunnan taloudellista rakennetta. Hegemoninen apparaatti muodostuu monensuuntaista kehitystä ja ristiriitoja sisältävässä prosessissa: Kansalaisuutta ja kansalaisten oikeuksia laajennetaan ja kavennetaan, ihmisiä sorretaan ja he kapinoivat, kehittyä erilaisia poliittisten järjestelmien muotoja, erilaisia lainsäädännöllisiä painotuksia ja järjestelyjä. Prosessin *muodolliseen*, pinnalliseen puoleen ovat vaikuttamassa erilaiset intellektuellit, teoretikot ja filosofit, journalistit, poliittiset puolueet ja niin edelleen⁵⁷. Joukkoliikkeet puolestaan osallistuvat vastavuoroisilla toimilla tämän prosessin *olennaiseen* puoleen. Käytettävät keinot ovat ennaltaehkäiseviä ennen kuin vastustettava ilmiö on muotoutunut vaaralliseksi, ja tukahduttavia silloin kun ennaltaehkäisy ei ole onnistunut tai siinä on myöhästetty. Ensimmäinen

⁵⁶ Eksplisiittisesti merkinnöissä Q6§87, Q6§136, Q6§137 ja Q8§179.

⁵⁷ Ranskassa tämä porvariston ideologisen vallan organisaatio on Gramscin mukaan aatteellisesti yhtenäinen ja keskittynyt (*concentrato*) akatemiaan, yliopistoon ja suuriin pariisilaisiin lehtiin.

maailmansota sai hegemonisen apparaatin ”halkeilemaan” (*screpolarsi*) ja valtioiden hallinta tuli vaikeaksi ja epävarmaksi (*aleatorio*). Ilmiö näyttäytyi parlamentarismen kriisinä. (Q1§48, 58–60 ja Q13§37, 1636–1640.)

Gramscin ajattelua selventää muistiinpano, jossa hän viittaa ranskalaisen oikeistolaisen historioitsijan Daniel Halévyyn ajatuksiin. Gramsci kirjoittaa, että Halévyyn mukaan Ranskan historian

tärkeimmät tapahtumat vuodesta 1870 tähän päivään ole olleet seurausta yleisen äänioikeuden pohjalta syntyneiden poliittisten elinten aloitteista, vaan aloitteista, joiden takana oli joko yksityisiä elimiä (kapitalistisia yhtiöitä, pääesikuntia jne.) tai merkittäviä kansakunnalle laajemmin tuntemattomia virkamiehiä. Tämähän merkitsee juuri sitä, että valtiolla ei ole tarkoitettava ainoastaan hallintokoneistoa vaan myös hegemonian ”yksityistä” apparaattia eli kansalaisyhteiskuntaa. (Q6§137; VV2, 124–125.)

Klassisen marxismin perusta–päällysrakenne-jaottelun kehyksessä tarkasteltuna Gramsci sijoittaa valtiovallan yhteiskunnan päällysrakenteisiin. Gramscin mukaan valtio esiintyy aikakausien kielessä ja kulttuurissa kahdessa muodossa, kansalaisyhteiskuntana tai ”itsehallintona” ja poliittisena yhteiskuntana (*società politica*) eli ”virallisena hallintona”, joka yleisesti ymmärretään koko valtiona. Kansalaisyhteiskunnassa yksilö hallitsee itseään, ellei tämä itsehallinto ole ristiriidassa poliittisen yhteiskunnan kanssa, vaan on pikemminkin sen jatkeena. Kansalaisyhteiskunnan ja poliittisen yhteiskunnan yhtenevyys ja eroavuus (*identità-distinzione*) toteutuu valtion hegemonian alaisuudessa. (Q8§130, 1020; Q8§142, 1028.) Nuoren Marxin sanoin: ”Poliittiselta näkökannalta valtio ja yhteiskuntajärjestys eivät ole kaksi eri asiaa. Valtio on yhteiskunnan järjestys”, se on yhteiskuntajärjestyksen ”toimivana, itsestään tietoisena ja virallisena ilmauksena”. (VT1, 128 ja 129.)

Eettis-poliittinen hegemoninen elementti ilmenee valtiollisessa elämässä ja kansakunnassa ”patriotismin” ja ”nationalismin” yhdistelmänä eli ”kansanuskontona” joka yhdistää hallitsijat ja hallitut toisiinsa. (Q8§227, 1084.) Tavallisina aikoina vakiintunut valta pysyy vallassa ”itsestään” hegemoniansa kautta, mutta kriisitilanteissa pakotuskoneiston ”suojapanssari” on otettava käyttöön vallan turvaamiseksi. Poliittisen yhteiskunnan ”äärimmäistä muotoa”, avointa diktatuuria, käytetään kahteen tarkoitukseen: joko kamppailuun vanhan yhteiskunnan säilyttämiseksi ja vahvistamiseksi tai uuden vallan vakiinnuttamiseksi. (Q7§28, 876.) Silloin kun valtion hallinto on kriisissä ja valtiovallasta kamppaillaan, poliittinen yhteiskunta ja pakkokeinot ovat selvästi kansalaisyhteiskuntaa ja suostuttelevia keinoja hallitsevampia. Tavallisesti, kun hegemonia riittää valtion koossa pitämiseksi, poliittinen yhteiskunta ei ole näkyvässä asemassa hetkellisten tai paikallisten levottomuuksien hallintaa lukuun ottamatta. Suurimpina muutoksina näyttäytyvät hallitsevien puolueiden tai ryhmien vaihdokset.

Esimerkkinä intellektuaalisen, moraalisen ja poliittisen hegemonian apparaatin vakiinnuttamisesta Gramsci tarkastelee miten ja missä muodoissa *moderatit* (italialaiset liberaalit) toimivat porvariston johtavana kerrostumana ja sen ”organisine intellektuelleina”. Tämä tapahtui yksityisten, yksittäisten ja molekulaaristen aloitteiden kautta eikä puolueohjelman tapaisen suunnitelmallisen työn pohjalta. (Q19§24, 2011.) Yksityiset yhteenliittymät (*società particolari*) ovat joko luonnollisia tai sopimuksenvaraisia ja vapaaehtoisia. Niistä yksi tai useampi nousee muita vahvemaksi ja keskeisemmäksi, ja rakentaa (*costituendo*) yhteiskunnallisen ryhmän hegemonisen apparaatin eli kansalaisyhteiskunnan, joka on pohjana valtiolle kapeassa hallitus- ja pakotuskoneiston merkityksessä. (Q6§136, 800.) Kansalaisyhteiskunnassa toiminta muodostaa muutoksen prosessin jolla on tietty johto ja suunta, *direzione*. Hegemonisen apparaatin konstituominen on yhteiskunnallinen vallankumous, jossa uudistetaan niin talousjärjestys kuin ihmisten ajattelu. Gramscilla yhteiskunnallisen uudistuksen prosessin keskeisenä toimijana on poliittinen organisaatio (’puolue’ laajassa merkityksessään). Kamppailua vallasta käydään koko yhteiskunnan tasolla niin kansalaisyhteiskunnassa kuin myös poliittisen yhteiskunnan elimissä.

Kokonaisuutena käsitettynä hegemoninen apparaatti on Machiavelliin viitaten *il Principen*⁵⁸, hallitsevan ruhtinaan tai valtaan pyrkivän prinssin, organisaatio vallan hankkimiseksi ja rakentamiseksi. Machiavelli esittää *Ruhtinaan* 18. luvun alussa, kuinka

maailmassa taistellaan kahdella tapaa, lakeihin tai raakaan voimaan turvautuen. Ensimmäinen taistelutapa on ominainen ihmisille, toinen eläimille. Mutta koska ensimmäinen tapa ei useinkaan riitä, on turvaututtava myös jälkimmäiseen. Näin ollen ruhtinaan on välttämättä osattava käyttää hyvin sekä eläinten että ihmisten keinoja. (Machiavelli 1950, 73; 1995, 74.)⁵⁹

Gramsci käsittelee Machiavellin kentauria poliittisessa toiminnassa ja valtiollisessa elämässä sovellettavana ”kaksoisperspektiivinä”, joka esiintyy monilla eri tasoilla. Nämä tasot voidaan teoreettisesti palauttaa Machiavellin kentaurin kaksoisluonnetta vastaaviin perustasoihin, kuten voimaan ja suostumukseen, auktoriteettiin ja hegemoniaan, tai väkivaltaan ja sivistykseen, jotka ovat dialektisessa suhteessa toisiinsa. (Q13§14, 1576; VV2, 59.) Kuten Althusser hyvin tiivistää kirjoituksessaan ”Machiavel et nous”, Machiavellilla valtio toimii sekä voimakeinoin että ideologisen suostunnan kautta, mutta voima on näistä ensisijainen: siksi armeija on valtiokoneistoista keskeisin. Armeija on kuitenkin alisteinen samalle politiikalle joka muovaa ideologiaa ja lakeja: se on saman politiikan toteutumista väkivaltaa käyttävällä valtion alueella. (*Écrits II*, 142–144.)

⁵⁸ Laajemmin *Ruhtinaan* metaforasta Gramscilla sekä Gramscin suhteesta Machiavelliin ks. Thomas 2015c.

⁵⁹ Suomennos oma italiankielisen painoksen (Machiavelli 1950) mukaan.

4.2. 'Hegemoninen apparaatti' ja 'ideologiset valtiokoneistot'

Yleisessä tulkinnassa Gramscin hegemoninen apparaatti liitetään vahvasti ideologisiin käytäntöihin ja Althusserin käsitteeseen 'ideologinen valtiokoneisto'. Jan Rehmann (2007, 222) katsoo Althusserin ideologiateorian perustuvan eräiltä keskeisiltä näkökannoiltaan Gramscin muistiinpanoihin kansalaisyhteiskunnasta ja "hegemonisista apparaateista". Chantal Mouffen (1979b, 199) mukaan Althusser kehitti Gramscin ajatuksia ideologiasta materiaalisena, subjekteja tuottavana käytäntönä. Peter Thomasin (2009, 33; 2013, 137) sanoin ideologiset valtiokoneistot ovat hegemonisen apparaatin althusserilainen "käännös". Poulantzasin (1970/1974, 300) mukaan Gramsci onkin ideologisten valtiokoneistojen teorian muotoilija.

Buci-Glucksmann yhdistää Althusserin teoksissa *Lire le Capital* ja *Pour Marx* esittämät käsitykset Gramsciin. Hän esittää Althusserin muotoilevan teoksessaan *Pour Marx*, että "hegemonia ja hegemoninen apparaatti vahvistavat päteväksi teorian ideologioiden todellisesta vallasta ja niiden materiaalisesta todellisuudesta". Buci-Glucksmann katsoo, että Althusser pyrkii ideologisen valtiokoneiston käsitteen avulla laajentamaan valtion käsitettä kuten Gramsci. Hän samastaa Gramscin toteuttaman "hegemonian ja hegemonisen apparaatin sisällyttämisen valtioon" ja Althusserin "valtion toiminnan pakotuksella ja ideologialla". (Buci-Glucksmann 1975/1980, 49, 64 ja 70.)

Gramscin hegemonisen apparaatin käsitettä käytetään usein monikossa, puhuen "hegemonisista apparaateista", organisaatioista, jotka toteuttavat hegemonian kansalaisyhteiskunnassa.⁶⁰ Käsitteeseen viitattaessa mainitaan usein seuraavat kaksi Gramscin muistiinpanoa: helmi–maaliskuussa 1930 kirjoitettu essee "Il giacobinismo a rovescio di Carlo Maurras" (Q1§48), jossa Gramsci mainitsee sodanjälkeisenä aikana hallitsevan luokan hegemonisen apparaatin "halkeilun" ja siihen liittyvän hallitsemisen kriisin; sekä noin vuotta myöhempi muistiinpano Q3§49, jossa Gramsci tarkastelee hallitsevan luokan ideologian materiaalsen rakenteen organisaatiota ja sen osia. Ideologisen rakenteen dynaamisimpana osana Gramsci pitää lehdistöä, mutta rakenteeseen kuuluu myös kaikki

mikä suoraan tai epäsuoraan vaikuttaa tai voisi vaikuttaa julkiseen mielipiteeseen: kirjastot, koulut, erilaiset yhdistykset ja kerhot, jopa arkkitehtuuri, katujen sijoittelu (*disposizione*) ja niiden nimet. (Q3§49, 333.)

Ideologian materiaalsen rakenteen organisaatioon viittaavat hegemonisen apparaatin rinnakkaiskäsitteenä Mouffe (1979a, 187), Francioni (1984, 175–176), Bollinger ja Koivisto (2001, 1265) ja

⁶⁰ Näin tekevät esimerkiksi Buci-Glucksmann (1975/1980, 48 ja 110; 1979, 213, 223 ja 231), Coutinho (2012, 80–86 ja *passim*), Liguori (2006, 18), Mouffe (1979, 187), Showstack Sassoon (1980, 123), Sotiris (2014, 144) ja Thomas (2006, 14; 2009, 157; 2013, 142).

Thomas (2009a, 226, viite 66). Hallitsevan luokan ideologiset käytännöt eivät kuitenkaan ole identtisiä hegemonian kanssa, jolla on myös poliittinen ja ”välttämättä myös taloudellinen” puolensa (Q13§18, 1591; VV2, 72). Lisäksi eri ryhmien ”hegemoniat” kamppailevat keskenään (Q8§227, 1084). Kuten Platonin *Valtiossa* (551d), myös Gramscilla valtioon voidaan nähdä sisältyvän ”kahden valtion” välinen kamppailu.

Ideologisia käytäntöjä käsittelevän muistiinpanon loppupuolella Gramsci viittaa hallitsevan luokan ”linnoituksiin ja vallihautoihin”, joita hän usein kirjoituksissaan käyttää kansalaisyhteiskunnan metaforana (esim. Q7§16, 866; VV2, 100). Kun viitatus kohdan lukee Gramscilla, huomaa kuinka hän kirjoittaa ”kaikesta joka suoraan tai epäsuorasti vaikuttaa tai voi vaikuttaa yleiseen mielipiteeseen” ideologisen rakenteen *kokonaisuuden* osina. Kirjoittaessaan ideologian organisaatiosta Gramsci nostaa esiin näkökulman, jolla pyrkii hahmottelemaan niin sanotun julkisen mielipiteen tuottamista ja hegemonisen apparaatin muodollista puolta, johon kuuluvat ”filosofit, journalistit ja poliittiset puolueet” (vrt. Q1§48, 58–59).

Kolmas tässä yhteydessä viitattu kirjoitus on aiemmin (s. 34) mainittu kirje Tatjana Schuchtille. Kirjeessään hän ei suoraan kirjoita hegemonisesta apparaatista, mutta mainitsee valtiokäsityksensä osana hegemonian, ”jota tietty yhteiskuntaryhmä harjoittaa koko kansakunnassa ns. yksityisten organisaatioiden kuten kirkon, ammattiyhdistysten, koulujen jne. kautta” (Gramsci 1996, 458–459; VV1, 119). Hegemoninen apparaatti on *organisaatio*, mutta samalla se on organisaatioiden kokonaisuus. (Gramsci käyttää ’apparaatin’ käsitettä aina yksikössä.) Louis Althusser viittaa selvästi edellä mainittuun kirjeeseen kirjoittaessaan Gramscin hegemoniakäsityksestä, joka yhdessä merkityksessään Althusserin mukaan on

yksityisten ”hegemonisten apparaattien” (koulujärjestelmä, kirkko, ammattiliitot ja niin edelleen) hegemoniaa, jotka ilman väkivaltaa aikaansaavat hyväksynnän valtiovallalle ja sen takana olevalle hallitsevalle luokalle. (Althusser 1978/2006, 143.)

Gramscin vaikutus Althusserin – kuten myös vastaavia ajatuksia esittäneen Poulantzasin (1969) – ajatteluun on selvä, mutta tämä ei merkitse että he kuitenkaan kirjoittaisivat samasta asiasta. Althusser itse mainitsee, että Gramscilla on ”käsitteellään hegemoniset apparaatit” ollut mielessään eri kohde (Althusser 1978/2006, 138). Althusserin mukaan Gramscin valtiokäsitys koostuu kahdesta momentista tai elementistä: *voimasta* ja *hegemoniasta eli kansalaisyhteiskunnasta*. Kansalaisyhteiskunta puolestaan koostuu lukuisista ”hegemonisista apparaateista”. Althusserin mukaan Gramsci jättää käsittelynsä ulkopuolelle tuotannon edellytykset ja lainsäädännön, jotka hän puolestaan omassa tarkastelussaan huomioi. (*Écrits I*, 514).

Gramscin tekstin painotukset johtuvat siitä, että hänellä tutkimuksen keskiössä ovat intellektuellit ja hegemonia. Ideologinen valtiokoneisto on Gramscin ajatuksista inspiraation saanut käsite, mutta ei yhtäläinen hegemonisen apparaatin kanssa. Jälkimmäisen käsitteen nykyiseen käyttöön vahvasti vaikuttaneet Buci-Glucksmann ja Chantal Mouffe, puhuessaan ”hegemonisista apparaateista” ja mainitessaan tällaisina ”koulun, lehdistön jne.”, ovat tulkinneet Gramscia Althusserin kautta. Buci-Glucksmann (1975/1980, 68) viittaakin kirjassaan suoraan luentansa althusserilaisiin vaikutteisiin. Ranskassa 1960- ja 1970-luvuilla vasemmistolaisten parissa käyty keskustelu ja althusserilainen tulkinta Gramscista muotoutui lähtökohdaksi, kun Gramscin käsitteitä alettiin 1970-luvulla tulkita.

Althusserin kesällä 1969 kirjoittaman ja *Le Pensée* -lehdessä vuonna 1970 julkaistun artikkelin ”Ideologia ja ideologiset valtiokoneistot” valtioteoreettinen esitys on Gramscia huomattavasti selkeämmin kahteen osaan jakautunut. Althusserin mukaan valtiossa on sekä yhtenäinen *sortava valtiokoneisto*, että monituiset *ideologiset valtiokoneistot* (IVK). Artikkelissaan Althusser ottaa valtion sortavan puolen sellaisena kuin Lenin esittää sen *Valtiossa ja vallankumouksessa*. Ideologiset valtiokoneistot tulevat mukaan täydentämään Leninin esittämää näkemystä.⁶¹

Poulantzas (1969) oli jo esittänyt Milibandin teoksen *The State in Capitalist Society* arvostelunsa lopuksi ajatuksen ideologisista valtiokoneistoista. Tämän mukaan valtio koostuu apparaateista tai instituutioista, joista osa toimii etupäässä pakottavin keinoin ja toisilla on pääasiassa ideologinen tehtävä. Niin Althusserilla kuin Poulantzasillakin ensimmäiset muodostavat valtion pakotuskoneiston eli valtiokoneiston termin ”klassisessa marxilaisessa” merkityksessä (hallitus, armeija, poliisi, oikeuslaitos ja hallinto). Sortokoneisto sisältää lait ja oikeuden, toimien ”julkisella alueella” ja pääosin väkivallan keinoin, mahdollistaen tuotantosuhteiden uusintamisen poliittiset edellytykset. Tämän rinnalla yksityisellä alueella eli kansalaisyhteiskunnassa pääasiassa ideologisin keinoin toimivat IVK:t, mahdollistaen tuotantosuhteiden uusintamisen ideologiset edellytykset. Ideologisia valtiokoneistoja ovat esimerkiksi kirkko, poliittiset puolueet, ammattiliitot (poikkeuksena *vallankumoukselliset* puolue- tai ammattiliittojärjestöt), koulut, joukkotiedotusvälineet (sanomalehdet, radio, televisio), ja, tietystä näkökulmasta, perhe. Valtio on Poulantzasille elin (*instance*), joka ylläpitää yhteiskuntamuodostuman yhtenäisyyttä ja uusintaa yhteiskuntajärjestelmän olemassaolon ehtoja ylläpitäen luokkavaltaa. Tällöin sekä pakottava koneisto että ideologiset koneistot kuuluvat samaan kokonaisuuteen, koska ne palvelevat samaa tehtävää. On samantekevää ovatko nämä instituutiot

⁶¹ Merkittävä Althusserin kritiikki ks. Hirst 1976.

julkisia vai yksityisiä. Hän puhuu monikossa *ideologisista koneistoista*, sillä niillä on huomattava autonomia suhteessa toisiinsa ja paljon yhtenäisempään pakotuskoneistoon, jolla ei ole vastaavaa autonomiaa. Vuoden 1968 kamppailuissa ja keskusteluissa yliopistojen autonomiasta tuli selväksi, että pakottava koneisto pystyy määräämään esimerkiksi sen, millainen yliopisto voi olla. Tästä syystä Poulantzasin mukaan valtion pakotuskoneisto olisi ”tuhottava” – eli radikaalisti muutettava – ennen kuin voidaan ”tuhota” nykyisiä ideologisia valtiokoneistoja. Hän näkee siis valtion pakottavan roolin valtion *ytimenä*, joka pitää kokonaisuutta koossa. Valtiolla on sisäinen yhtenäisyys, joka ilmaisee hallitsevan luokan tai fraktion yhtenäisyyttä.⁶² Ideologiat eivät ”synny” IVK:issa. Ne ”myötävaikuttavat tuotantosuhteiden uusintamiseen tämän prosessin osana”, mutta ”tuotantosuhteiden uusintaminen toteutuu vasta itse tuotanto- ja vaihtoprosessin piirissä” (Althusser 1970/1984, 138). Buci-Glucksmannin mukaan IVK mahdollistaa teoreettisesti näkökulman, joka ylittää lähestymistavan, missä yhteiskunta jaetaan erikseen talouteen, politiikkaan ja ideologiaan. Tällainen erottelu voi tulla esteeksi koetettaessa hahmottaa luokkataistelua ja perustan ja päällysrakenteiden yhteyttä. Hänen mukaansa Althusser pyrki hahmottamaan päällysrakenteiden paikkaa vallankumouksellisessa prosessissa. (Buci-Glucksmann 1975/1980, 65.)

Miliband (1970, 59) kritisoi Poulantzasin kuvaamia ideologisia valtiokoneistoja. Hänkin katsoo ne osaksi poliittisen sosiaalistumisen prosessia. Hänen mielestään on oikein pitää niitä osana vallan järjestelmää ja myös valtioon kytkeytyneinä. Nämä instituutiot ovat enenevässä määrin valtiollistumisen kohteena, mutta Milibandin mukaan olisi väärin nähdä ne todellisena osana valtiojärjestelmää. Tämä hämärtäisi eron sellaisiin valtiojärjestelmiin, joissa ideologiset instituutiot ovat *tosiasiallisesti* osa valtiota, ja joissa niillä ei ole sellaista autonomiaa kuin tarkastelun kohteena olevissa länsimaisissa valtiojärjestelmissä. Miliband (1977, 54–55) katsoo, että IVK:n käsite sekoittaa valtio- ja luokkavallan toisiinsa. Luokkavalta on yleistä ja kaikkialle leviävää valtaa, jota hallitseva luokka harjoittaa ylläpitääkseen ja puolustaakseen ylivaltaansa kansalaisyhteiskunnassa instituutioiden ja toimijoiden avulla, jotka ovat joko tarkoitukseen suunniteltuja, kuten vaikkapa puolueet, tai tarkoitusta muuten palvelevia, kuten esimerkiksi perhe ja koulu, jotka kaikki ovat myös luokkataistelun alueita. Hallitsevan luokan luokkavalta toteutuu monelta osin näiden apparaattien, eikä valtion kautta. Ernesto Laclau (1975, 100–101) pitää ajatusta ideologisista *valtiokoneistoista* yhteiskunnan rakenteen eri tasojen ylipolitisoimisena, juuri sellaisena ”historistisena vääristymänä” josta Poulantzas itse varoittaa. Kaikki mikä rakentaa yhteiskuntamuodostuman yhtenäisyyttä, kuuluu näin valtioon. Tällöin valtiota ei kuitenkaan voida enää pitää instituutiona eli objektiivisena rakenteena, eikä

⁶² Poulantzas 1969, 77–78; 1970/1974, 301, 305; 1973, 47–48; Althusser 1970/1984, 100–102, 105, 108.

instanssina (*instance*) kuten Poulantzasin muotoilussa. Valtio on tällöin *ominaisuus*, joka läpäisee *koko* yhteiskuntamuodostuman.

Poulantzasin (1970/1974, 302–305) mukaan IVK:t ovat *valtiokoneistoja* siksi, että poliittista valtaa ei voi ylläpitää vain fyysisellä voimalla, vaan tarvitaan myös ideologiaa. Hallitseva ideologia on IVK:jen kautta suoraan läsnä valtiokoneistossa. Pakotuskoneisto on valtion ydin, ja paljon ideologisia koneistoja yhtenäisempi. Se on ennakkoehto ideologisten valtiokoneistojen olemassaololle yhteiskuntamuodostumassa. Se ei suoraan vaikuta niihin, vaan on taustalla niiden tukena. Poulantzas katsoo Althusserin vahvasti sortavaan ja ideologiseen puoleen jakautuvan näkemyksen ongelmaksi sen, ettei tämä jako ota riittävästi huomioon valtiokoneistojen suoraan taloudellisia tehtäviä. Hallitsevan ideologian ja ideologisten suhteiden organisointi on yhtä tärkeä tehtävä valtiolle kuin pakotuskoneistona toimiminen. Ideologia ei ole vain aatejärjestelmä, vaan materiaalisia käytäntöjä, tapoja ja toimijoiden elämäntyyplejä, jotka toimivat yhteiskunnallisten käytäntöjen ”sementtinä”. Poulantzasin mukaan hallitseva ideologia ruumiillistuu valtiokoneistossa, jonka yhtenä tehtävänä on ideologian uusintaminen, vahvistaminen ja opettaminen. (*SPS*, 28.)

Esseen ”Ideologia ja ideologiset valtiokoneistot” ohella toinen teksti, jolla Althusser suoraan osallistuu valtiokeskusteluun, on vuonna 1978 kirjoitettu, mutta vasta 1994 ensimmäistä kertaa ranskaksi julkaistu 150-sivuinen essee ”Marx dans ses limites”. Hän esitti kuitenkin samat ajatukset 1979 saksaksi ilmestyneessä artikkelissa ”Der marxismus als eine endliche Theorie”. Kirjoituksessaan Althusser kritisoi Gramscin hegemonisen apparaatin käsitettä – tai pikemminkin omaa käsitystään siitä. Hänen mukaansa Gramscin ’hegemonia’ esiintyy kahdessa muodossa, joista ensimmäinen on suostunutta toteuttavien ”yksityisten hegemonisten apparaattien” (koulu, kirkko, ammattiliitot jne.) hegemonia ja toinen kokonaisvaltaisen valtion (voiman ja hegemonian yhdistelmän) hegemonia. (*Écrits I*, 515). Althusser katsoo Gramscin määrittelevän ”apparaattinsa” lopputuloksen eli hegemonian kautta, kun taas hän pyrkii määrittelemään IVK:t niiden aikaansaavan syyn (*cause motrice*)⁶³, ideologian, kautta. ”Hegemoniset apparaatit” muodostavat kansalaisyhteiskunnan ”yksityisen” olemuksensa vuoksi. Althusserin mukaan Gramscin ajatus perustuu jakoon yksityisen (kansalaisyhteiskunta) ja julkisen (valtio) välillä, kuitenkin samalla samastaen valtion ja kansalaisyhteiskunnan toisiinsa. Althusserin mukaan Gramsci sortuu ristiriitaisuuksiin ja ajattelee kaikkea hegemonian kategorian kautta, niin kansalaisyhteiskunnan ja sen ”hegemonisten apparaattien” määrittelyssä, kuin poliittisen ja kansalaisyhteiskunnan erossa ja samastamisessakin. (*Écrits I*, 512–513, 516.)

⁶³ Ks. Aristoteles, *Metafysiikka*, 1013a.

Althusser ei ole sisäistänyt Gramscin ajattelun dialektista perustaa, jonka ymmärtäminen poistaisi näennäiset ristiriitaisuudet. Bollinger ja Koivisto (2001, 1267–1268) huomauttavat, että Althusser ei Gramsci-kritiikissään huomaa eroa *bürgerliche Gesellschaftin* ja *società civile*n välillä, eikä kokonaisvaltion ja valtion kapean merkityksen eroa. Lisäksi hän ymmärtää yksityisen alueen ja valtion (kapeassa merkityksessä) välityksen alueen (*sphere of mediation*) yksityisenä.

Vankilavihkoissa Gramsci mainitsee ”hallitsevan ideologian” vain kuudesti⁶⁴, mutta kirjoittaa laajasti *ideologioista*. Gramscille ideologiat rakentuvat käytännöistä, ja ne toimivat poliittisen johtamisen välineinä (Q4§15, 436). Marxilaisessa näkökulmassa yhteiskunnallinen todellisuus tuottaa ideologiat. Gramscille tämä todellisuus on ennen kaikkea *toiminnallinen*: Crocen kirjaa *Cultura e Vita morale* lukiessaan hän kirjoittaa, että ideologiat eivät

luo ideologioita, päällysrakenteet eivät luo päällysrakenteita, muutoin kuin toimettomuuden (*inerzia*) ja passiivisuuden perintönä. Ne eivät synny ”partenogeneesissä”⁶⁵, vaan ”maskuliinisen” elementin – historian – interventiolla, eli vallankumouksellisen toiminnan kautta, joka luo ”uuden ihmisen” (ts. uudet yhteiskunnalliset suhteet). (Q6§64, 733.)

Gramsci ja Althusser pyrkivät vastaamaan samoihin ongelmiin, mutta heidän näkökulmansa ovat poikkeavat: Gramsci tarkastelee laajasti suostunnan ja hallitsevan ryhmän vallan rakentumista Althusserin keskittyessä ideologiseen valtaan ja sen toimintaan osana yhteiskuntajärjestyksen uusintamista.

4.3. Kokonaisvaltio ja ”laajennettu valtio”

Gramscilla valtio kokonaisvaltaisessa merkityksessään ei ole vain hallitus teknisesti ymmärrettynä (Q17§51, 1947), vaan kansalaisyhteiskunnan ja hallitusvallan dialektinen ykseys (Q15§33, 1787), eli ”poliittinen yhteiskunta + kansalaisyhteiskunta” (Q6§88, 764; VV2, 126), tai toisin ilmaistuna ”diktatuuri + hegemonia” (Q6§155, 810–811; VV2, 18). Valtio tarvitsee koossa pysyäkseen politiikkaa ja moraalialia (Q6§87, 763), eli sillä on oltava pakottavan voiman lisäksi kaikki välttämättömät ja riittävät intellektuaaliset ja moraaliset voimat koko yhteiskunnan organisoimiseksi (Q6§10, 691). Kokonaisvaltio on koko käytännöllisen ja teoreettisen toiminnan kokonaisuus, jolla hallitseva luokka ei vain oikeuta ja ylläpidä valtaansa, vaan pystyy voittamaan myös hallittujen aktiivisen suostunnan (Q15§10, 1765; VV2, 39–40).

⁶⁴ Yksikössä merkinnöissä Q4§7, 430 ja Q11§4, 1458, monikossa merkinnöissä Q1§43, 56 (toinen versio Q19§27, 2047); Q3§34, 311 (VV2, 16) ja Q16§9, 1855 (tässä muodossa ”hallitsevien luokkien ideologiat”).

⁶⁵ *Partenogeneesi*, neitseellinen syntyminen.

Kokonaisvaltion käsitteen kehitys liittyy suostunnan ja pakotuksen ongelmaan, jota Gramsci tutki erityisesti Ranskan vallankumouksen ja sen jälkeisen kehityksen kautta (Thomas 2006, 9–10). Thomas tulkitsee Gramscin käsitystä siten, että poliittinen valta ei ole ”väline” tai määrällisesti laskettavissa, vaan *suhde, kykyä tai kyvyttömyyttä* yhteiskuntaluokalta toimia *suhteessa* toisiin luokkiin, sekä luokan aloitteiden yhteensopivuutta kansalaisyhteiskunnan perustaan (Thomas 2006, 14).

Jessop katsoo, että kokonaisvaltion käsitteellä Gramsci keskittyi tapoihin ja keinoihin, joilla poliittinen, intellektuaalinen ja moraalinen johtajuus välittyy yhteiskunnan instituutioiden, organisaatioiden ja voimien moninaisessa kokonaisuudessa (Jessop 2013). Liberaalidemokraattista parlamentaarista hallintomuotoa luonnehtii Gramscin mukaan hegemoninen hallinta, joka on suostunnan (*consenso*) ja voiman (*forza*) yhdistelmä. Samat elimet voivat yhtäaikaaisesti toimia sekä suostuttelun että voimankäytön eliminä. Suostunta ja voima tasapainottavat toisiaan siten että voima ei peitä alleen suostuntaa, vaan pikemminkin voima näyttää saavan enemmistön kannatuksen jota ilmaistaan niin sanotun julkisen mielipiteen elimillä. (Q1§48, 59.)

Gramsci johdattaa tarkastelemaan valtaa kahdessa ilmenemismuodossa: *hallintana ja intellektuaalisena ja moraalisenä johtamisena*. Kansalaisyhteiskunta ja poliittinen yhteiskunta ovat päällysrakenteiden tasoja, joista

[e]nsiksi mainittu taso vastaa ”hegemoniaa”, jota hallitseva ryhmä harjoittaa koko yhteiskunnassa, toinen ”suoraa valtaa” eli määräysvaltaa jota ilmentävät valtio ja ”laillinen” hallitus. Nämä tehtävät ovat nimenomaan organisoivia ja yhdistäviä. (Q12§1, 1518–1519; VV1, 129–130.)

Valtiovallan koko organisatorisessa apparaatissa valtiollinen apparaatti ja hegemoninen apparaatti yhdistyvät yhdeksi kokonaisuudeksi (Q6§162, 816), jonka eri momentteja tai ilmenemismuotoja ne ovat. Kuten Thomas luonnehtii, kansalaisyhteiskunnan alueella yhteiskuntaluokat kamppailevat yhteiskunnallisesta ja poliittisesta hegemoniasta, jonka takaajana toimii poliittisen yhteiskunnan instituutioiden väkivaltamonopoli. Thomasin mukaan juuri kokonaisvaltion käsitettä olisi pidettävä Gramscin omaperäisenä antina marxilaisen teorian kehittämiseen, ja hänen poliittisena avainkäsitteenään (Thomas 2009a, 137, 174). Myös Jessop pitää kokonaisvaltiota (”pakon panssaroina hegemoniana”) Gramscin merkittävimpänä lisäyksenä valtioteoriaan (Jessop 1982, 209).⁶⁶ Koko-

⁶⁶ Jessop (1982, 155) vielä Buci-Glucksmannilta vaikutteita ottaneena katsoo virheellisesti kokonaisvaltion Gramscilla olevan imperialismien aikakauden piirre ja kehittynyt kansalaisyhteiskunnan ”laajentuessa” eli sen ideologisten apparaattien kehittyessä.

naisvaltion käsite on teoreettinen interventio tiettyyn poliittiseen konjunkturiin⁶⁷ (Thomas 2009a, 140–141). Thomasin mukaan käsite kehittyi länsimaiden tiettyjä parlamentaarisen valtion muotojen analysointia varten. Se korostaa valtion olevan luokkavallan lujittunut ja yhtenäinen artikuloitu rakenne. (Thomas 2009a, 180.) Brasilialaisen poliittisen filosofin Carlos Nelson Coutinhon mukaan *Vankilavihkoissa* politiikan alkeista ensimmäinen, eli että tällä hetkellä on olemassa johtajia ja johdettuja, on metodologiselta tehtävältään vastaava kuin tavaran dialektisen erittelyn tehtävä *Pääomassa*. Se on abstrakti ”solu” joka potentiaalisesti sisältää kaikki konkreettisemmat kokonaisuuden määrittäykset. Coutinho kutsuu kokonaisvaltiota Gramscin poliittisen teorian konkreettisimmaksi käsitteeksi, jonka määreet (miten hallitaan, miksi totellaan ja niin edelleen) sisältyvät jo politiikan ”ensimmäiseen alkeeseen” eli hallitsijoiden ja hallittujen suhteeseen. (Coutinho 2012, 48.)

Myöhäinen Lenin kuvasi valtiota luokkadiktatuurina ja luokkademokratiana (esim. *Teokset* 28, 360). Hän keskittyi valtion sarron ja valtiovallan luokkaluonteeseen. Gramscin ajatus liittyy samaan ongelmaan. Lenin pitäytyy kapeassa valtiokäsityksessä, mutta Gramsci puolestaan siirtää ongelman ratkaistavissa olevalle alueelle tuomalla hegemonian osaksi valtiota. Gramscin kokonaisvaltio merkitsee Poulantzasin käsittein sanottuna luokkien välisten ja sisäisten voimasuhteiden tiivistymää (Thomas 2006, 9). Kokonaisvaltio sulkee pois päällysrakenteiden redusoimisen hallitukseen ja voimaan, kuten Buci-Glucksmann (1975/1980, 93) korostaa, ja pystyy myös ylittämään Poulantzasin kritisoiman Leninin valtiokäsityksen puutteen, jossa poliittisen vallan erilaiset muodot redusoituvat luokkadiktatuuriin.

Buci-Glucksmann toi keskusteluun käsitteen ”laajennettu valtio”, jolla oli paljon vaikutusta 68-keskustelussa.⁶⁸ Buci-Glucksmann (1975/1980, 47–110) käsittelee laajennettua valtiota kirjansa *Gramsci et l'État* kolmannessa ja neljännessä luvussa. Hänen mukaansa liberaalin valtion kriisistä ja fasismin noususta noussut valtiokäsityksen laajentaminen hylkää ”luokkasubjektin” ohjaaman instrumentaalisen valtiokäsityksen. Valtion poliittinen apparaatti ei rajoitu vain institutionaaliseen puoleensa. Parlamentarismissa hallitsevan luokan poliittinen hegemonia toimii voiman ja suostunnan yhdistelmänä, jonka ”mittarina” on julkinen mielipide. Poliittisen hegemonian pohjana ovat poliittiset puolueet, mutta se toimii useiden kansalaisyhteiskunnan kanavien ja verkostojen kautta, osana yleistä filosofista ja kulttuurista liikettä. Tästä syystä Buci-Glucksmannin mukaan valtiokäsi-

⁶⁷ Thomasin mukaan Gramscin pyrkimyksenä oli vastata toisaalta Crocen liberalistiseen kertomukseen modernista ’Vapauden’ kehityksenä ja erityisesti kansainvälisen kommunistisen liikkeen nousevaan ekonomismiin 1920-luvun lopussa. (Thomas 2009a, 141.)

⁶⁸ Kirja ilmestyi italiaksi 1976, espanjaksi 1978, englanniksi 1980 ja saksaksi 1981.

tystä on laajennettava tuomalla siihen ”hegemoniset apparatit”. Hänen mielestään tämä edellyttää lisäksi valtiokoneiston laajentumista. Tämä laajentuminen on tarpeellista jotta voidaan vastata hegemonisen apparatien kriisiin. Orgaaninen kriisi on ensisijaisesti kokonaisvaltion eli hegemonian ja diktatuurin kriisi. (Buci-Glucksmann 1975/1980, 99, 100 ja 105–106.)

Buci-Glucksmannin (1975/1980, 108) mukaan valtiokäsityksen laajentaminen ottaa valtion perustan ja hegemoniset apparatit huomioon. Kuitenkin hänen esityksessään, jossa kriisi on *ensisijaisesti* kokonaisvaltion kriisi, taloudellinen puoli tuntuu jäävän taka-alalle. Sen voisi olettaa olevan tärkeä puoli, sillä hegemonia tuskin ”halkeilee”, ellei kansalaisten luottamus päivittäiseen toimeentuloon ole vaarantunut, elleikään laajemminkin yhteiskunnassa, kuten yrityksillä, mene taloudellisesti heikosti. Gramsci pitää taloudellista eli arkipäiväiset elämäntarvikkeet tuottavaa toimintaa perimmäisenä yhteiskunnallisesti vaikuttavana tekijänä. Hän kirjoittaaakin, että

jos hegemonia on eettis-poliittinen, se on välttämättä myös taloudellinen ja perustuu siihen ratkaisevaan tehtävään, jota johtava ryhmä käyttää taloudellisen toiminnan ratkaisevassa keskuksessa. (Q13§18, 1591; VV2, 72.)

Buci-Glucksmannin laajennettu valtio yhdistää hallitsevan luokkafraktion (finanssikapitalistit) ja porvariston yhtenäisyyden luokkana sekä ideologiset (käytännössä materiaaliset) yhteydet, jotka yhdistävät hallitsevan luokan historialliseen perustaansa tai joukkopohjaansa. Hegemonisten apparatien kautta luokkavalta voi ylittää oman kapean pohjansa ja pystyy organisoimaan väestön laajojen joukkojen suostunnan politiikalleen. Hegemonisen apparatien artikuloituminen sen rakenteeseen (taloudellinen, poliittinen ja kulttuurinen) sisältää muutakin kuin vain uusintamisen, ja suuntaa valtion laajentamisen valtion ja luokan sekä valtion ja yhteiskunnan suhteeseen. Buci-Glucksmannin ”laajennetussa valtiossa” on niin taloudellinen, poliittinen kuin kulttuurinenkin ”hegemoninen apparatti”. (Buci-Glucksmann, 67, 89 ja 110.)

Poulantzas kirjoittaa kirjassaan *L'État, le pouvoir, le socialisme* (1978) valtion laajentumisesta. Poulantzas käsittelee valtion ja talouden suhdetta niiden ”alueiden” ja näiden muutosten kautta. Kapitalistisella valtiolla on muodostaan⁶⁹ huolimatta aina taloudellinen rooli, eli tehtäviä pääoman kasaamiseksi ja uusintamiseksi, oli valtion muoto sitten liberaali, valtiomonopolistinen tai fasistinen. Hänen kielenkäytössään valtiomonopolistisen kapitalismin valtion alue ”laajenee” yhä enemmän alueelle, jossa aiemmin vallitsi talous. Kyseessä ei kuitenkaan ole mikään tiukasti rajattu yhteiskunnan kokonaisuus, jossa valtio täyttäisi tietyn osan ja talous toisen, vaan muutokset kummas-

⁶⁹ Poulantzas näistä eri muodoista, ks. *SPS*, 158–160 ja 166.

sakin muuttavat myös niiden omia alueita. Valtion kasvava rooli taloudessa muuttaa samalla myös koko politiikkaa, sen aluetta ja muotoja. Kaikki valtion tehtävät järjestäytyvät uudelleen suhteessa sen taloudelliseen rooliin. Tämä muuttaa valtion instituutioita ja sen erilaisia apparatteja. ”Laajentuuksaan” valtio tulee riippuvaisemmaksi taloudesta. Riippuvuus vähentää merkittävästi poliittista liikkumavaraa ja mahdollisuuksia erilaisiin taktiikoihin luokkahegemonian ylläpitämiseksi. Valtion taloudellisilla toimilla on aina poliittinen sisältö siten, että se avustaa pääoman kasautumista, ja siten, että se väistämättä mukautuu hallitsevan hegemonisen ryhmän poliittiseen strategiaan. Valtion poliittis-ideologiset toimet ovat alisteisia taloudellisille toimille, ja taloudelliset toimet myös suoraan osaltaan uusintavat hallitsevaa ideologiaa. (SPS, 166–169.)

Buci-Glucksmann (1975/1980, 91, *passim*) rinnastaa ”valtion laajentamisen” ja Gramscin kokonaisvaltion. Jessopin mukaan kokonaisvaltion käsitteellä on yleistä metodologista arvoa, sillä siinä nähdään valtio yhteiskunnallisten suhteiden kokonaisuutena laajempien yhteiskunnallisten suhteiden sisällä. ”Laajennettu valtio” puolestaan on toimiva käsite vain kapitalismin tietyssä kehitysvaiheessa tai muodossa. (Jessop 2014.) Thomas katsoo että Buci-Glucksmannin ”laajennettu valtio” on epätarkka käsitteellistämään Gramscin valtiokäsitystä, ja siinä on käsitteellisten, historiallisten ja poliittisten väärinymmärrysten vaara. Gramsci ei hänen mukaansa ”laajenna” aiempia valtiokäsityksiä, vaan lähinnä palaa aiempaan, Marxilla ja Hegelillä olevaan muotoiluun valtiosta⁷⁰. ”Laajennettu valtio” implikoisi valtion olleen yhteiskunnan ”ulkopuolella”, josta se olisi laajentunut vallaten suurempia alueita yhteiskunnasta. Poliittisesti se on teoreettinen puolustus tietylle eurokommunistiselle linjalle, jossa painotetaan toimimista valtiokoneistossa. Gramsci puolestaan kehitti kokonaisvaltion käsitteen analysoidakseen parlamentaarisen valtion muodostumista. (Thomas 2009a, 140 ja 180.)

Guido Liguori katsoo valtion käsitteen laajentamisen *Vankilavihkoissa* liikkuvan kahteen suuntaan, joista toinen on talouden ja politiikan uuden suhteen, ja toinen poliittisen yhteiskunnan ja kansalaisyhteiskunnan (tai suostunnan alueen) uuden suhteen ymmärtäminen. Kokonaisvaltio toimii voimaa ja suostunutta dialektisesti yhdessä pitävänä keskuksena. ”Lännessä” suostunnan merkitys on useimmiten hallitsevampi. (Liguori 2006, 13–19.)⁷¹

Valtio mukauttaa kansalaisyhteiskunnan yhteen taloudellisen rakenteen kanssa. Valtion pakottava tehtävä on erottamaton valtion mukauttavasta ja kasvattavasta roolista, joka sovittaa tuotannon ja

⁷⁰ Eroista Gramscin ja Hegelin välillä ks. Thomas 2009b, 181–.

⁷¹ Liguori tulkitsee Althusserin ja Buci-Glucksmannin tavoin Gramscin kansalaisyhteiskunnan koostuvan lukuisista ”hegemonisista apparateista”, vaikka huomauttaakin että *Vankilavihkoissa* käsite on aina yksikössä (Liguori 2006, 18).

kansanjoukkojen moraalien yhteen. Byrokratia tuottaa ”todellisen yhteyden” valtion ja kansalaisyhteiskunnan välille. Tämä valtion johdon sosiaalinen kerrostuma toimii hegemonian instrumenttina valtiokoneistossa ja valtablokin byrokraattisena yhtenäistäjänä. (Buci-Glucksmann 1975/1980, 92, 102.) ”Poliittiset intellektuellit” organisoivat kansalais- ja poliittisen yhteiskunnan yhtenäisen kehityksen (Q12§1, 1522; VV1, 134). Sivistyneistö toimii hallitsevan ryhmän ”asiamiehenä” toteuttaen yhteiskunnallisen hegemonian ja poliittisen hallituksen alaisia tehtäviä. Se huolehtii että suuret joukot antavat ”spontaanin” kannatuksensa yhteiskunnan kehityksen suunnalle, ja huolehtii valtion väkivaltakoneiston toiminnasta, jolla ”varmistetaan ’laillisesti’ niiden ryhmien tottelevaisuus, jotka eivät ole aktiivisia eivätkä passiivisia ’kannattajia’.” Väkivaltakoneisto on olemassa yhteiskunnan johdon ja määräysvallan kriisien varalta, jolloin kannatus on vähentynyt. (Q12§1, 1519; VV1, 130.) Gramscin mukaan yksi valtion

tärkeimmistä tehtävistä on väestön laajojen joukkojen kohottaminen tietylle kulttuurin ja moraalien tasolle. Tämä taso (tai tyyppi) vastaa tuotantovoimien kehityksen vaatimuksia ja siten hallitsevien luokkien etuja. Koulu myönteisenä kasvattavana toimintana ja tuomioistuimet sortavana ja kielteisenä kasvattavana toimintana ovat tässä mielessä tärkeimmät valtiolliset toimintamuodot. Mutta todellisuudessa samaan päämäärään pyrkii lukuisia muita niin sanottuja yksityisiä aloitteita ja toimintamuotoja, jotka muodostavat hallitsevien luokkien poliittisen ja kulttuurihegemonian apparatin. (Q8§179; VV2, 122.)

Valtion kasvatus- ja koulutustehtävän päämääränä on aina luoda uusia ja korkeampia sivilisaation muotoja, sopeuttaa laajimpien kansanjoukkojen ”sivilisaatio” ja moraalit taloudellisen tuotantokoneiston⁷² jatkuvan kehityksen vaatimuksiin ja muovata siten fyysisestikin uusia ihmiskunnan tyyppejä. (Q13§7, 1566; VV2, 109.)

Gramscilaisittain ymmärrettynä kokonaisvaltio on onnistuneen luokkavallan saavutus ja edellytys, mikä varmistaa yhteiskuntajärjestyksen uusintamisen ja uusintumisen.

5. MARXILAISEN VALTIOTEORIAN 68-KESKUSTELU

Keskittyessäni keskustelun merkittävimpiin ja edelleen vaikuttaviin lähteisiin käy selväksi, että tutkimuksen keskiössä ovat kielialueista keskeisimpinä etenkin Englanti ja Ranska, ja muita kielialueita merkittävämmäksi nousivat myös Saksa ja Italia. Nykyisin viitatuimmat keskustelut on käyty erityisesti kolmen englanninkielisen lehden sivuilla: *Capital & Class*, *New Left Review* ja *Kapitalistate*⁷³. Lisäksi erityisesti Poulantzasin kirjoihin viitataan usein. 68-keskustelussa kritiikin kärki kohdistuu neuvostoliittolaisen virallisen marxismin käsityksiä ja sosiaalidemokraattisten puolueiden politiik-

⁷² ”Taloudellinen tuotantokoneisto” – *apparato economico di produzione* (tuotannon taloudellinen apparaatti). Tässä Gramscilla ”talous” on ”tuotantoa” suppeampi käsite.

⁷³ Kahta ensin mainittua julkaistaan edelleen, mutta *Kapitalistaten* elinkaari jäi vuosiin 1973–1983. Kaikki lehden numerot ovat saatavilla Erik Olin Wrightin sivuilla osoitteessa <https://www.ssc.wisc.edu/~wright/kapitalistate.htm>

kaa vastaan. Keskustelun pääkysymyksenä on talouden ja politiikan suhde. Jaottelen keskustelun siinä kehittyviin rintamiin käyttäen apunani Althusserin teoreettisen konjunktuurin käsitettä.

5.1. Keskustelun pääristiriita

Fred Block (1977/1987, 52) katsoo vuoden 1977 artikkelissaan ”viime vuosien” suurimmaksi kehitysaskelleeksi instrumentalismin kritiikin muotoilun. Simon Clarken (1991, 3–5) mukaan 68-keskustelu kehittyi vastustamaan sekä valtiomonopolistisen kapitalismin teorian mukaista käsitystä, jossa valtio nähdään suoraan kapitalistiluokan komennossa olevana välineenä, että sosiaalidemokraattista käsitystä, jossa valtio ja talous ovat irrallaan toisistaan, ja valtio nähdään itsenäisenä poliittisena instituutiona. Vamokap väheksyi valtion autonomisuutta ja sosiaalidemokraattinen käsitys puolestaan aliarvioi tuon autonomisuuden rajat. Uusissa 68-keskustelun näkemyksissä ei ajateltu, että poliittiset konfliktit voitaisiin redusoida taloudellisiin, eikä valtiota nähty enää kapitalistiluokan suorana välineenä. Samalla kiellettiin että valtio voisi olla puolueeton luokkataistelun alue. Vasemmiston ajankohtaisten kamppailujen vuoksi tarvittiin täsmällisempää teoriaa kapitalistisen valtion vallan luonteesta ja rajoista.

Marxilaisuuden klassisissa kirjoituksissa nousee esiin ongelmia: valtio on luokkavallan väline, mutta kuitenkin sillä on tietty itsenäisyys, sillä sitä voidaan käyttää hyväksi myös työväenluokan luokkataistelussa, kuten kamppailussa työpäivän pituudesta tai minimipalkasta. Pääristiriitoina ja -kysymyksinä 68-keskustelussa ovat *taloudellisesti hallitsevan luokan suhde valtiovaltaan ja yhteiskunnan perustan ja valtion suhde*. Syvimmiltään kyse on samasta asiasta: *talouden ja politiikan suhteesta*. Esimerkiksi keskustelun keskeinen hahmo Poulantzas näyttää implisiittisesti rinnastavan kysymykset yhdeksi ja samaksi (SPS, 49). Keskustelun yhtenä lähteenä erityisesti saksalaisessa ”derivaatiodebatissa”⁷⁴ ollut neuvostoliittolainen Jevgeni Pashukanis (1924/1980, 94) muotoilee marxilaisen valtioteorian ongelman seuraavasti: ”Miksi luokkavalta [...] ottaa virallisen valtiovallan muodon?”

Keskustelun keskiössä olleen kysymyksen talouden ja politiikan suhteesta voi pelkistää samastaa kysymykseen ihmisen vapaasta tahdosta: *missä määrin ihmiset ovat niiden olosuhteiden vankeja, joihin syntyvät, ja missä määrin toiminnalla voidaan näitä suhteita muovata ja muuttaa?*⁷⁵ Kyse on

⁷⁴ Suomeksi on käytetty nimitystä ”valtionjohtokeskustelu” (esim. Blom 1980; 1982), mutta mielestäni se on terminä hämäävä, sillä ”johtaminen” useimmiten viittaa toisenlaiseen toimintaan.

⁷⁵ Wetherlyn (2005, 75) mukaan toimijuutta on mahdollista käsitellä ”vapaana tahtona”, ja keskustelu toimijuudesta ja rakenteesta liittyy kysymykseen vapaasta tahdosta ja determinismistä. Niiden yhteyksistä huolimatta niiden täydellinen rinnastaminen ei käy, koska kysymys rakenteesta ei ole yhtenevä determinismin ongelman kanssa.

”filosofian peruskysymyksestä”, joksi Engels (VT6, 407) kutsuu ajattelun suhdetta olemiseen, mutta siten, että ajatteluun yhdistyy (poliittinen) *toiminta, praxis*.

Käytäntö on keskeinen käsite Marxin ajattelussa. *Louis Bonabarten Brumairekuun 18.* alussa Marx kirjoittaa, että ihmiset

tekevät itse historiaansa, mutta he eivät tee sitä mielensä mukaan, he eivät tee sitä omavalintaisissa, vaan välittömästi olemassaolevissa, annetuissa ja perinnöksi jääneissä olosuhteissa. Kaikkien edesmenneiden sukupolvien perinteet painavat vuorenraskaina elävien aivoja. (VT3, 148.)

Marxin käsityksessä yhteiskunnalliset suhteet jäsentyvät *käytännössä, ihmisten ja ihmisten välisissä suhteissa*, jotka muodostavat tietyn historiallisen yhteiskuntamuodon (VT2, 63–64). Vuonna 1845 kirjoittamissaan *Feuerbach-teeseissä* Marx arvostelee Ludwig Feuerbachin (1804–1872) kahdentavan maailman todelliseen ja kuviteltuun maailmaan, eikä hän Marxin mukaan näe ”kuvittelua” yhteiskunnallisena tuotteena. Marxille ihmisen tajunta on yhteiskunnallinen tuote. Abstrakteja yksilöitä ei ole, vaan on tiettyyn yhteiskuntamuotoon kuuluvia *konkreettisia ja toimivia* yksilöitä. Marx sanoin ”yksilöt muodostavat luokan ainoastaan sikäli kuin heidän on käytävä yhteistä taistelua toista luokkaa vastaan” (VT2, 127). Proletariaatti yhtyy luokaksi taistelussa porvaristoa vastaan (Marx & Engels 1848/1998, 63). Luokkataistelu on poliittista taistelua, jossa työläisten joukko, joka on luokka suhteessa (*vis-à-vis*) pääomaan, ”tiivistyy ja konstituoituu luokaksi itseään varten”, ja sen puolustamista eduista tulee luokkaetuja (VT2, 277). Marx ei tee tässä erottelua ”luokasta sinänsä” ja ”luokasta itseään varten” luokkatietoisuuden kehitystä koskien, kuten tätä *Filosofian kurjuuden ja Brumairekuun 18.* (VT3, 248) katkelmia on usein tulkittu. Pikemmin hän vaikuttaa ajattelevan luokan muodostuvan *yhdessä* luokan yhtenäistävän toiminnan ja tietoisuuden kanssa. Taloudellisesta toiminnasta kirjoittaessaan hän käyttää usein erottelua *an sich* ja *für sich*⁷⁶. Luokkien kohdalla hän ei ainakaan eksplisiittisesti tee tätä erottelua, vaan erottelu on ”luokka pääomaa vastaan” ja ”luokka sinänsä”, kuten Edward Andrew (1983) huomauttaa. ’Luokka’ näyttäisi tässä Marxilla viittaavan ihmisjoukon laajan yhteyteen, yhteiseen kulttuuriin, sekä tietoiseen ja järjestäytyneeseen omien etujen ajamiseen eli poliittiseen toimintaan.

Manifestissa muotoillaan että ”henkinen tuotanto muuttaa muotoaan aineellisen tuotannon mukana”, ja että ”[j]okaisen aikakauden vallitsevat aatteet ovat aina olleet vain hallitsevan luokan aattei-

⁷⁶ ”Sinänsä olemisesta” ja ”itselleen olemisesta” ks. Marx 1843/2009, 166–168. *An sich* on implisiittistä ja potentuaalista, *für sich* eksplisiittistä ja aktuaalista.

ta”⁷⁷ (Marx & Engels 1848/1998, 60). *Saksalaisessa ideologiassa* Marx ja Engels kirjoittavat miten historiankirjoitus laiminlyö todelliset suhteet ”rajoituessaan muhkeisiin hallitsija- ja valtioakteihin” (VT2, 95) tai kuvittelee yhteiskunnan muutosten motiiveiksi puhtaasti uskonnon tai politiikan (VT2, 101). Heidän mukaansa yhteiskunnan perustana on ymmärrettävä yksilöiden elämisprosessi, se miten yksilöt

todella ovat, siis miten he toimivat, harjoittavat aineellista tuotantoa, siis sellaisina kuin he toimivat tiettyjen aineellisten ja tahdonvallastaan riippumattomien puitteiden, edellytysten ja ehtojen vallitessa. (VT2, 77.)

Ihmiset tuottavat itse käsityksensä ja aatteensa,

mutta kysymys on todellisista, toimivista ihmisistä, tuotantovoimiensa tietyn kehitystason ja sitä vastaavan kanssakäymisen etäisempienkin muotojen muovaamista ihmisistä. (VT2, 78.)

Materialismissa on otettava huomioon että ihmiset ovat paitsi olosuhteiden ja kasvatuksensa tuotteita, he myös muuttavat olosuhteita ja ”kasvattajan itsensä täytyy tulla kasvatetuksi” (VT2, 64). Filosofian tehtävänä ei ole vain maailman tulkitseminen, vaan erityisesti sen muuttaminen (VT2, 66).

Talouden ja politiikan suhteeseen läheisesti liittyvä alakysymys (ja näkökulma) on *rakenteen ja toimijoiden suhde* eli *objektiiviset olosuhteet vs. toimijoiden tahto*. Rakenteen ja toimijuuden ongelmaan on yhteiskuntatieteellisessä keskustelussa kiinnitetty paljon huomiota, ja sen merkitys on keskeinen. Instrumentalistiset valtiokäsitykset painottavat tätä näkökulmaa. Wetherlyn mukaan keskeistä rakenteen ja toimijuuden suhteessa on niiden keskinäisten yhteyksien osoittaminen (Wetherly 2005, 72–74).

Jos rakenne ja toimijuus erotetaan tiukasti toisistaan, erottelu ei pätevästi toimi valtion analyysissä. Koko rakenteen ja toimijuuden väliseen suhteeseen keskittyvässä näkökulmassa on vaarana taloudellisten ja sosiaalisten suhteiden muuntuminen yleiseksi ”rakenteeksi” ja politiikan hajottaminen atomisoituneiksi teoiksi. Se saattaa hävittää kysymyksen politiikan erityisyydestä vaihtamalla sen yksilölliseen (joko yksilöiden tai ihmisjoukkojen) toimintaan. Näkökulma ei myöskään kykene pätevästi ottamaan huomioon yhteiskunnan uusintamisen prosessia.

⁷⁷ “Die herrschenden Ideen einer Zeit waren stets nur die Ideen der herrschenden Klasse.” (Marx & Engels 1972, 479.)

Keskeiseen valtioteoreettiseen ongelmaan talouden ja politiikan suhteesta liittyy kiinteästi klassinen kysymys perustasta ja päällysrakenteesta. Marxin *Poliittisen taloustieteen kritiikin* alkusanojen muotoilussa

tuotantosuhteiden kokonaisuus muodostaa yhteiskunnan taloudellisen rakenteen, sen reaali-perustan, jolle kohoaa juridinen ja poliittinen päällysrakenne ja jota vastaavat määrättyt yhteiskunnallisen tajunnan muodot. (VT4, 8–9.)

Pääomassa Marx kirjoittaa, että

[t]eknologia paljastaa ihmisen aktiivisen suhtautumisen luontoon, hänen elämänsä välittömän tuotantoprosessin ja sen kautta myös hänen yhteiskunnallisten ehtojensa ja niistä pulpuavien henkisten mielteiden synnyn. Kaikkalainen uskonnonhistoriakin, jossa on jätetty huomioonottamatta tämä aineellinen pohja, on epäkriittistä. Todellisuudessa on paljon helpompaa löytää uskonnollisten sumujen maallinen ydin erittelyn avulla kuin päinvastoin jotta kunkin ajan todellisista oloista niiden taivaisiin korotetut muodot. Viimeksi mainittu on ainoa materialistinen ja sen tähden tieteellinen menettelytapa. (PO, 338, viite 89.)

Perustan ja päällysrakenteiden suhdetta ei ole ymmärrettävä suoraviivaisena määräyssuhteena, jossa yhteiskunnan materiaalin perusta määrää kaikkea muuta, vaan dialektisena prosessina, jossa yhteiskunnalliset suhteet uusiutuvat ja kehittyvät. Perusta muodostaa vain yhteiskunnan ”organisaation luurakenteen” (Marx 1857–1858/1986, 59). Gramsci kirjoittaa vuonna 1918 artikkelissa ”L’organizzazione economica e il socialismo” kuinka eräs marxismin saavutuksista on politiikan ja talouden, inhimillisen ympäristön ja yhteiskunnallisen elimistön ”dialektisen ykseyden nostaminen esiin.” (Gramsci 1918/1994, 48.) *Vankilavihkoissa* hän vertaa perustaa ja päällysrakenteita ihmisen luurankoon ja ihoon: ihminen seisoo luurankonsa eikä ihonsa varassa, mutta iho ei kuitenkaan ole pelkkää ”illuusiota” tai luurangon ”ilmenemistä”. Ihminen ei rakastu toiseen luurangon muodon vuoksi, mutta tämä muoto on kuitenkin eräs seksuaalisen vetovoiman elementti ja vaikuttaa ulkoisten muotojen yleiseen harmoniaan. (Q4§15, 437.)

Poulantzas (*SPS*, 16) pitää klassista perustan ja päällysrakenteen kielikuvaa haitallisena. Hänen mukaansa sen avulla ei kyetä antamaan pätevää selitystä yhteiskunnallisen todellisuuden artikuloitumisesta. Poulantzas ottaa selvästi oppia valtioteorian hylänneen Foucault’n ajatuksista, jonka mukaan valtioteoria on essentialistista ja olettaa yhteiskunnassa erillisiä, rajallisia alueita. Althusser (1970/1984, 92–94) puolestaan näkee kielikuvan hyötynä sen, että sen peruskäsitteiden avulla voidaan ilmaista niiden vaikutussuhdetta ja osoittaa määräävyyttä koskevien kysymysten keskeisyys. Sen haittapuolena on kuitenkin sen kuvailevuus. Hän ehdottaa uusintamisen käsitettä hedelmälliseksi lähtökohdaksi perustan ja päällysrakenteiden suhteen selvittämisessä.

Yhteiskunnan taloudellinen rakenne tarkoittaa yhteiskuntamuodon taloudellista toimintaa, eli ihmisten välisiä suhteita yhteiskunnallisen elämänsä tuotannossa. Talous on yhteiskunnallisten suhteiden kokonaisuus. Ideologia on näissä suhteissa olevien ihmisten tietoisuus yleisissä ja partikulaarisissa muodoissaan, ja politiikka on tavoitteellista yhteiskunnallista toimintaa, joka vaikuttaa talouteen ja ideologiaan, samoin kuin ne vaikuttavat politiikkaan asettaen sille rajoja ja tavoitteita. Yhteiskunnalliset suhteet ovat muuttuvia historiallisia suhteita. Taloudellinen rakenne (perusta) ja päällysrakenteet ovat tiiviisti toisiinsa sidoksissa ja muuttuvat vastavuoroisessa prosessissa (Q10II41i, 1300). Gramscin mukaan yhteiskunnan kokonaisuutta muovaavat niin talous, politiikka kuin ideologiatkin, jotka organisoivat ihmisjoukkoja (Q7§19, 868–869). Päällysrakenteet eivät ole taloudellisen perustan mekaanista ”heijastumista”, mutta ne pohjautuvat materiaaliseen todellisuuteen, ja niillä itsellään on oma materiaalinen olemassaolonsa. Ne muodostuvat ihmisten jokapäiväisessä toiminnassa. Perustan ja päällysrakenteiden tasapainoisessa suhteessa olevaa kokonaisuutta Gramsci kutsuu historialliseksi blokiksi (*blocco storico*)⁷⁸. Historiallisen blokin *sisältönä* ovat materiaaliset voimat ja sen *muotona* ovat ideologiat (Q7§21, 869). Gramscin mukaan historiallinen blokki on toisilleen vastakkaisten osien, materiaalisen ja henkisen, eli yhteiskunnan taloudellisen perusrakenteen (toisin sanoen sen materiaalisten tuotantovoimien ja tuotantosuhteiden) ja sen eettisten ja poliittisten päällysrakenteiden (tai ihmisen tahdon) ykseys. Poliittinen yhteiskunta on hallitsevien yhteiskunnallisten ryhmien ”keskitetty tahto” ja kansalaisyhteiskunta yleinen yhteiskunnallinen ympäristö, jotka yhdessä materiaalisen perustansa kanssa muodostavat yhden konkreettisen kokonaisuuden. (Q7§1, 854; Q7§18, 868.)⁷⁹

Valtion ja yhteiskunnan tutkimuksen ei tule olla vain sen toimijoiden tai rakenteen tutkimusta, vaan myös sen uusintamisen prosessin tutkimusta. Tällaisessa tutkimuksessa luokkasuhteet ja valta tulevat näkyviksi. Kapitalistinen tuotanto ei tuota vain tavaroita tai lisäarvoa, vaan myös pääomasuhteen, eli toisaalta kapitalistin ja toisaalta palkkatyöläisen, ja tuottaa sekä määrittelee suurta joukkoa yhteiskunnallisia suhteita ja hierarkioita.

Toinen merkittävä alakysymys on Gramscin ja vuoden 1968 tapahtumien selvästi esiin nostama kysymys *pakotuksen ja suostunnan eli voimakeinojen ja hegemonian suhteesta*, johon liittyy myös kysymys *valtiosta strategisena ongelmana*. Tämäkin on osa yhteiskunnan uusintamisen prosessia.

⁷⁸ Käsitteen alkuperänä hän viittaa muistinvaraisesti ranskalaisen Georges Sorelin (1847–1922) kirjaan *Réflexions sur la violence*, jonka johdannossa Sorel kirjoittaa historiallisten voimien tarkastelusta kokonaisuudessaan (*en bloc*) (Sorel 1910, 27).

⁷⁹ Laajemmin Gramscin perusta–päällysrakenne-metaforan luennasta ks. Thomas 2015a.

Yksityiskohtaisempia ja tämän tutkimuksen ulkopuolelle jääviä 68-keskustelun myötä lisäksi esiin nousseita alakysymyksiä ovat kysymykset valtion erilaisista esimerkiksi hyvinvointiin liittyvistä tehtävistä sekä valtion ”interventioiden” konkreettisista muodoista ja rajoista. Näitä jotkut keskustelijat pitävät ”marxilaisen valtioteorian keskeisimpinä kysymyksinä” (kuten erityisesti Offe 1973 ja 1975, sekä Holloway & Picciotto 1978, 6). Tämä on poliittisen konjunktuurin vaikutusta, sillä vasemmistopuolueiden kasvun ja mahdollisten hallitusasemien vuoksi tutkimusta valtion ”interventioiden” rajoista pidettiin keskeisenä. Ne ovat kuitenkin eräitä talouden ja politiikan suhteen alakysymyksistä, toisin sanoen eräs *rajatumpi näkökulma* pääkysymykseen.

5.2. Excursus: Keskustelun kehityksen taustalta

Klassikoiden, neuvostoliittolaisen marxismin ja poliittisen konjunktuurin vaikutusten lisäksi 68-keskustelun teoreettiseen konjunkturiin vaikuttivat myös muut tekijät, joista teoreettisesti keskeisimmät esittelen tiiviisti tässä luvussa. 1960-luvun poliittisten kuohuntojen ja ”virallisen” marxilaisuuden otteen höllentymisen lisäksi marxilaisen teorian uudelleenarviointiin vaikuttivat poliittisen talouden kritiikin uusi tuleminen sekä kapitalismin taloudellinen kriisiytyminen 1970-luvulla. Uusi kiinnostus *Pääoman* tutkimukseen oli noussut 1960-luvun lopulla nostaen erityisesti esiin *Pääoman* kolmannessa osassa esitetyn voiton suhdeluvun laskutendenssin lain. 1970-luvun alussa Althusserin vaikutus oli hyvin suurta ja monet keskusteluun osallistuneet, kuten Buci-Glucksmann ja Poulantzas, olivat hänen oppilaitaan. Peter Thomasin (2006, 2) mukaan 1900-luvun marxilaisuutta voisi kuvata ”asteikolla” jonka toisessa päässä olisi Gramsci ja toisessa Althusser. Vähitellen althusserilaisen ”struktuurismin” vaikutus väheni ja inspiraatiota haettiin Gramscilta. Toiset hakivat innoitusta puolestaan Michel Foucault’n ajatuksista vallasta erilaisina ”tekniikoina”.

5.2.1. Voiton suhdeluvun laskutendenssi

Jessopin (1982, 42) mukaan päinvastoin kuin Leninin imperialismianalyysiin pohjaavat ”luokkateoreettiset” tutkimukset, *Pääomaan* pohjaavat tutkimukset keskittyvät kapitalismin liikelakeihin ja käsittelevät valtiota pääomateoreettisista (tai -loogisista) lähtökohdista, jossa voiton suhdeluvun laskutendenssi (VSLT) on eräs keskeinen viitekohta.

Gramsci kiinnitti *Vankilavihkoissaan* huomiota Marxin Ricardon (1951, 120) pohjalta havainnoimaan tendenssiin. Marx esittää tendenssin lähinnä kapitalismin kriisiytymisen näkökulmasta. Gramsci korostaa, miten suhteellisen lisäarvon tuotanto ja voiton suhdeluvun (eli kapitalistien sijoituksiin saaman tuoton) laskutendenssi ovat kiinteässä yhteydessä toisiinsa (Q10II§33, 1278). Ne ovat saman prosessin eri puolia. Työn tuotantovoimaa on kohennettava, jotta voidaan alentaa työvoiman

arvoa ja siten lyhentää sen uusintamiseen välttämätöntä työpäivän osaa. Kun voittoja pyritään kasvattamaan esimerkiksi ottamalla käyttöön työvoiman käyttöä tehostavia koneita, suhteellisesti saatava voitto-osuus samalla pienenee. Tämä johtuu siitä, että voiton lähteenä oleva lisäarvo saadaan työvoimaan sijoitetusta pääomasta, eli vaihtelevasta pääomasta, eikä tuotantovälineisiin (eli toimitiloihin, laitteisiin, työkaluihin, varastotiloihin ja niin edelleen) sijoitetusta pysyvästä pääomasta. Jotta markkinoilla voitaisiin tehdä voittoa, on tavaroiden myynnistä saatava enemmän rahaa kuin mitä niiden tuottamiseen on sijoitettu. Marxin mukaan arvonlisäys yli alkuperäisen rahasumman on työvoiman ansiota. Tätä arvonlisäystä hän kutsuu lisäarvoksi. Yhteiskunnallisesti välttämätön työ luo lisäarvoa. Kun työpäivän pituus määrää absoluuttisen lisäarvon tuotantoa, niin ”suhteellisen lisäarvon tuotanto mullistaa kauttaaltaan työn tekniset prosessit ja yhteiskunnalliset ryhmytykset.” (PO, 288 ja 456.)

Marx selittää VSLT:iä seuraavasti: Voiton suhdeluku on työvoiman tuottaman lisäarvon suhde käytettyyn kokonaispääomaan, ja voiton suhdeluvun aleneminen ilmaisee lisäarvon alenevaa suhdetta tuotantoon sijoitettuun kokonaispääomaan. Tekniikan, työmenetelmien ja työnjaon kehittyminen sekä tätä kautta työvoiman tuottavuuden kasvu vähentävät työvoiman tarvetta, jolloin pysyvän pääoman määrä kasvaa suhteessa vaihtelevaan pääomaan eli työvoimaan. Pääoman ”työvälineissä oleva osa jatkuvasti suurenee, kun taas elävään työhön sisältyvä osa jatkuvasti pienenee” (PO3, 218). Vaikka voitto laskee suhteessa kokonaispääomaan, sen absoluuttinen määrä kuitenkin tavallisesti kasvaa. (PO3, 216–218, 220–221.) Marx kutsuu lakia tendenssiksi, sillä sen ehdotonta toteutumista pidättävät, hidastavat ja heikentävät vastakkaiset seikat (PO3, 237). Vastustaakseen voittosuhteen pientymistä, yrityksissä pyritään kohottamaan työvoiman käytön intensiteettiä ja pidentämään työaika. Tämä voidaan toteuttaa esimerkiksi päivittäisiä työtunteja lisäämällä tai lomina vähentämällä, kasvattamalla työvoiman joustavuutta ja reserviä ja pyrkimällä laskemaan reaali-palkkoja. Tendenssiä vastaan toimivat myös ulkomaankauppa ja osakepääoman lisääntyminen. (PO3, 235–243, 254, 256.) Koska kaikki taloudelliset lait ovat aina tendenssinomaisia yksinkertaistuksia, Gramscin tulkinnan mukaan voiton suhdeluvun laskun lain kutsuminen ”tendenssiksi” viittaa myös siihen, että se on *todellinen historiallinen* tendenssi (Q10II§36, 1283). Gramscin mukaan tämä ”tendenssimäinen laki” on ”teoreettinen käänös (*traduzione*) todellisille luokkien välisille voimasuhteille” (Q11§25, 1429). Toisin sanoen se on teoreettisesti muotoiltu ilmaisu kapitalistisen työnjaon muodostamien ihmisryhmien erilaisille risteäville eduille ja niiden toteuttamiseksi käytäville kamppailuille.

Pääoman kolmannen osan viidennessätoista luvussa ”Lain sisäisten vastakohtaisuuksien kehitys” Marx ja käsikirjoituksesta kirjan julkaisukuntoon toimittanut Engels liittävät laskutendenssin lain kapitalismin kriisiytymiseen. Voiton suhdeluvun lasku johtaa kilpailuun tuotantomenetelmien kehittämisestä ja samalla myös keinotteluun, uusiin pääomasijoituksiin, ”seikkailuun” jolla pyritään varmistamaan yleistä keskitasoa suurempi voitto. (*PO3*, 244–268.)⁸⁰ Hirschin (1978, 72) mukaan erittäin vaikeaa määrittää tai ennustaa voiton suhdeluvun muutoksen laajuutta tai nopeutta, koska työprosessin teknologinen muutos, mikä tuottaa VSLT:n, tuottaa myös sen vaikutusta heikentäviä seurauksia.

Hirschin mukaan VSLT on poliittis-taloudellinen laki, ja sen kautta on mahdollista ylittää valtioteorian painottuminen ”taloudellisen” tai ”poliittisen” tarkasteluksi. Hirschin mukaan VSLT on hyödyllisimmillään siinä, että se osoittaa, että pääoman on voittojen varmistamiseksi ja romahduksen uhalla pakko jatkuvasti uudistaa rakenteita, joiden puitteissa kapitalismi uusintaa itsensä. Samoin kuin Marxin *Pääomassa* ja ”*Grundrissessä*”, Hirschin tekstissä pääoma esiintyy toistuvasti aktiivisena ja ”tietoisena” toimijana. Hänen mukaansa

[s]iirtyminen kapitalismin ”intensiiviseen vaiheeseen” toteutuu kun pääoma tulee tietoiseksi voittosuhteen alenemisesta ja siten siitä että suhteellisen lisäarvon tuotantoa on pakko kohottaa. (Hirsch 1980/1985, 65.)

Myöskään John Hollowayn ja Sol Picciotton (1977, 91–92) mukaan VSLT ei ole taloudellinen laki, eikä se välttämättä näyttäydy voiton suhdeluvun laskuna. Se on arvoteoreettinen ilmaus luokkariistoon olennaisesti kuuluville ristiriidoille kehittyneissä kapitalistisissa maissa, toisin sanoen se on luokkataistelun prosessin taloudellinen ilmaus.

68-keskustelussa VSLT nousi erääksi keskeiseksi tekijäksi tarkasteltaessa talouden ja politiikan suhdetta. Esimerkiksi Poulantzasin mukaan valtion taloudellista roolia tutkittaessa valtion toimet olisi nähtävä VSLT:n vastatoimina (*SPS*, 173) ja Hirsch puolestaan näkee VSLT:n talouden ja poli-

⁸⁰ Japanilainen taloustieteilijä Nobuo Okishio (1961) esitti teoreeman Marxin voiton suhdeluvun laskua vastaan. Teoreeman mukaan uusien tuotantovälineiden käyttöönoton aiheuttama tuottavuuden kasvu laskee tuotteiden hintoja ja samalla alentaa hintoja koko taloudessa, myös tuotannossa käytettävien välineiden hintoja. Tällöin pysyvän pääoman halpeneminen nostaa suhteellistakin voittoa. Andrew Kliman (2007) on argumentoinut Okishion teoreemaa vastaan esittäen, että siinä ei oteta huomioon ajallista eroa. Myöhempien sijoitusten hinta alenee tuotannon teknisten parannusten seurauksena vasta myöhemmin, eikä vaikuta siihen hetkeen, jolloin uusia tuotantovälineitä hankitaan. Se tosiasia, että parantaessaan työn tuottavuutta sijoitus tulee myöhemmin vähentämään uusien koneiden (tai muun pysyvän pääoman) hankkimisen kustannuksia, ei vaikuta siihen, mitä vaikutuksia pääoman kokonaisuuteen sijoituksella on nyt.

tiikan suhteiden muutosten ”moottorina” (Hirsch 1980/1985, 62–64).⁸¹ Kaikki jaottelemani 68-keskustelussa kehkeytyneet päärintamat pitävät voiton suhdeluvun laskutendenssin vaikutusta keskeisen tärkeänä kapitalistisen valtion rakenteelle.

5.2.2. *Althusserilaisesta momentista gramscilaiseen*

Althusserilaisuus oli marxismia hallinneen stalinismin vasemmistolaisista kritiikkiä, vaikkei itsekään täysin ”puhdas” stalinistisista vaikutteista, kuten Matheron (2008, 525) toteaa. Kuten Altvater ja Kallscheuer (1979, 116) mainitsevat, oli erityisen merkittävää että juuri Althusser julisti marxismin olevan kriisissä, sillä hän oli eräs entinen ”tieteellisen marxilaisuuden” pääedustaja. Hän oli 1960-luvun merkittävin marxilainen filosofi.

Marxismin kriisi on Althusserin mukaan ilmiö, joka koskee vaikeuksia, ristiriitoja ja ongelmia, joita on marxilaiseen perinteeseen pohjaavilla järjestöillä. 1970-luvun kriisi oli nostattanut laajoja työväen kamppailuja, mutta eri kommunististen puolueiden strategiat ja käytännöt liikkuvat eri suuntiin. Tällä oli myös vaikutusta marxilaiseen teoriaan. (Althusser 1978/2006, 215.) Marxismin kriisi ei ole vain teoreettista kyvyttömyyttä, vaan se on työväenluokan poliittisen toiminnan kriisi. Altvater ja Kallscheuer katsovat Althusserin pääviestiksi sen, että marxismi on kriisissä, koska siitä puuttuu kunnollinen valtioteoria. (Altvater & Kallscheuer 1979, 104–105.)

Althusserin mukaan marxismin kriisi nousi myös kommunistien kyvyttömyydestä tai haluttomuudesta selittää, miten Neuvostoliitto kehittyi alkuaikojen sosialismista Stalinin kauteen ja sittemmin Brežneviin. Nämä vaikeudet osoittivat marxilaisen teorian rajoittuneisuuden ja siinä käsittelemättä jääneet ongelmat. Ei ole olemassa ”puhdasta” marxilaista teoriaa, jonka Stalinin kausi olisi tuhonnut, ja jonka voisi löytää lukemalla uudelleen Marxin, Leninin ja Gramscin teoksia, vaan siinä itsessään on puutteita, ongelmia ja ristiriitoja. Klassikoiden teoksia on pidettävä vain teorian kehittelyn alkuna. Althusser katsoo Marxilla ja Leninillä olevan kaksi suurta teoreettista aukkoa, joista toinen on valtioteoria, ja toinen luokkataistelun organisaatiot. Klassikot eivät väistelleet kysymystä valtiosta, vaan se on keskeinen osa heidän poliittista ajatteluaan. Kuitenkaan heidän teksteistään ei Althusserin mukaan ole löydettävissä käytännössä kuin vain toistuva varoitus välttää porvarillisia valtiokäsityksiä. He eivät analysoi valtion toimintaa, eivätkä sitä miten valtio ylläpitää luokkavaltaa. Valtiotiede on elintärkeää työväenliikkeelle, jotta voitaisiin ymmärtää miten kansa voisi saada vallan ja muuntaa valtioita vallankumouksellisesti ja demokraattisesti. Klassikot eivät kehittäneet myös-

⁸¹ Länsisaksalainen Claus Offe näkee valtion ”kriisinhoitajana” (*crisis manager*). Kriisissä on kyse myös valtion taloudellisten toimien kriisistä, mikä osoittaa valtion taloudellisten toimien tehottomuuden ja rajallisuuden (eli kyseessä on ”kriisinhoitajan kriisi”). (Offe 1973, 198.)

kään todellista teoriaa luokkataistelujärjestöistä, kuten puolueista tai ammattijärjestöistä. Itä-Euroopassa ongelmana oli näiden järjestöjen yhteensulautuminen valtion kanssa. Lännessä puolestaan kapitalistinen valtio integroi jatkuvasti työväenjärjestöjä itseensä. Marxilaisen teorian puutteet ovat siis ajankohtainen *käytännön* ongelma. (Althusser 1978, 216, 218–220.) Hirsch kirjoittaa *Turvavaltiossa* ”paljon puhutun vasemmiston kriisiin” johtuvan suureksi osaksi siitä, että

kokonainen poliittisista erittelyistä, käsityksistä ja strategioista koostuva perinne, joka koskee yhteiskunnan vallankumouksellista muuttamista, on käynyt kyseenalaiseksi. Voisi jopa sanoa, että kehitys on osoittanut sen lopullisesti perättömäksi. (Hirsch 1980/1985, 147.)

Lontoossa poliittisen teorian professorina (*Reader*) toimivan Stathis Kouvelakisin mukaan marxismi on perustaltaan (monimerkityksisesti) *kriisiteoria*. Se on kapitalismin vallankumouksellinen opposentti ja purkaja. Siihen kuuluu olennaisesti kapitalismin kriisiytymisen tutkimus. Kouvelakis näkee Althusserin julistuksen ja huomiot epäomaperäisinä ja moneen kertaan jo aiemmin esitettyinä. Althusser ei puhu julistuksessaan kapitalismista ja sen muutoksesta, mikä Kouvelakisin mukaan liittyy olennaisesti marxilaisten järjestöjen kriisiytymiseen. (Kouvelakis 2008, 25, 28–30.) Kun Althusser kerran sanoo kriisin alkaneen jo 1930-luvulla, hänen julistaessaan sitä yli 40 vuotta myöhemmin hänen voi katsoa pitävän nimenomaan *stalinismia* marxismin kriisinä. Althusser tulee näin epäsuorasti (ja varmasti tahtomattaan) kutsuneeksi klassikoiden teorioissa olevia aukkoja stalinismin syyksi.

Ranskalainen filosofian emeritusprofessori André Tosel (2008, 40) kirjoittaa vuoden -68 varjon pitäneen yllä mahdollisuutta ylittää vanha ”virallinen” marxilaisuus ja paeta stalinismia vasemmalle. Tuodessaan esiin ongelmia, vuosi -68 osoitti kuitenkin myös Marxin töissä olevan (ristiriitaista) elinvoimaisuutta. Marxismi-leninismi alkoi vajota syvenevään kriisiin, mutta samalla vuoden -68 jälkeen kehittyi viimeinen yritys uudistaa marxilaista teoriaa kolmannen internationaalin perinteessä tai sen laitamilla. Esimerkiksi Althusser kuului Ranskan ”viralliseen” kommunistiseen puolueeseen, ja myös muut kommunistiset filosofit kuten György Lukács (1885–1971) ja Ernst Bloch (1885–1977) julkaisivat merkittäviä teoksia. Italiassa puolestaan julkaistiin vihdoinkin 1975 Gramscin *Vankilavihkojen* kriittinen laitos Valentino Gerratanan toimittamana.

Chantal Mouffe kirjoittaa johdannossa toimittamaansa vuonna 1979 ilmestyneeseen kirjaan *Gramsci & Marxist Theory* kuinka 1960-luvulla marxilaisuudessa hallitsi vielä ”althusserilaisuus”, mutta nyt ”epäilyksettä olemme astuneet uuteen vaiheeseen: ’gramscilaisuuteen’”. Hänen mukaansa Gramscin vaikutus marxilaisen tutkimuksen moniin alueisiin oli kehittynyt vuoden -68 tapahtumien myötä. (Mouffe 1979a, 1.)

Useat tarttuivat Gramscin *Vankilavihkoihin* etsiessään vastauksia marxilaisuudessa ja poliittisessa työväenliikkeessä vallinneisiin ongelmiin⁸². Altvaterin ja Kallscheuerin (1979, 108) mukaan Gramscin tekemä erottelu poliittisen yhteiskunnan ja kansalaisyhteiskunnan välillä oli tullut 1970-luvulla laajasti hyväksytyksi. 1970- ja -80-lukujen gramscilaisuus ei ollut vastaavalla tavalla tiukan doktriinin kaltainen kuin althusserilaisuus, eikä se myöskään loppunut yhtäkkisesti, vaan Thomasin sanoin pikemmin ”kotiutui alaviitteisiin”. Hänen mukaansa tässä mielessä gramscilaisella ’toimijuudella’ on ollut hyvin erilainen kohtalo kuin althusserilaisella ’rakenteella’⁸³. Tietynlaisen gramscilaisen näkökulman vaikutus yleiseen marxilaiseen tai siitä vaikutteita ottaneeseen teoreettiseen kulttuuriin on nykyisin siten laajaa, että Thomasin mukaan ”gramscilaisuudella” on siinä jopa heikko hegemonia. Althusserin ajatukset eivät kulkeutuneet hallitseviin akateemisiin tutkimusohjelmiin, mutta gramscilaisuus on muotoutunut vasemmistolaisen teorian valtavirraksi, tosin siten, että Gramscin kirjoituksiin useammin vain viitataan kuin mitä niitä todella luetaan. (Thomas 2009a, 12.)

5.2.3. Vallan tekniikat: Michel Foucault

Erityisesti ’diskurssin’ käsitteestä tunnettu Foucault oli Althusserin oppilas monien muiden aikakautensa merkittävien ranskalaisintellektuellien tapaan, mutta erkaantui opettajastaan erityisesti vuoden 1968 tapahtumien tuloksena.⁸⁴ Hän pyrki vastaamaan samoihin ongelmiin joihin 68-keskustelussa haettiin ratkaisuja. Useat muut hakivat inspiraatiota Gramscin ajattelusta, mutta Foucault’n lähestymistapa poikkesi jyrkästi muista.⁸⁵ Hän hylkäsi varsinaisen valtioteoreettisen tarkastelun ja siirtyi tutkimaan erilaisia ”mikrovallan” muotoja, tekniikoita ja mekanismeja. Luennoissaan tammikuussa 1979 Foucault tunnetusti mainitsee tulevansa toimeen ilman valtioteoriaa samoin kuin ilman ”sulamatonta ateriaa” (Foucault 2008, 76–77). Hän kuuluu tämän tutkimuksen piiriin siltä osin miten hänen ajattelunsa oli osana valtioteoreettista marxilaista keskustelua 1968–1989. Sydneyn yliopiston poliittisen talouden laitoksella työskentelevä Martijn Konings (2010, 180) katsoo foucaultlaisen hallinnallisuuden tärkeäksi marxilaisen valtioteorian täydentäjäksi. Foucault vaikutti etenkin Poulantzasin ja Jessopin ajatteluun. Myös Hirsch (1981a, 29) mainitsee hänet yhtenä vaikuttavana lähteenään. Foucault’hon vahvasti pohjaava hallinnallisuuden⁸⁶ tutkimus on käynnistynyt vasta 1990-luvulla.

⁸² Gramsci-tulkinnan kehityksestä ks. Frosini 2008 ja Liguori 2012, 215–312.

⁸³ Tätä Thomasin tapaa ilmaista Gramscin ja Althusserin ajattelun ero on pidettävä *painotusten* metaforisena ilmaisuna.

⁸⁴ Althusserin ”ideologisten valtiokoneistojen” ja Foucault’n teoksen *Surveiller et punir (Tarkkailla ja rangaista)* vertailua ks. Montag 1995.

⁸⁵ Ks. kuitenkin Demirovicin (2009) esitelmä sekä Kreps (2015) Gramscin ja Foucaultin yhteyksistä.

⁸⁶ Foucault’n käsite on *gouvernementalité*, hallinnallisuus (tai ”hallintamentaliteetti”). Hänen hallinnallisuutta käsittelevistä luennoistaan julkaistiin 68-keskustelun aikana vain pieni osa: katkelma tammikuun 31. 1979 pidetystä luennoista

Poulantzas haki vaikutteita Foucault’lta antaakseen valtioteoreettisen vastauksen Althusserin julistamaan ”marxismiin kriisiin”. Hänelle Foucault oli tärkeä institutionaalisten tekniikkojen ja käytäntöjen analysoijana. Hän pitää Foucault’n ajatuksia yhteensopivina marxismiin kanssa ja sitä rikastuttavina (SPS, 67; 1979, 14), jopa niin pitkälle, että jotkin Foucault’n analyysit tulevat hänen mukaansa ymmärrettäväksi *vain* jos marxismi otetaan niiden lähtökohdaksi (SPS, 68)⁸⁷. Foucault on Poulantzasin kirjan *L’État, pouvoir, socialisme* useilla sivuilla niin suorina viitteinä kuin myös käytettynä käsitteinä. Jessop (1985, 319–320) havainnoi kolme eri tapaa, joilla Poulantzasin työ kytkeytyy Foucault’hon: Ensinnäkin Poulantzas käytti Foucault’n töitä suoraan lähteenään, tosin niitä usein muuntaen. Toisekseen on kohtia joissa heidän näkemyksensä ovat yhteneviä, ja kolmanneksi kohtia joissa on havaittavissa samankaltaisuuksia mielipide-eroista huolimatta. Lindnerin mukaan vastaavasti myös Foucault’n vuosien 1978–1979 *hallinnallisuus*-luennoissa on nähtävissä Poulantzasin vaikutusta, vaikka Foucault ei häneen suoraan viittaakaan (Lindner 2011, 138–139).

Foucault hylkäsi valtioteorian, koska se on hänen mukaansa essentialistista ja pyrkii selittämään valtiota ja valtiovaltaa niiden omien, ennalta asetettujen ominaisuuksien mukaan. Hänen mukaansa olisi pyrittävä selittämään valtion kehitystä ja toimintaa tiettyjen käytäntöjen (jotka eivät välttämättä liity valtioon sinänsä) kontingenttina tuloksena. Lisäksi hän katsoo että valtioteoria ylläpitää käsitystä keskitetystä monarkkisen kaltaisesta suvereniteetista tai yhtenäisestä juridisesta ja poliittisesta vallasta. Tätä vastoin Foucault painottaa valtiovaltaan liittyvien, monien luonteeltaan lainsäädännön ulkopuolisten, käytäntöjen ja instituutioiden hajanaisuutta ja moninaisuutta (Jessop 2007, 66).

Les révoltes logiques -lehden haastattelussa 1977 Foucault kritikoit valtioteoreettista keskustelua siitä, että se asettaa vallan ongelman suvereenin ja suvereenisuuden, eli toisin sanoen lain kautta. *Tarkkailla ja rankaista* -teoksessaan hän kuvaa Jeremy Benthamin panoptikonin⁸⁸ avulla miten uuden ”poliittisen anatomian” kohteena ja tavoitteena ei ole hallitsijasuhde, vaan kurinpitosuhteet (Foucault 1975/1980, 235). Jos valtaa kuvataan riippuvaisena valtiokoneistosta, se ymmärretään Foucault’n mukaan väistämättä repressiivisenä. Valtasuhteet ja vallan analyysin pitää välttämättä ”ylittää valtion rajat”. Valtio ei kata koko valtasuhteiden verkostoa. Valtion edustamat vallan nega-

otsikolla “La phobie d’État,” *Libération-lehdessä* 967 vuonna 1984. Luentoja julkaistiin myös kasetilla otsikolla *De la gouvernementalité* (Paris: Le Seuil, 1989). Kokonaisuudessaan nämä vuosien 1978 ja 1979 luennot *Sécurité, Territoire, Population* (*Turvallisuus, alue, väestö*) ilmestyivät ranskaksi vasta vuonna 2004.

⁸⁷ Poulantzas Foucault’n ajatusten ja marxismiin erosta SPS, 148–150; ks. myös Nigron (2008) artikkeli Foucault’sta Marxin lukijana ja kriitikkona.

⁸⁸ *Panoptikon* on Benthamin kehittämä lieriömäinen, monikerroksinen vankilatyyppe, jossa vangit eivät voi tietää milloin heitä tarkkaillaan.

tiiviset muodot kasvavat moninaisista voimasuhteista. Se toimii ”päällysrakenteena” olemassa olevien valtasuhteiden perustalla, joihin kuuluvat muissa seksuaalisuus, perhe, tieto ja teknologia. (Foucault 1980, 134.)

Alessandro Fontanan ja Pasquale Pasquinon haastattelussa 1977 Foucault mainitsee miten klassisen aikakauden monarkiat kehittivät ”suuret valtiokoneistot”: armeijan, poliisin ja verohallinnon (Foucault 1980, 119). Valtion ytimenä olisi hänellä näin juuri samat laitokset joihin esimerkiksi Engels, Lenin ja monet muut keskittyvät. Se ei kuitenkaan ole Foucault’n mukaan *vallan* keskus. Hänen mielestään on virhe tehdä valtiosta suurin, pääasiallinen ja erityinen luokkavallan väline. Todellisuudessa valta ulottuu paljon laajemmalle ja paljon pikkutarkempia kanavia pitkin. Se on myös paljon moninaisempaa ja epäselvempää, sillä jokainen yksilö voi toimia laajemman vallan välittäjänä. Vallan ja riiston järjestelmät ovat vuorovaikutuksessa, risteävät ja tukevat toisiaan, mutta eivät muodosta yhtä kokonaisuutta. (Foucault 1980, 72, *Hérodoteen* haastattelussa 1976.) Luennoissaan 1976 hän kehottaa kohdistamaan tutkimuksessa huomion hallitsemiseen ja vallan materiaalisiin käyttöihin, alistussuhteiden ja niiden paikallisten järjestelmien erilaisiin muotoihin, sekä strategisiin aparaatteihin. Kaikenkattavan hobbesilaisen Leviathan-valtion⁸⁹ malli on hylättävä ja sen sijaan analysoitava vallan tekniikkoja ja taktiikoita (Foucault 1980, 102), mekanismeja ja teknologioita (kuten ”turvallisuuden teknologiat” ja ”sosiaalisen kontrollin mekanismit”), joihin valta toimii (Foucault 1978/2010, 21).

Foucault esittää ajoin valtakäsityksensä siten, että se on lähellä pluralismia: vallalla ei ole keskusta, vaan meillä kaikilla on ”vähän valtaa”. Hän kirjoittaa *Seksuaalisuuden historiassa*, ettei hallitsijoiden ja hallittujen välillä vallitse kahtiajakoa, eikä valtaa voida ”ottaa” tai ”jakaa”, vaan sitä harjoitetaan käytännössä lukemattomissa eri paikoissa. Valta on *nimi*, joka annetaan tietyssä yhteiskunnassa vallitsevalle monimutkaiselle strategiselle tilanteelle. (Foucault 1976/2010, 72.) Valta olisi ymmärrettävä ”ennen kaikkea toiminta-alueensa järjestystä sisäisesti konstituovien voimasuhteiden moninaisuudeksi” (Foucault 1976/2010, 71). Se koostuu kamppailuista ja ristiriidoista. Valta on *tarttumakohtia*, joita voimasuhteet löytävät toinen toisistaan ”muodostaen niistä ketjuja ja järjestelmiä tai päinvastoin niitä toinen toisistaan eristäviä kuiluja ja ristiriitoja.” Lisäksi Foucault tarkoittaa

vallalla strategioita, joissa voimasuhteet tulevat vaikuttaviksi ja joiden yleinen suunnitelma tai institutionaalinen kiteytyminen ruumiillistuu valtiokoneistossa, lain muotoilemisessa ja yhteiskunnallisissa hegemonioissa. (Foucault 1976/2010, 71–72.)

⁸⁹ Thomas Hobbes, *Leviathan* (suom. 1999, alkuteos 1651).

Vallan mekanismien erittelyssä ”on kyse ainoastaan siitä, missä ja miten valta toimii, keiden välillä, minkä paikkojen välillä, millaisten menettelytapojen avulla ja mitä vaikutuksia siitä seuraa” (Foucault 1978/2010, 19). Tämän ”analyysin tehtävänä on näyttää, millaisia tiedon vaikutuksia taistelut, vastakkainasettelut ja kamppailut sekä taisteluiden elementteinä toimivat vallan taktiikat yhteiskunnassamme tuottavat” (Foucault 1978/2010, 20).

Valtiokoneisto ei ole hänestä merkityksetön, mutta eräänä ennakkoehtona vallankumouksellisen kehityksen mahdollistamiseksi olisi ymmärtää, että valta ei *sijaitse* valtiokoneistossa. Yhteiskunta ei voi muuttua, ellei valtiokoneistoja paljon välittömämpiä ja jokapäiväisempiä vallan mekanismeja samalla muuteta (Foucault 1980, 60, haastattelussa kesäkuussa 1975).

Vaikka Foucault hylkääkin valtioteorian, hänen ajatuksistaan on löydettävissä käsitys valtiosta. Pohjimmiltaan valtio on hänelle *ajattelutapoja* ja niiden mukaisia *käytäntöjä*. Suoraan valtiosta puhuessaan hän välillä kuitenkin esittää sen tavalliseen tapaan väkivaltakoneistona, hallituksena ja byrokrationa. Useissa maininnoissa valtio esiintyy erityisesti pakkokoneistona, joka on eräs voimasuhteiden *ilmentymä*. Hallinnallisuus-luennoissaan hän mainitsee että valtio saattaa olla ”vain koostettu tosiasia” ja ”myytiksi muutettu abstraktio”, jolla ei ole niin suurta merkitystä kuin mitä sille annetaan. Hirschin (johon Foucault ei suoraan viittaa) käsittelemä *yhteiskunnan valtiollistuminen* ei ole tärkeää, vaan ennemminkin *valtion hallinnallistuminen*, joka on mahdollistanut valtion selviämisen. Hallinnallisuus on valtiolle sekä ulkoista että sisäistä. Valtio muodostuu valtasuhteiden prosesseista niiden vähitellen jähmettyessä ja muodostaessa vaikutuksia. Se on käytäntöjen kokonaisuus ja hallinnan tapa. (Foucault 1978/2010, 115–116, 239 ja 264.)

[H]allinnan taktiikat tekevät mahdolliseksi määritellä jatkuvasti, minkä pitäisi kuulua valtiolle ja minkä ei, mikä on julkista ja mikä yksityistä ja mikä on valtiollista ja mikä ei-valtiollista. Sanottakoon siis, että valtion selviytyminen ja sen rajat pitäisi ymmärtää hallinnallisuuden yleisten taktiikoiden pohjalta. (Foucault 1978/2010, 116.)

Jessop katsoo Foucault’n tarjoavan hyödyllisen teoreettisen ja empiirisen oikaisun yksipuolisempiin tai essentialistisiin marxilaisiin valtioteoreettisiin analyyseihin. Foucault’n työssä on kuitenkin taipumus redusoida valta yleiseksi tekniikaksi ja sivuuttaa miten luokka tai patriarkaaliset suhteet muovaavat valtiota ja yleisempää vallankäyttöä. Hän ei myöskään kiinnitä huomiota organisaatioihin ja instituutioihin, joiden kautta valtiovalta tosiasiallisesti toimii. Laeilla ja lakiin pohjautuvalla väkivallalla sekä valtion byrokralialla on edelleen merkitystä. Jessop katsoo, että Foucault’n ajatukset eivät juuri tarjoa pohjaa vastarinnalle. (Jessop 2007, 67–68.)

Poulantzas kritikoit Foucault'n vallan (*pouvoir*) käsitettä omaksuen samalla joitain Foucault'n tutkimusten tuloksia. Hän katsoo, että Foucault sivuuttaa lakien toiminnan vallan organisoimisessa ja väheksyy valtion merkitystä (*SPS*, 77). Poulantzas hyväksyi monia Foucault'n huomioita vallan materiaalisuudesta pysyen kuitenkin kriittisenä sille, ettei Foucault pitänyt tuotantosuhteita ja luokkaristiriitoja yhteiskuntaa ja valtiota pääasiallisesti määrittävinä tekijöinä. Hänen mukaansa Foucault häivytti vallan luokkaperustan tarkastellessaan sitä vain erilaisina mikrotasolla toimivina mekanismeina. Peter Thomas (2009a, 225) katsoo, että väitteistään huolimatta Foucault'n käsitys on modernin suvereniteettikäsitteen ylimääräinen, mikä hämärtää ymmärryksen luokkavallan erityisestä luonteesta.

Poulantzasin ja Thomasin mainitsema Foucault'n luokkanäkökulman puutteellisuus on samalla syy erään keskeisen strategisen elementin puuttumiseen: *toimivat ja järjestäytyneet* ihmiset eivät Foucault'n tarkastelussa nouse esille. Keskittyminen välittömästi ilmeneviin toimintatapoihin ja vaikutuksiin käytännössä poistaa sekä rakenteen että toimijuuden. Foucault'n käsityksen ongelma poliittisen liikkeen näkökulmasta on lisäksi siinä, että se vie poliittiselta toiminnalta selkeän *kohteen*. Samalla se rakentaa ”hallinnallisuudesta” vielä laajimpia valtiokäsityksiäkin suuremman kokonaisuuden, joka on hyvin korkean tason abstraktio, vaikka hän korostaa sen kehkeytyvän pienistä, konkreettisista käytännön valtasuhteista ja yksityiskohdista. Valtiolla Marxin tavoin ymmärrettynä yhteiskunnan keskitettynä ja organisoituna valtana (*PO*, 672) voisi kuitenkin ajatella olevan sellaista merkitystä, että sen tutkimuksen kautta voisi purkaa keskeisiä valtasuhteita.

Foucault havaitsee pakottavaan väkivaltakoneistoon keskittyvän valtioteoreettisen tarkastelun ongelman, eikä hänen ratkaisunsa ole hedelmätön. Hänen tarkastelunsa ottaa hyvin huomioon vallan läsnäolon kaikilla elämän alueilla. Foucault'n käsityksissä voi nähdä yhtenevyyttä myös Gramscin ajatteluun. Thomasin (2009, 225) mukaan Gramscin hegemonisen apparaatin käsitettä voidaan ajatella biovallan ja biopolitiikan teemojen realistisena käännoksenä. Foucault'n lähestymistapa on hyvin erilainen, mutta siinä on – eri tavoin käsitteellistettynä ja hajanaisena – havaittavissa samoja piirteitä kuin Gramscin ajatuksessa kokonaisvaltiosta ”pakon panssaroimana hegemoniana”. Se on erilainen vastaus samoihin kysymyksiin. Foucault'n ratkaisun ongelmaksi jää se, että on suuri ero siinä miten valta kohtelee, eli mitä se materiaalisesti tarkoittaa eri yhteiskunnallisissa asemissa oleville ihmisille. Valta on konkreettisia vaikuttavia tekoja, ja nämä teot ovat myös järjestäytyneenä hierarkioiksi ja organisaatioiksi, joissa eri ihmisillä on erilainen asema.

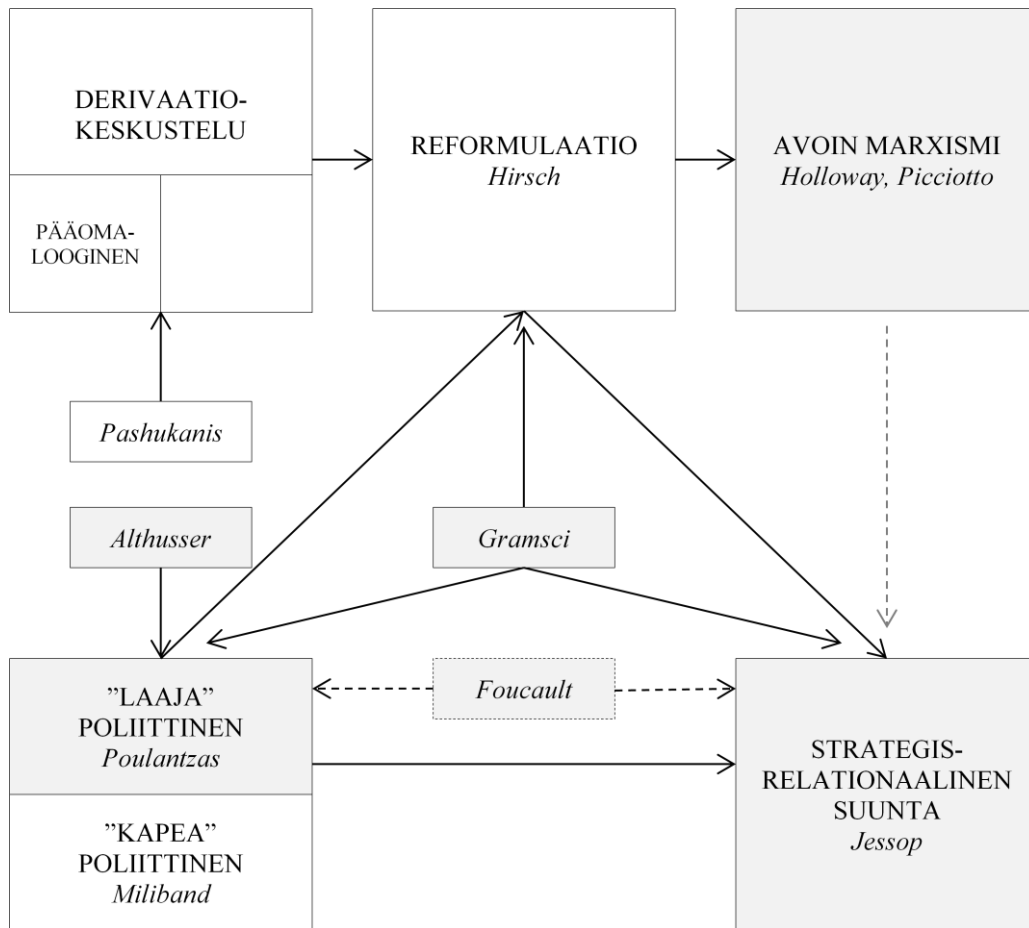
5.3. Keskustelun rintamat

Althusserin teoreettisen konjunktuurin käsitettä työkalunani käyttäen ryhmittelen tekstejä erityisesti sen mukaan, mitä vastaan missäkin tekstissä hyökätään, ja mitä eri ”rintamalinjoja” (ja suuntauksia) näin keskustelusta voi löytää. Keskustelijoilla on toisistaan poikkeavia painotuksia. Merkittävin rintamalinja ja keskustelun pääristiriita kulkee ”taloudellisen” ja ”poliittisen” painotuksen välillä.

Rintamat muodostuivat erilaisina vastauksina pääkysymykseen talouden ja politiikan välisestä suhteesta ja muihin keskustelun keskeisiin kysymyksiin. John Holloway ja Sol Picciotto (1978, 3) kutsuvat Milibandin ja Poulantzasin kummankin käsityksiä ”politistisiksi” arvostellen heitä pääoman kasaantumisprosessin huomioimattomuudesta. Myös Jessopin (1977, 358) mukaan Milibandilla ja Poulantzasilla molemmilla huomion keskipiste on poliittinen. He molemmat korostavat politiikan (suhteellista) autonomiaa.⁹⁰ Poliittisen suunnan voi jakaa ”kapeaan” (josta malliesimerkkinä Miliband), jossa suoraan poliittisia tekijöitä painotetaan enemmän kuin ideologisia, ja ”laajaan” (esimerkkinä Poulantzas), jossa ideologiset tekijät otetaan tiiviimmin mukaan tarkasteluun. Tämä ”poliittiseksi” kutsumani suunta pohjaa laajasti Gramscin perintöön. Esimerkiksi Clarke ja Jessop kutsuvatkin Milibandia ja Poulantzasia ”uusgramscilaisiksi”. Holloway ja Picciotto (1978, 9) kirjoittavat, että heidän Poulantzasiin kohdistama kritiikkinsä sopisi yhtä lailla myös Gramscin kritiikiksi. Vahvemmin pääoman kasautumisen näkökulmasta valtiota tarkastelevan derivaatiodebatin ja Joachim Hirschin töiden kautta erityisesti Hollowayn ja Picciotton edustama ”avoimen marxismin” suunta muodostaa keskustelun toisen rintaman, ja näistä kummastakin vaikutteita ottaneen Jessopin (keskustelun aikana muotoutumassa oleva), sittemmin strategis-relaationaaliseksi nimetty⁹¹ suunta kolmannen rintaman. Suuntien väliset yhteydet on koottu seuraavassa kuviossa (kuvio 1).

⁹⁰ Poulantzasia ”politismista” syyttävät myös esimerkiksi Clarke 1977, Bonefeld 1987, Holloway 1988 ja Jessop 2001.

⁹¹ Nimeäjä on tanskalainen René Bugge Bertramsen.

Kuvio 1. Marxilaisen valtioteorian 68-keskustelun suuntaukset ja vaikuttajat. Katkoviiva kuvaa tutkimuksessa heikompaa yhteyttä. Harmaalla taustalla on merkitty nykyhetken näkökulmasta merkityksellisimmät keskustelun lähteet ja rintamat.

Keskustelun lähteistä ja tuloksista nykyaikana relevantteina on pidettävä Gramscia ja Poulantzasia. Jessopin strategis-relaationaalisella suunnalla, sekä Hollowayn ja muiden ”avoimella marxismilla” on myös edelleen vahvat jalansijansa. Lisäksi etenkin Poulantzasiin ja Jessopiin vaikuttanut Foucault on nykyisin merkittävässä asemassa, mutta hänen ajattelunsa keskittyy varsinaisen valtioteorian ulkopuolelle.⁹²

Osin avoimen marxismin suunnan rinnalla (ja nykyisin siihen limittyen) 68-keskustelun ongelmien ratkaisuksi on myöhemmin ja siten tämän tutkimuksen rajauksen ulkopuolella kehkeytnyt erityisesti saksalaista keskustelua ja Poulantzasin ajatuksia yhdistävä suunta, jota voi kutsua ”(historiallis)-materialistiseksi”, ja jonka pääedustajiksi voidaan nimetä Joachim Hirsch, Alex Demirović ja

⁹² Tutkimuksesta jäävät sivuun paitsi useat lyhyiksi jääneet sivupolut, myös esimerkiksi Henri Lefebvren laajat tutkimukset, sillä ne on nykykeskustelussa – ehkä kielimuurin vuoksi – pääosin jätetty huomiotta mainintoja lukuun ottamatta (yhtenä poikkeuksena Brenner 2001).

nuoremman polven edustajana myös saksalainen John Kannankulam. Jo 68-keskustelun aikana moni teoreetikko käytti nimitystä ”materialistinen valtioteoria”, mutta olen jättänyt sen tässä nimeämättä, sillä kaikkia esittämiäni suuntia on pidettävä materialistisina niiden erilaisista painotuksista huolimatta.

5.3.1. ”Poliittinen suunta”: Nicos Poulantzas ja Ralph Miliband

Eräs lähtölaukaus 68-keskustelulle oli Milibandin vuonna 1969 julkaistu teos *The State in Capitalist Society* ja Poulantzasin tälle esittämät kriittiset huomiot saman vuoden marraskuussa julkaistussa *New Left Review*’n artikkelissaan ”The Problem of the Capitalist State”. Barrow (2000, 87) mainitsee Poulantzas–Miliband-debatin jopa uudistaneen kiinnostuksen marxilaiseen poliittiseen teoriaan. Artikkelissaan kirjassa *Paradigm Lost* Barrow (2002, 3) sanoo Milibandin teoksen ja sitä vuotta aiemmin ranskaksi ilmestyneen Poulantzasin *Pouvoir politique et classes sociales*’n (1968) onnistuneen samanaikaisesti sekä tuomaan valtion takaisin valtio-opin ja sosiologian keskusteluihin että fragmentoimaan marxilaisen poliittisen keskustelun.

Hayn (1999, 164) mukaan Miliband–Poulantzas-debatilla ei ole vastaavaa historiallista merkitystä kuin esimerkiksi Leninin teksteillä tai vastaavaa teoreettista merkitystä kuin Gramscin kehittelyillä, vaan sen merkitys on lähinnä marxilaisen valtiokäsityksen ongelmien paljastamisessa. Joka tapauksessa marxilaisen poliittisen teorian uudistuminen käynnistyi Miliband–Poulantzas-debatista. Debatti on usein esitetty ”instrumentalismmin” (Miliband) ja ”strukkturalismmin” (Poulantzas) välisenä, jossa strukturalismi esiintyy hivenen hyödyllisempänä. Debatti muodosti jakolinjan marxilaisuuteen, mutta tuo jakolinja oli pikemmin uuden ja vanhan teoreettisen konjunktuurin raja, kuin linja marxilaisuuden sisäisten suuntausten välillä.

Poulantzas on valtioteoriassa varmasti vaikuttavin 68-keskusteluun osallistunut teoreetikko. Paul Thomas (2000, 199) kirjoittaa jopa että Poulantzasin teoksista voisi lukea koko 1900-luvun marxilaisen valtioteorian kehityksen pienoiskoossa. Barrow’n (2011, 27) mukaan ”useimpien” mielestä Poulantzasin linjaukset olivat selvästi voitolla 68-keskustelussa, kunnes valtioteoria häipyi takalalle 1980- ja 1990-luvuilla. Jessop (1982, 153; 1985, 5) nostaa Poulantzasin koko toisen maailmansodan jälkeisen ajan merkittävimmäksi ja vaikuttavimmaksi marxilaiseksi teoreetikoksi.

Jessop (1982, 154) katsoo Poulantzasin inspiraation suurimmiksi marxilaisiksi lähteiksi Leninin ja Gramscin, joista Gramsci on selvästi merkittävämpi.⁹³ Peter Thomasin (2006, 2) mukaan päinvas-
taisista väitteistä huolimatta Poulantzas on lähempänä Gramscia kuin Althusseria. Hän näkee läheis-
tä yhtäläisyyttä Gramscin kokonaisvaltion ja Poulantzasin näkemyksen, jossa valtio on valtasuhteiden
tiivistymä, välillä. Hänen mielestään Poulantzasin teoriaa voidaan pitää Gramscin näkemyksen
uudelleenmuotoiluna 68-keskustelun kielelle käännettynä.⁹⁴ Vaikutteet ovat selvät, mutta Poulant-
zasia ei ole liitettävä näin tiiviisti Gramsciin. Poulantzas katsoo pohjaavansa Gramsciin, mutta hei-
dän kohteenaan ovat valtion eri momentit. Poulantzasin lähtökohtana on valtion poliittinen momentti.
Gramsci lähtee tarkastelussaan valtion historiallisesta perustasta, kansalaisyhteiskunnasta eli yhteis-
kunnallisen ryhmän hegemonisesta apparaatista, ”joka on pohjana valtiolle kapeassa hallitus- ja
pakotuskoneiston merkityksessä” (Q6§136, 800). Poulantzasin poliittinen painotus puolestaan tar-
kastelee pakotuskoneistoa kansalaisyhteiskunnan muodostajana ja ylläpitäjänä, eikä valtio hänellä
muodosta dialektista kokonaisuutta Gramscin tapaan. Alex Demirović (1987, 133) syyttää Poulant-
zasia valtion poliittisesta ja käsitteellisestä yliarvioimisesta. Laclau (1975, 101) on oikeassa siinä,
että Poulantzasilla valtio on pikemmin koko yhteiskunnan läpäisevä ominaisuus, joka tuntuu ”sätei-
levän” keskukseltaan eli pakotuskoneistosta. Lindner näkee Poulantzasin valtiokäsityksessä epä-
määräisyyttä: toisaalta Poulantzas käyttää valtiosta kapeaa määritelmää, jossa valtio on erikoistunut
keskitetty poliittinen apparaatti, toisaalta hän syyttää Foucault’ta ja Deleuzea siitä, ettei heillä ole
laajaa valtiokäsitettä Gramscin ja Althusserin tapaan.⁹⁵ (Lindner 2011, 142.)

Debatin toinen osapuoli Miliband pyrkii empiirisen analyysin kautta osoittamaan liberaalin valtio-
käsityksen paikkansapitämättömäksi. Miliband (1970, 54) kertoo kirjansa *The State in Capitalist
Society* kantavaksi ajatukseksi politiikan tutkimusta hallitsevan ”demokraattis-pluralistisen” näkö-
kulman vastustamisen. Hän katsoo, että näkökulman heikkouden pystyy parhaiten osoittamaan em-
piirisesti. Hänelle luokan ja valtion suhde näkyy osin suurempana osallistumisena valtiokoneiston
hallintaan, kun Poulantzasille suhde on vahvemmin rakenteellinen.

Rakenne-toimijuus-jaottelun näkökulmasta katsottuna Miliband kiinnittää huomionsa toimijuuteen
ja Poulantzas rakenteeseen. Ernesto Laclau (1975, 99) mukaan Miliband pyrkii näyttämään hallit-

⁹³ Poulantzasin valtioteorian dialogista Gramscin kanssa ks. Sotiris 2014.

⁹⁴ Poulantzas ei ymmärtänyt valtion ja kansalaisyhteiskunnan suhdetta Gramscin kokonaisvaltiossa. Siksi hän luuli Gramscin tarkoittaneen ”asemasodan” taktiikalla klassista kaksoisvallan taktiikkaa, jossa valtio ”piiritetään” ulkopuolel-
ta. Kuten 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa oli usein tapana, Poulantzasin Gramsci-luenta keskittyi *Vankilavihkojen*
joskus ristiriitaisiin mainintoihin valtio–kansalaisyhteiskunta-parista. Tuolloisten käsitysten mukaan Gramsci olisi
näillä viitannut yhteiskuntamuodostuman erillisiin alueisiin, joilla vallitsisi erilaiset vallan muodot. (Thomas 2006, 9.)

⁹⁵ Althusserin, Gramscin ja Buci-Glucksmannin selvistä eroista ks. luvut 4.2. ja 4.3.

sevan luokan ja poliittista valtaa pitävien väliset konkreettiset yhteydet Länsi-Euroopassa, kun Poulantzas puolestaan pyrkii määrittelemään politiikan autonomista luonnetta yleisesti kapitalistisessa tuotantotavassa. Tällöin hän korostaa luokkavallan ja valtiovallan välistä eroa Milibandin pyrkiessä näyttämään niiden yhtäläisyydet. Näin he tutkivat siis eri ongelmia. Jessopin (2008b, 150) mukaan heidän käsityksensä valtiosta erosi siinä määrin, että he tutkivat eri teoreettista kohdetta: Poulantzas keskittyy kapitalistisen valtiotyypin muotoon ja Miliband valtion funktioihin kapitalistisessa yhteiskunnassa⁹⁶. Milibandilla ja Poulantzasilla on kuitenkin paljon yhtäläisyyksiä. He molemmat tarkastelevat politiikkaa (suhteellisen) itsenäisenä tutkimuskohteena, kuten Holloway ja Picciotto (1977, 81; 1978, 3) toteavat. Heitä on tarkasteltava pikemmin *saman* kuin vastakkaisten suuntausten edustajina. Molempia voidaan pitää ”poliittisen suuntauksen” edustajina, joista Milibandin käsitys politiikan alueesta on kapeampi ja Poulantzasin laajempi: voisikin sanoa, että Miliband kiinnittää marxilaisen poliittisen teorian *Kommunistiseen manifestiin* ja Poulantzas pikemmin *Pääomaan*.

Milibandin (1969, 49) mukaan valtio on instituutioiden yhdistelmä, jotka toimivat vuorovaikutuksessa keskenään ja yhdessä muodostavat valtion ja valtiojärjestelmän. Valtavirran valtio-opin tapaan Milibandille (1969, 54) ’poliittinen järjestelmä’ on valtiota laajempi kokonaisuus, sisältäen puolueet ja painostusryhmät, suuryritykset, joukkoviestimet, kirkot ja niin edelleen. Hänellä ideologisen uusintamisen koneistot eivät ole osa valtiota, kun taas Poulantzas sisällyttää ne tarkasteluunsa.

Marxilaisen valtiokäsityksen Miliband (1969, 5–6) määrittelee kirjassaan varsin kevyesti. Hänen mukaansa Marxin näkemys valtiosta tiivistyy *Manifestin* muotoiluun, jonka mukaan ”[m]oderni valtiovalta on vain toimikunta, joka hoitaa koko porvariluokan yhteisiä asioita”⁹⁷ (Marx & Engels 1848/1998, 39). Poulantzas ei Milibandin (1970, 87–88) mukaan tee välttämätöntä erottelua luokkavallan ja valtiovallan välillä. Miliband syyttää Poulantzasia luokkataistelun merkityksen väheksymisestä, mikä estää ymmärtämästä ja analysoimasta valtion suhteellista itsenäisyyttä. Tämä johtaa osaltaan myös siihen, että politiikkaa tarkastellaan ilmiönä, jonka olemuksena on talous. Poulantzas myös aliarvioi porvarillisten puolueiden roolin hallitsevien luokkien etujen ja vaatimusten artikuloinnissa ja organisoinnissa. Milibandin mukaan puolueiden autonomia on suurempi, ja porvarillisilla puolueilla se on vastaavanlainen kuin työväenpuolueillakin. Milibandin (1969, 184–187) mu-

⁹⁶ Jessopin käyttämät ilmaisut kohteista ovat Poulantzasille *formal adequacy of the capitalist type of state* ja Milibandille *functional adequacy of the state in capitalist society*.

⁹⁷ Milibandin käyttämässä englanninnoksessa lause kuuluu: ”The executive of the modern state is but a committee for managing the common affairs of the whole bourgeoisie.” Saksaksi: „Die moderne Staatsgewalt ist nur ein Ausschuß, der die gemeinschaftlichen Geschäfte der ganzen Bourgeoisie verwaltet“ (Marx & Engels 1972, 464). *Gewalt* = voima, mahti, valta, väkivalta, voimakeinot, hallinta, pahoinpitely; *Staatsgewalt* = valtiovalta, valtiomahti. Myös Offe (1974, 37) kutsuu tätä *marxilaiseksi (the Marxian)* luonnehdinnaksi valtiosta.

kaan hallitsevalle luokalle on yleensä kehittynyt yksi tai useampia puolueita, joihin voivat tukeutua ja joiden hallitusvaltaa yleisesti kannattavat. Konservatiiviset puolueet, kuten kokoomus Suomessa, toimivat liike-elämän ja omaisuuden etujärjestöinä. Lisäksi keskeisillä konservatiivipoliitikoilla on itsellään läheiset suhteet liike-elämään.

Hallitsevan luokan suhteessa valtiovaltaan Miliband näyttää kannattavan näkemystä poliittisen ja taloudellisen vallan ”personaaliunionista”, jossa pankeilla ja suuryrityksillä on suorat yhteydet ammattipoliitikkoihin Leninin *Imperialismi*-pamfletin tapaan. (Miliband 1969, 54–55, 65–66, 265–266; vrt. *Teokset* 22, 292–293.) Miliband esittää, että kapitalistiluokka on suorassa yhteydessä valtiokoneistoon toimimalla siinä ja hallituksessa suoraan. Valtiokoneiston huippukerroksen jäsenet kuuluvat sosiaaliselta taustaltaan hallitsevaan luokkaan. Näin valtiokoneisto ja hallitseva luokka kietoutuvat yhteen henkilökohtaisin sitein. (Miliband 1969, 48–68; Poulantzas 1969, 72.) Poulantzasin mukaan kapitalistiluokan suora osallistuminen valtiokoneistoon ja hallitukseen ei kuitenkaan ole asian merkittävä puoli. Luokan ja valtion välillä on objektiivinen suhde: valtion toiminta määräytyssä yhteiskuntamuodostumassa käy yksiin hallitsevan luokan etujen kanssa johtuen *järjestelmästä itsestään*. Hallitsevan luokan jäsenten suora osallistuminen valtion toimintaan ei näin ole *syynä* valtion luokkaluonteelle, vaan päinvastoin suora osallistuminen on tämän luokkaluonteen *vaikutusta*. (Poulantzas 1969, 73.)⁹⁸

Milibandilla yhteiskuntaluokat näyttävät redusoituvan henkilöiden välisiin suhteisiin. Althusserilta vahvasti vaikutteita ottaneena Poulantzas puolestaan katsoo että yhteiskuntaluokkia ja valtiota pitäisi tarkastella

objektiivisina rakenteina, ja niiden välisiä suhteita *säännöllisten yhteyksien [regular connections] objektiivisena järjestelmänä* [...] jonka toimijat, ”ihmiset”, ovat Marxin sanoin sen ”kantajia” – *Träger*. (Poulantzas 1969, 70; vrt. Althusser 1970/1984, 183–189.)

Poulantzas kritikoi Milibandia siitä, että tämä pitää yritysten palkattuja johtajia (*manager*) kapitalisteista erillisenä ”taloudellisena eliittinä”. Miliband tarkastelee erilaisten ”taloudellisten eliittien” välisiä suhteita ja eroja pohjaten niiden toisistaan poikkeaviin päämääriin, mutta Poulantzasin mu-

⁹⁸ Milibandin tarkastelutapa ei sinänsä ole virheellinen, mutta se jää kuvailevalle tasolle. Lisäksi se sivuuttaa kysymyksen valtion byrokratiasta (eli valtiokoneistossa toimivista henkilöistä). Poulantzasille valtiokoneiston jäsenet ovat peräisin eri luokista, mutta johtuen valtion roolista yhteiskunnassa he jakavat yhteisen luokka-aseman osana byrokratiaa. (Poulantzas 1969, 73.)

kaan tulisi keskittyä imperialismissa vallalla oleviin erilaisiin pääomaryhmiin ja niiden eroihin. (Poulantzas 1969, 72.)⁹⁹

Poulantzas (1976, 71–73) kritikoit Milibandia siitä, että tämä analysoi valtiota sitä hallitsevien yksilöiden kautta, eikä suhteessa sen rakenteellisesti määrättyyn rooliin kapitalistisessa yhteiskunnassa. Lisäksi Miliband keskittyy argumentoimaan politologien väitteitä vastaan, eikä haasta niiden teoreettista perustaa. Iskiessään porvarillista teoriaa vastaan hän ei, Hollowayn ja Picciotton (1978, 4–5) sanoin, tee juuri muuta kuin näyttää että ”porvarillisten teoreetikkojen faktat ovat pielessä.” Miliband ottaa marxilaisen valtioteorian ”annettuna”, eikä teoksessaan eksplisiittisesti käsittele sitä. Tämä johtaa siihen, että hän hyökkää porvarillisia valtiokäsityksiä vastaan heidän omalla areenallaan, käyttäen heidän teorioihinsa kuuluvia käsitteitä. Poulantzasin mielestä käyttämällä porvarillisia käsitteitä Miliband samalla legitimoit ne.

Miliband (1969, 265; 1970, 57) pitää valtiota ensisijaisesti luokkayhteiskunnassa ”hallitsevina olevien taloudellisten etujen vartijana ja suojelijana” ja sen todellisena tarkoituksena ja tehtävänä on varmistaa niiden ylivalta myös jatkossa. Hänen mielestään suhde valtioeliitin ja järjestelmän välillä, ja niiden suhde yhteiskunnan kokonaisuuteen, on paljon monimutkaisempi kuin mitä Poulantzasin tapa tarkastella asiaa voi tuoda esiin. Samalla Miliband vaikuttaisi pitävän tätä suhdetta paljon välitömämpänä, ei kuitenkaan siten, että politiikka olisi vain talouden ”heijastumista”. Valtion ”suhteellinen autonomia” on keskeistä kaikissa olosuhteissa. Valtio toimii kapitalistiluokan etujen mukaisesti (*on behalf*), mutta ei heidän komennossaan (*at the behest*). (Miliband 1973, 85 ja alaviite 4.)

Myöhemmin Miliband (1983b, 65) näkee valtion ja luokan suhteen kahden erillisen voiman ”kumppanuutena”. Ne ovat monin tavoin yhteydessä toisiinsa, mutta niillä on omat toiminta-alueensa. Poliitikot saattavat myös vahingossa tai seurauksista tietämättöminä tehdä ratkaisuja jotka ovat kaikille huonoja, eli heillä on yhteyksistä huolimatta oma toimintavapautensa. Jos valtio alkaa uhata merkittävästi kapitalistien etuja, kumppanuus hajoaa ja kapitalistit ja heidän etuihinsa kytkeytyvät ryhmät alkavat toimia valtiota vastaan. Tällaista valtion ”suhteellisen itsenäisyyden” käsitystä

⁹⁹ Miliband syyttää Poulantzasin tarkastelutapaa ”rakenteelliseksi ylideterminismiksi” (*structural super-determinism*), jolla on mahdotonta realistisesti tarkastella valtion ja yhteiskuntajärjestelmän dialektista suhdetta. Jos valtioeliitti olisi täysin objektiivisten rakenteiden vankina, ei olisi todella mitään eroa sillä, olisiko valtion hallinnossa konservatiiveja, sosiaalidemokraatteja tai fasisteja. (Miliband 1970, 58.) Mutta Poulantzas kuitenkin itse syyttää kolmatta internationaalista valtioteoreettisesta heikkoudesta, josta johtuen se ei kyennyt asennoitumaan oikein fasismia vastaan, koska se ei nähnyt teoreettisessa mielessä eroa fasismien ja liberaalin demokratian välillä. (Poulantzas 1969, 68.) Myöhemmin Miliband (1973, 87) kutsuu Poulantzasin tarkastelutapaa strukturalistiseksi abstraktionismiksi. Seuraavassa vastauksessaan Milibandille Poulantzas (1976, 65–66) syyttää Milibandia anglosaksiselle kulttuurille tyypillisestä empirismistä. Itseen hän kritikoit teoretismista, jonka hän katsoo olleen Althusserin vaikutusta kirjasta *Pour Marx*.

vastaan Block (1977/1987, 53) argumentoi, että siinä oletetaan hallitsevan luokan olevan siten yhtenäisen ja tietoisien yhteisistä edustaan, että se pystyy ”korjaaviin” toimenpiteisiin. Käsitelyssä oletetaan luokkatietoinen hallitseva luokka, joka ymmärtää mitkä toimet ovat tarvittavia yhteiskunnallisten suhteiden uusintamiseksi muuttuvissa olosuhteissa. Tällöin käsitys valtion suhteellisesta itsenäisyydestä on vain hivenen hienostuneempi versio instrumentalismista, ja valtion nähdään toteuttavan luokkatietoisien hallitsevan luokan tahtoa. Laclau (1975, 101) mukaan Miliband palauttaa valtioteorian ongelman oikealle alueelle erottelulla *luokkavaltaan* ja *valtiovaltaan*. Tällöin pystytään tarkastelemaan jälkimmäisen erityisyyttä. Valtiovalta on luokkavaltaa, kuten Buci-Glucksmann (1975/1980, 69) kirjoittaa, mutta se on sen erityinen muoto.

Poulantzas katsoo että valtiolla on oma logiikkansa ja oma sisäinen yhtenäisyytensä. Merkittävät muutokset valtiokoneistossa eivät voi tapahtua eristyksissä vain koneiston jossakin osassa, vaan kokonaisuudessa. Muutokset taas riippuvat luokkataistelusta ja tuotantosuhteiden muutoksista. (Poulantzas 1969, 75; vrt. *SPS*, 16.) Kapitalistisen valtion suhteellinen eriytyminen tuotantosuhteista, mikä on näiden suhteiden tuottamaa, on pohjana sen organisaatiolle ja muotoilee sen suhteen yhteiskuntaluokkiin ja luokkataisteluun. (*SPS*, 25–26.) Poulantzas erottaa valtion suhteellisessa itsenäisyydessä kaksi puolta: ensimmäinen puoli on *talouden ja politiikan erottelu*, eli suhde tuotanto–kulutus-kiertokulun ja valtion välillä, ja toinen puoli *luokkien koostumus ja luokkataistelu* kapitalistisessa tuotantotavassa ja yhteiskuntamuodostumassa (*PPSC*, 71.) Yhdysvaltalainen politologi Amy Bridges (1974, 172–173) vastaa tähän että valtio on joka tapauksessa suoraan riippuvainen taloudesta. Hänen mukaansa Poulantzasin esimerkkinä käyttämä Bonaparten Ranska ei ole lainkaan yleistettävissä. Valtio on kiinteässä yhteydessä talouteen. Sen voimavarat ja legitimitetti ovat sidoksissa toimivaan talouteen, erityisesti kapitalistien etuihin. Kapitalistit siirtävät pääomansa sinne, missä niillä on parhaimmat kasvuedellytykset. Bridgesin mukaan valtio ylläpitää yhteiskunnan kokonaisuutta siksi, että se on sen elinehto. Valtio ei voi suuressa mittakaavassa toimia pääoman omistajien etuja vastaan. Holloway ja Picciotto (1977, 80–81) pitävät Poulantzasin ajatusta ”taloudellisen ja poliittisen alueen itsenäisyydestä” epätieteellisenä ja katsovat tällaisen erottelun tukevan kapitalistiluokan valtaa, sillä se hajauttaa luokkataistelua erilaisiin irrallisiin muotoihin ja ylläpitää yhteiskunnallisten suhteiden fragmentoitumisen illuusiota. Heidän mukaansa taloudessa ja politiikassa on kyse pääomasuhteen erilaisesta ilmenemisestä, sen dialektisista momenteista, eikä ”suhteellisen itsenäisistä” alueista.

Poulantzasin mukaan hegemoninen luokka on suhteellisen itsenäinen suhteessa valtiokoneistoon ja päinvastoin (*PPSC*, 297). Poulantzasin esityksessä hegemoninen luokka kykenee esittämään omat

etunsa kansakunnan yleisenä etuna ja ylläpitämään johtavaa asemaansa muihin luokkiin ja fraktioihin nähden (*PPSC*, 141; vrt. *VT2*, 90–91). Hegemoninen luokka tai fraktio johtaa hallitsevaa blokkia ja valtio pitää sen poliittisesti suhteellisen yhtenäisenä. Valtion kaikki apparaatit toimivat tätä valtablokkia yhtenäistävänä. Ne voivat toimia siten, kun ne ovat suhteellisen itsenäisiä kaikista hallitsevista luokista tai luokan fraktioista ja partikulaarisista eduista. Valtiovallan yhtenäisyys ei muodostu siitä, että monopolikapitalistit (hallitsevana fraktion) olisivat suoraan valtion ”vallan kahvas-
sa”, vaan se muotoutuu monimutkaisessa prosessissa. Valtion instituutioissa tapahtuu muutoksia, joiden mukaan tietyt hallitsevimmat mekanismit, tavat ja päätöksenteon keskuksat muuttuvat saavutettaviksi vain hallitsevalle ryhmälle. Hegemoninen luokka tai fraktio vakiinnuttaa hallitsevaksi apparaatin jossa jo tiivistyvät sen edut, ja lisäksi pitkällä aikavälillä jokaisella hallitsevalla valtioapparaatilla on taipumus muotoutua hegemonisen fraktion etujen keskuksaksi, jossa hegemonian suhteiden muutokset materialisoituvat (*SPS*, 127, 136–137.) Valtio näyttäytyy yhtenäisenä ”kansakuntana”. Se esittäytyy porvariston valtiona siten kuin koko kansa olisi osa porvaristoa (*PPSC*, 189). Hallitsevien luokkien osalta valtion tärkein rooli on *organisointi*. Se edustaa ja organisoii hallitsevan blokin (joka koostuu erilaisista kapitalistiluokan fraktioista) pitkän aikavälin poliittista etua. Valtio edustaa kansan/kansakunnan (*peuple-nation*) poliittista yhtenäisyyttä ja rakentaa (*constituer*) valtablokin poliittisen yhtenäisyyden (*PPSC*, 71 ja 303). Kansalaiset kannattavat valtiota, ja valtion välityksellä hallitsevia luokkia (*PPSC*, 244).

Poulantzasille valtiovalta on hallitsevien luokkien valtaa siten miten ne asettuvat voimasuhteessa toisiinsa, hallittuihin luokkiin. Valtio on hallitsevan luokan organisaation strateginen tila suhteessa hallittuun luokkaan; se on vallankäytön keskus, jolla itsellään ei ole valtaa. Se ei ole yksinkertainen, ”nollasummapelin” kaltainen voimasuhde luokkien välillä, vaan *voimasuhteiden materiaallinen tiivistymä* ja poliittisen vallankäytön keskus, joka on ymmärrettävä myös kamppailujen täyttämänä strategisena alueena ja prosessina. Valtio ei ole kokoelma erilaisia toistaan irrotettavissa olevia osia, vaan erilaiset valtiokoneistot muodostavat riittävän tiiviin kokonaisuuden, jotta sen toiminta yleisesti toimii hegemonisen luokan tai fraktion etujen mukaisesti. Valtio muodostaa ”epävakaan kompromissin” sovittaen yhteen hallitsevan luokan eri ryhmien etuja, organisoiden ja järjestäen sen pitkän aikavälin poliittisia etuja. (*SPS*, 37, 39, 44, 127, 136, 148, 152; *PPSC*, 115.)

Poliittiset ja ideologiset suhteet eivät ole vain osa uusintamisen prosessia, vaan ne ovat läsnä tuotantosuhteissa ja niiden konstituoinnissa, legitimoiden ja konkretisoiden tuotantosuhteita (*SPS*, 26). Ideologia ei ole vain aatejärjestelmiä tai representaatioita, vaan materiaalisia käytäntöjä, tapoja ja elämäntapoja. Valtion tehtävät tuotantosuhteiden konstituoinnissa eivät rajoitu vain väkivalta-

koneiston toimintaan, vaan sillä on erityinen tehtävä ideologisten suhteiden ja hallitsevan ideologian organisoinnissa. Hallitseva ideologia toimii ”sementtinä” valtioapparaateissa ja niiden toimihenkilöissä ja se ”ruumiillistuu” valtiokoneistossa. Tässä ideologiassa valtio näyttää edustavan ”yleistä etua” ja toimivan välittäjänä eri luokkien välillä. Valtio muodostaa ja ylläpitää porvariston asemaa taloudellisesti, ideologisesti ja poliittisesti hallitsevana luokkana, ja samalla sen eri apparaatit hajottavat hallittuja luokkia ja estävät niiden järjestäytymisen – eli ne estävät sen, että hallituista luokista voisi tulla yhteiskuntajärjestystä uhkaava voima. Valtion suhteellinen itsenäisyys tekee hallitsevan luokan pitkäaikaisen hegemonian mahdolliseksi. Valtio eristää hallittujen luokkien jäseniä toisistaan estäen heitä ymmärtämästä yhteisiä etujaan, ja samalla edustaa kaikkien kansalaisten yhtenäisyyttä ”kansakunnan” muodossa. (SPS, 28, 44, 63, 125, 140, 155–156; PPSC, 187, 188.) Porvarillinen valtio on porvariston poliittinen organisaatio, jota tarvitaan, sillä porvariston erityisemmät organisaatiot, kuten erilaiset puolueet, eivät pysty täyttämään tätä yleisen tason tehtävää. Valtio pitää yhteiskuntamuodostumaa koossa. (PPSC, 42, 44–45, 50, 299.) Tässä Poulantzas tulee hyvin lähelle *Kommunistisen manifestin* mainintaa valtiosta ”porvariluokan yhteisiä asioita” hoitavana toimikuntana (Marx & Engels 1848/1998, 39), mikä on Milibandilla marxilaisen valtioteorian määrittelyn lähtökohtana.

Kirjassaan *L'État, le pouvoir, le socialisme* Poulantzas esittelee käsitteen ’autoritaarinen etatismi’ (*étatisme autoritaire*). Autoritaarinen etatismi nousee Poulantzasin sanoin ”hyvinvointivaltiomyytin raunioilta” (SPS, 213). Autoritaarinen etatismi on kapitalistisen valtiotyypin uusi muoto kehittyneissä kapitalistisissa maissa. Hän sisällyttää käsitteeseen valtion muutoksia, jotka ovat saaneet valtio-opillisessa kirjallisuudessa runsaasti huomiota: Valta siirtyy parlamentilta hallitukselle, ja se on hallituksessakin keskittynyt tyypillisesti pääministerille. Byrokratian valta on lisääntynyt aiheuttaen jännitteitä sen ja parlamentin välille. Liberaalin demokratian instituutiot ovat heikentyneet ja kansalaisten muodolliset vapaudet supistuvat. Kansanjoukkojen osallisuus poliittiseen päätöksentekoon heikkenee entisestään. Ideologisissa valtiokoneistoissa hallinta siirtyy koulusta, yliopistosta ja julkaisutoiminnasta joukkomedialle, jolla on nyt keskeinen tehtävä poliittisessa legitimoinnissa ja mobilisoinnissa. On kehittynyt uusia populistisia suostunnan muotoja rinta rinnan legitimoinnin teknokraattisten ja uusliberaalien muotojen kanssa. Hallitseva ideologia on uudelleenorganisoitu integroimalla 1960-luvun tiettyjä liberaaleja ja libertaareja teemoja ja uudistamalla demokratian ja yleisen tahdon käsitteitä sopiviksi välineelliseen rationaalisuuteen ja teknokraattiseen logiikkaan. Näiden yleisten tendenssien konkreettinen muoto ja vaikutus vaihtelevat eri maissa, ja on riippuvainen myös niiden kohtaamasta vastustuksesta. (SPS, 219–223, 226–227, 232; Jessop 2008a, 131–132; Kannankulam 2008, 145–146.)

”Uusgramscilaisiksi” kutsutut Miliband ja Poulantzas molemmat saivat inspiraatiota Gramscin ajattelusta. Heidän rintamalinjansa edustaa 68-keskustelussa ”gramscilaisuutta”, mutta tietynlaista gramscilaisuutta, kuten Thomas kirjoittaa gramscilaiseen momenttiin siirtymisestä.

5.3.2. *Derivaatiodebatista ”avoimeen marxismiin”:* Hirsch, Holloway ja Picciotto

Keskustelun toinen rintama kehittyi aluksi saksalaisen ”valtionjohtokeskustelun” (*Staatsableitung*)¹⁰⁰ inspiroimana. *Staatsableitung*-debattia käytiin lähinnä Saksan liittotasavallassa, mutta sillä oli vaikutusta myös Isossa-Britanniassa ja Pohjoismaissa. 68-keskustelun keskeisistä alueista Ranska, Italia ja Yhdysvallat jäivät *Staatsableitungin* ulkopuolelle. (Jessop 1982, 84–85.) Keskustelu vaikutti ”avoimen marxismin” kehitykseen sekä Hirschin ja Jessopin käsityksiin.

Käytäntö todisti 1970-luvun puolivälissä että porvarillinen valta ei yksinkertaisesti ”romahda” taloudelliseen kriisiin. On siis oltava alueita, instituutioita, suhteita ja mekanismeja, jotka tuottavat porvariston yhteiskunnallisen hegemonian. Länsisaksalainen poliittisen taloustieteen kritiikin rekonstruointi keskittyi erityisesti porvarillisen yhteiskunnan taloudelliseen uusintamiseen ja johti valtioteoriaansa tästä lähtökohdasta. (Altvater & Kallscheuer 1979, 103–104, 106.)

Hollowayn ja Picciotton (1977, 4) mukaan derivaatiodebatti sai inspiraatiotaan paljolti 1960-luvun lopulla nousseesta uudesta kiinnostuksesta Marxin *Pääomaan*. Tuolloin alkoi laaja kansainvälinen tutkimus *Pääoman* syntyhistoriasta (Noro 1979, 11). Derivaatiodebatissa Marxin *magnum opus* ei ole yhteiskunnan ”taloudellisen tason” analyysi, vaan se nähdään ”materialistisena kritiikkinä porvarillisille yrityksille analysoida ’taloutta’ erillään riistävästä luokkasuhteista joille se perustuu”. *Pääomassa* olevia käsitteitä voidaan käyttää paitsi yhteiskunnan taloudellisten, myös poliittisten suhteiden kritiikissä, eikä ”taloudellisten” käsitteiden rinnalle heidän mielestään tarvita mitään erilisiä ”poliittisia käsitteitä”. (Holloway & Picciotto 1978, 4.)

Saksan liittotasavallassa valtiokeskustelua hallitsi pääomalooginen traditio, jossa valtio ”johdetaan” pääoman uusintamisprosessista. Pääomalogiikassa pyritään johtamaan kapitalistisen valtion muoto ”pääoman lainmukaisuuksista Marxin poliittisen taloustieteen kritiikin suorana jatkona” (Siisiäinen 1981, 159). Valtion perustana on kapitalistisessa tuotantotavassa vallitseva määrätty yhteiskunnallisen työn muoto. Raimo Blomin mukaan valtion johtamisen

kohteena on porvarillisen valtion ja oikeuden yleiset määreet, ts. yleinen muoto. Pyritään vastaamaan siihen, miksi kapitalistinen yhteiskunta omaksuu nämä muodot (miksi sisältö omak-

¹⁰⁰ Käytän tässä rinnakkain *Staatsableitung*- ja derivaatiodebatti -nimityksiä, vaikka tarkkaan ottaen ne voidaan erotella.

suu tietyn muodon); miksi kapitalististen yhteiskuntasuhteiden yleisenä välitys- ja organisaatiomuotona on porvarillinen oikeus vapauden ja tasa-arvon määreinen ja (oikeus)valtio muodollisena yleisyytenä. Tähän on keskustelussa läheisesti liittynyt kysymys porvarillisen valtion yleisistä tehtävistä, niiden perustasta ja johtamisesta sekä porvarillisen valtion (välttämättömästi) yleisen toimintatavan luonteesta. Valtion ja oikeuden johtamisen kohteen määrittely lähestyy viime kädessä yleisempää kysymystä pääomaloogisen johtamisen rajoista. (Blom 1982, 147.)

Martti Siisiäinen listaa *Politiikka*-lehdessä pääomaloogisen tradition puutteiksi ristiriitojen, erityisesti luokkaristiriitojen, käsittelyn puutteellisuuden sekä talouden ulkopuolisten tekijöiden (kuten subjektiiviset tekijät, puolueet jne.) häviämisen valtion ja luokkaherruuden uusintamisen tarkastelusta (Siisiäinen 1981, 159). Arto Noro kuvaa pääomaloogista traditiota pirstoutuneeksi jo vuonna 1979, eikä näe sillä olevan enää yhteistä paradigmaa (Noro 1979, 1).

Joachim Hirschin (1981b, 33) mukaan derivaatiodebatissa ”pystyttiin osoittamaan, että kapitalistinen luokkarakenne ja riistosuhde voivat säilyä vain mikäli poliittinen väkivaltakoneisto saa *kaikista* luokista muodollisesti erotetun olemassaolon.” Teoriassa onnistutaan perustelemaan valtion ”suhteellinen itsenäisyys” yhteiskunnallisen riistosuhteen erityisellä muodolla ja sen uusintamisen edellytyksillä.

Tämä sisältää sen osoittamisen, että porvarillisen valtion luokkaluonne ilmenee kaikista yhteiskuntaluokista – myös porvaristosta – erillisen poliittisen herruuden institutionalisoitumisen muodon muodostumisena. Samalla valtio ei ole riippumaton luokkarakenteesta: yleisessä muodossaan (”*Besonderung*”) ja sisäisissä organisaatiosuhteissaan se on tämän rakenteen tuote ja uusintaja. Sillä ei ole olemassaoloa luokkasuhteiden ulkopuolella. (Hirsch 1981b, 33.)

Hirschin katsottiin muotoilleen valtioteoriaa uusiksi kirjassaan *Der Sicherheitsstaat*¹⁰¹ (1980, suom. *Turvavaltio*, 1985). Hirschin työ vaikutti sekä Hollowayn ja Picciotton ”avoimen marxismin” valtiokäsitykseen että Jessopin ”strategis-relaationaalisen suunnan” kehitykseen. Kirjassaan hän kritikoi häneen vaikuttanutta derivaatiodebattia ja vamokap-teoriaa. Lisäksi Hirschiin vaikuttivat voimakkaasti Gramscin, Althusserin ja Poulantzasin tutkimukset. (Hirsch 1980/1985, 15.) Hän käyttää myös regulaatioteoriaa¹⁰² hyväkseen uudelleenmuotoillakseen valtioteorian, jolla voi selvemmin tarkastella kapitalismin konkreettista muutosta.

Pääoman kasautuminen merkitsee aina myös jatkuvaa yhteiskuntasuhteiden rakennemuutosta. Kuten Marx ja Engels (1848/1998, 40) *Manifestissa* kirjoittavat, ”[p]orvaristo ei voi olla olemassa

¹⁰¹ Hirschin kuuluisaksi tekemä käsite ’turvavaltio’ on alunperin yhdysvaltalaisilta tutkijoilta (Jane C. Canning, Dale Johnson ja Martin Oppenheimer).

¹⁰² Regulaatioteoriasta (tai sääntelyteoriasta) ks. Hirsch 2005, 83–114.

mullistamatta jatkuvasti tuotantovälineitä, sen seurauksena tuotantosuhteita ja edelleen kaikkia yhteiskunnallisia suhteita.” Yhteiskunnan ”läpikapitalisoituessa” yhä enemmän, pääoma tarvitsee jatkuvasti nopeatempoisempaa tuotantovoimien, yhteiskunnallisten suhteiden ja työnjakomuotojen mullistamista. Läpikapitalisoituminen on tendenssi, jossa yhteiskunnallisten suhteiden ja uusintamisyhteyksien tavaramuotoisuus yleistyy ja syrjäyttää ei-kapitalistiset ja ”epäkapitalistiset” tuotantomuodot ja yhteiskuntarakenteet. (Hirsch 1980/1985, 64–65, 68.)

Hirsch näkee valtion muotomääräytyneenä luokkasuhteiden alueena, ja asettuu selvästi sosiaalidemokraattisten puolueiden käytännöissä ilmenevää käsitystä vastaan. Porvarillinen valtio on luokkavallan tietyn historiallisen muodon ilmaus (Hirsch 1974/1978, 63 ja 66).

Hirschin mukaan kaikissa luokkayhteiskunnissa vallitsee voimasuhde joka varmistaa toisen luokan toiseen luokkaan kohdistaman riiston. Tämän suhteen muoto muuttuu tuotantotavasta toiseen. Toisin sanoen jokainen valtio on luokkavaltio, mutta esimerkiksi feodaalisen yhteiskunnan luokkavallan muoto on erilainen kuin kapitalistisen yhteiskunnan. Kapitalistinen valtio ei ole puolueeton suhteissaan eri luokkiin, eikä se ole ”väline” joka olisi käytettävissä mihin hyvänsä poliittisiin tarkoituksiin, kuten sosiaalidemokraattisessa valtiokäsityksessä ajatellaan. Se on organisatorisilta muodoiltaan ja toiminnaltaan määräytynyt uusintamaan porvarillisen yhteiskunnan luokkasuhteet, ja kietoutunut kaikissa toiminnoissaan näihin suhteisiin, sekä niistä riippuvainen. Poliittisen koneiston rakenne ja tehtävä ovat ilmausta erityisistä luokkasuhteista ja -liikkeistä. Valtiota tutkittaessa on kiinnitettävä huomio yhteiskunnan aineelliseen tuotanto- ja uusintamisyhteyteen ja ymmärrettävä, että tämä yhteys muuttuu historian kuluessa. Kapitalistinen valtio uusintaa kapitalismissa vallitsevan taloudellisen riiston ja poliittisen hallinnan. Talouden ja politiikan, ”perustan” ja ”päällysrakenteen”, suhteiden muutosten moottorina on pääoman kasautumis- ja kriisidynamiikka, jonka Marx kiteytti voiton suhdeluvun laskutendenssin laiksi. (Hirsch 1980/1985, 62–64.) VSLT on valtion tehtävien kasvun takana.

Hirsch käsittelee valtiota talouden ulkopuolisena voimana, jolla on kolme yleistä toimintatapaa pääoman kasaamiseksi: Ensiksi valtio voi varmistaa kapitalististen tuotantosuhteiden ja tuotannon yleiset olosuhteet, joita markkinavoimat eivät yksin kykene varmistamaan. Toiseksi valtio voi kohdentaa uudelleen voittoja ja säädellä pääoman kiertokulkuprosessia tuotannon tiettyjen olosuhteiden turvaamiseksi ja työvoiman uusintamiseksi. Kolmanneksi valtio voi edistää tuotantovoimien kehitystä valtion tukeman tutkimuksen ja kehityksen sekä pitkän aikavälin suunnittelutyön avulla. Jes-

sopin mukaan Hirschin lähestymistapa pyrkii yhdistämään kapitalismin poliittisen talouden ja luokkavallan poliittisen sosiologian. (Jessop 1982, 101–103.)

Vaikka Hirsch katsoo valtion olevan keskeinen osa taloudellista ja poliittista valtaa, hänen mielestään kansainvälinen pääoman liike on irrallaan kansallisvaltiollisesta ohjauksesta, kuitenkin siten, että maan sisäinen läpivaltiollistuminen käy yksiin tämän liikkeen kanssa. Maailmanmarkkinoilla pääoman lainalaisuudet vaikuttavat hänen mukaansa suhteellisen esteettömästi, mutta vaikuttaen yhä voimakkaammin ja välittömämmin kansallisvaltiollisiin toimintoihin. Maailmanmarkkinoiden liike kulkee aina poliitikkojen edellä. Valtio ilmenee sinä instanssina, jonka kautta arvolaki toteutuu eri maiden sisällä, eli kapitalismin lait saavat vaikutusvoimansa valtion kautta ja sen toiminnan välityksellä. Jokaisen valtion sisällä tämä toteutuu eri tavoin poliittisesti muuntuneena. (Hirsch 1980/1985, 71–72.)

Valtion ja vallankumouksen korostamien pakottavasti toimivien (repressiivisten) koneistojen ja Althusserin ja Poulantzasin esiin nostamien ideologisten koneistojen lisäksi Joachim Hirsch erottaa *Turvavaltiossa* vielä ”joukkoja integroivasti” toimivia koneistoja (Hirsch 1980/1985, 34). Poliittisten koneistojen

rakenteella ja asetelmalla on perustansa erityisessä luokkasuhdetilanteessa ja niiden tehtävänä on huolehtia poliittisesti perustavanlaatuisten riistodellytysten säilymisestä historiallisesti muuttuvissa yhteiskuntaoloissa. Näissä historiallisissa luokkavoimasuhteissa, niihin liittyvissä luokkaliikkeissä ja pääoman taloudellisissa uusintamisedellytyksissä (aineellisessa pelivarrassa) tapahtuneet muutokset aiheuttavat pakostakin muutoksia poliittisten koneistojen keskinäissuhteissa ja rakenteessa. (Hirsch 1980/1985, 35.)

Poliittiset puolueet ovat merkittäviä integroivia koneistoja. Puolueista on muodostunut uusia valtion osasia. (Hirsch 1981b, 39.) Nykyisin valtio-opissa puhutaankin yleisesti ”valtionhoitajapuolueista”, jollaisiksi voisi Suomessa nimetä ainakin kokoomuksen, keskustan ja sosiaalidemokraatit. Hirsch kirjoittaa puolueiden muutoksesta seuraavasti:

[N]yky aikaisten ”joukkoj[a] integroivien” puolueiden funktio ei enää voi olla pluralistinen poliittinen tahdonmuodostus traditionaalisessa mielessä, so. väestön intressien ilmaiseminen ja välittäminen poliittisia päätöksiä tekeviin elimiin. Niiden tehtävänä on pikemminkin toimia sääntelevinä välityseliminä valtiollisen byrokratian ja sen toimenpiteiden kohteiden välillä. Ne välittävät näennäiset ”asiaintilan edellyttämät” toimenpiteet järjestelmän taloudellisesti poliittiseksi stabilisoinniksi näiden toimenpiteiden kohteille ja samalla suodattavat ja kanaivoivat näiden toiveet ja intressit siten, että ne ovat sovitettavissa järjestelmän ehtoihin. (Hirsch 1981b, 39.)

Blom (1982, 156) katsoo että Hirschin mukaan pakottava valtiokoneisto rajoittaa ideologisen koneiston toimintaa, mutta voisi olla parempi ajatella, että yleensä pakottava koneisto tukee ideologisia koneistoja. Rajoittava puoli tulee esiin tilanteessa, jossa jokin ideologinen valtiokoneisto (kuten vuoden -68 antamassa esimerkissä yliopisto) pyrki suuntautumaan vallitsevaa järjestystä vastaan. Pienessä mittakaavassa pakottavan koneiston rajoittava toiminta voidaan nähdä esimerkiksi yhteiskuntajärjestystä vastustavien mielenosoitusten yhteydessä.

Kuten Poulantzasilla, myös Hirschillä valtio on luokkasuhteiden alue, joka pitää alistetut luokat alistettuina pakottavin, ideologisin ja integroivoin keinoin. Lisäksi valtio turvaa taloudellisen uusintamisen prosessin ja yhdistää hallitsevia ryhmiä. Gramscin tavoin Hirsch ajattelee, että jaottelussa poliittisiin ja taloudellisiin kriiseihin ei ole mitään mieltä (Hirsch 1980/1985, 35–36). Hän puhuu ”pääoman strategiasta” (emt., 58) eli näkee että kapitalistien toimintaan vaikuttavat tekijät vaikuttavat myös politiikkaan. Hän kirjoittaaakin että hallituksen pelivara on kytketty edellytyksiin, jotka juontavat juurensa valtiollisen ja parlamentaarisen kentän ulkopuolelle. Pääoman strategia ei kuitenkaan yksin ratkaise poliittista kehitystä, vaan siihen vaikuttavat pääoman arvonlisäsedellytysten kehittymisen ohella myös poliittiset voimasuhteet sekä työväenliikkeen taistelu, vastarinta ja taistelutahto. (Hirsch 1980/1985, 58–59).

Offen mukaan abstrakteimmillaan kapitalistisen valtion käsite kuvaa poliittisen vallan institutionaalista muotoa, mitä ohjaa neljä toimintaehto: *yksityinen tuotanto* – pääoma ja työvoima ovat yksityisessä omistuksessa ja yksityiset päätökset ohjaavat tuotantovälineiden käyttöä; *verotusrajoitteet* – poliittisen vallan mahdollisuudet edistää mitään päämääriä riippuvat verotuksen kautta saatavista varoista ja näin yksityisen pääoman kasautumisen suuruudesta; *kasautuminen* – valtiovalta on riippuvainen kasautumisprosessista, ja tästä syystä valtiovallalla on intressi edesauttaa sellaisia olosuhteita, jotka edistävät pääoman yksityistä kasautumista; *legitimiteetti* – periaatteessa parlamentaarissa demokraattisissa hallintomuodoissa kullakin puolueella on mahdollisuus valtioonstituution hallintaan siinä määrin, mitä se kerää ääniä vaaleissa. Tämä mekanismi peittää alleen sen, että materiaalisesti valtiovallan käytettävissä olevat resurssit riippuvat ensisijaisesti kasautumisprosessista, eivätkä äänestäjien preferensseistä. (Offe 1984, 119–121; varhaisempi versio Offe & Ronge 1975, 139–140.)

Toisin sanoen kapitalistisen valtion poliittinen valta määräytyy kahdesta suunnasta: valtion institutionaalinen *muoto* määräytyy demokraattisen edustuksellisen hallinnan sääntöjen mukaan, ja samalla valtiovallan materiaallinen *sisältö* on kasautumisprosessin jatkuvien vaatimusten varassa. (Offe 1984, 121.)

Hirschiltä ja hänen valtioteorian uudelleenmuotoilustaan vaikutteita ottaneet John Holloway ja Sol Picciotto lähtevät siitä, että luokkataistelun on oltava sosialistisen valtioteorian lähtökohtana. He siirtävät näin marxilaista valtioteoreettista keskustelua sen alkujuurille (ks. luku 3.1.). Holloway ja Picciotto (1977, 78) kritikoivat Engelsiä siitä, että hän näkee valtion alkuperänä yksinkertaisesti luokkakonfliktin. Klassisessa marxismissa luokkakonflikti nähdään valtion perustavana voimana ja ylläpitäjänä, ja käytännössä myös alkuperänä esimerkiksi Marxin *Filosofian kurjuudessa* (VT2, 278), Engelsin *Perheen, yksityisomaisuuden ja valtion alkuperässä* (VT6, 385) ja Leninin *Valtiossa ja vallankumouksessa* (*Teokset* 25, 389–392, *passim*). Poulantzas katsoo että tässä sekoitetaan *alkuperä* ja *perusta*. Valtio on voinut alun perin toimia taloudellisten suhteiden muodostajana, ja näin poliittinen valta olisi ”edeltänyt” taloudellista, mutta se ei tarkoita, ettei valtiovalta voisi perustua tuotantosuhteille. (*SPS*, 40–42.)

Hollowayn ja Picciotton mukaan valtioteoriassa on tutkittava mikä kapitalistisissa tuotantosuhteissa on sellaista, mikä muodostaa erilliset *talouden ja politiikan alueet*. ”Perusta” ei ”määrää” poliittista päällysrakennetta, vaan ne molemmat muodostuvat samasta syystä. Valtio on sijoitettava pääomasuhteen kontekstiin. Kapitalistisen kehityksen ymmärtämiseksi on ymmärrettävä luokkataistelun erityinen muoto kapitalistisessa tuotantotavassa eli *lisäarvon tuotanto*. Marxin *Pääoma* on tärkeä lähtökohta materialistisen valtioteorian kehittämiseksi, sillä Marx analysoi nimenomaan kapitalististen yhteiskuntien luokkasuhteiden muotoa, lisäarvon tuotantoa, ja osoittaa tämän muodon sisältävän määrättyjä ristiriitoja ja mahdollisia kehityskulkuja. Valtion analyysin on näytettävä kuinka valtio on tietty yhteiskunnallisten suhteiden muoto, joka kehittyy lisäarvon tuotannosta. Luokkavalta välittyy kapitalistisessa yhteiskunnassa tavaravaihdon kautta. Työläinen ei ole suoraan fyysisesti alisteinen kapitalistille, vaan alisteinen asema välittyy työmarkkinoiden kautta. Voimasuhteiden irtautuminen välittömästä tuotantoprosessista ja sen sijainnista muodostaa historiallisesti ja loogisesti taloudellisen ja poliittisen alueen toisistaan erillisinä luokkavallan muotoina. Ihmisten suhde valtioon eroaa heidän välittömästä suhteestaan pääomaan. Työläinen jakautuu toisaalta työläiseksi, toisaalta kansalaiseksi, ja muuntaa luokkakamppailun toisaalta taloudelliseksi, toisaalta poliittiseksi. Tämä muotojen erkaantuminen sekä niiden rajat ovat pääoman määrittelemiä. Todellinen, historiallisesti määräytynyt taloudellisen ja poliittisen erottautuminen luokkavallan muotoina aiheuttaa iluusion valtion itsenäisyydestä talouteen nähden. (Holloway & Picciotto 1977, 77–79; 1978,14) Hollowayn ja Picciotton näkökulmassa taloutta ja politiikkaa tulee tarkastella sen yhtenäisyyden kautta, joka niillä on pääomasuhteen muotoina, eikä erillisinä tekijöinä.

Taloutta ei tule nähdä perustana joka määrää poliittista päällysrakennetta, vaan pikemmin talous ja politiikka ovat kumpikin yhteiskunnallisten suhteiden muotoja, jotka luokkakonfliktin

perussuhde kapitalistisessa yhteiskunnassa ottaa, ja joiden olemassaolo kumpuaa, niin loogisesti kuin historiallisestikin, tämän suhteen luonteesta. (Holloway & Picciotto 1977, 84.)

Pääoma on kapitalismissa vallitseva luokkataistelun ristiriitainen muoto. Pääoma on ristiriitoja ja erilaisia kehitystendenssejä sisältävä riistosuhde, ja pääoman kasautuminen on luokkataistelun ottama muoto tämän suhteen uusintamiseksi, kehittämiseksi tai tuhoamiseksi. (Holloway & Picciotto 1977, 86.)

Kapitalistinen valtio on seurausta tuotannon ja kulutuksen eriytymisestä. Se muotoutuu tavarasuhteiden levittäytyessä. Valtion tehtävänä on varmistaa vaihto tuotannon ja kulutuksen välittäjänä. Kun ennakoedellytykset kapitalistiselle kasautumiselle ovat olemassa, vaihdanta tulee vallitsemammaksi ja kasautuminen itse uusintaa voimallisemmin yhteiskunnallisia suhteita. Tuotannon ja kierron vastakohtaisuus yhdistyy kapitalistisessa kasautumisessa. Kasautumisen näkökulmasta tavaroiden kierto on alue jossa tavarapääoma realisoituu rahapääomana ja palaa tuotantoon niin nopeasti kuin mahdollista. Mahdollisimman tehokas pääoman kasautuminen vaatii sen vapautumista rajoituksista, mikä erottaa ”talouden” alueen ”politiikasta”. (Holloway & Picciotto 1977, 86–88.)

Kapitalismissa yhteiskunnalliset suhteet ovat tavarantuotannon välittämiä. Ihmisten väliset suhteet uusiutuvat kapitalismissa fetisistisessä muodossa, mikä peittää näkyvistä niiden todellisen muodon luokkavallan suhteina. Holloway ja Picciotto kutsuvat (esimerkiksi Milibandin ja Poulantzasin kannattamaa) käsitystä ”valtion itsenäisyydestä” tavarafetisismiin¹⁰³ erääksi muodoksi. Heidän mukaansa pääomasuhteen olemuksellinen epätasa-arvoisuus muuntuu poliittisella alueella kuvitteelliseksi tasa-arvoisuudeksi valtion edessä. Poliitikan ”tasa-arvoisuus” vahvistaa sen olemuksellisen perustan epätasarvoisuutta. Valtion kautta tarkasteltuna pääomasuhde peittyi, luokkataistelu katoaa, luokat atomisoituvat joukoksi yksittäisiä kansalaisia ja luokkatietoisuus hajoaa ”julkiseksi mielipiteeksi”, jota ilmaistaan yksilöinä mielipidekyselyissä tai vaaleissa. Talouden ja politiikan erillisyys on osa hallitsevan luokan luokkavallan ylläpitoa. (Holloway & Picciotto 1977, 79–80.) Hollowaylla ja Picciottolla luokkakonflikti eli pääomasuhde käytännössä muodostaa kokonaisuuden, jonka eri puolia talous ja politiikka ovat. He ymmärtävät politiikan abstraktina, jolloin eivät erota sen eri puolia, mikä näkyy heidän käsityksessään kriisistä.

¹⁰³ Marx käsittelee tavarantuotannon fetisistisyyttä *Pääoman* ensimmäisessä luvussa. Tavaroiden saama rahamuoto peittää yksitysten töiden yhteiskunnallisen luonteen ja työntekijöiden yhteiskunnalliset suhteet. Tavaroiden vaihtoarvon suuruus määräytyy tavarantuotantoon käytetyn työajan mukaan. Vaihtoarvo on tietty yhteiskunnallinen tapa esittää esineen tuotantoon käytettyä työtä, ja se asettaa tavarantuotantoon toistensa kanssa. Markkinoilla tavaroiden saama rahamuoto asettaa erilaiset työt ihmistyönä keskenään yhtäläisiksi. Tavarantuotannossa ihmisten keskeinen yhteiskunnallinen suhde näyttäytyy esineiden välisenä mielikuvituksellisenä muotona. (PO, 77–88.)

Hollowaylle ja Picciottolle kapitalismissa oleva kriisi on aina pääomasuhteen kriisi, jossa suhde muotoillaan uudelleen, ja tämä ”muotoilu välttämättä ottaa taloudellisia ja poliittisia muotoja” (Holloway & Picciotto 1977, 92). Tämä muodollisesti tosi väittäminen ei kiinnitä huomiota kysymykseen *hegemoniasta ja hallinnasta*. Kriisin poliittinen muoto voi olla hallitsemistavan uudelleenjärjestelyä, eikä tällöin välttämättä ole *poliittista kriisiä*.

Pääomasuhteen uudelleenjärjestely vaatii tietenkin poliittisia toimia, mutta se ei merkitse väistämättömyyttä kriisiä hallintatavassa, hallinnossa – tai niiden saamassa yleisessä hyväksynnässä, minkä puute on kriisin *poliittisen* muodon tärkeä elementti. Kriisinkin vallitessa hallinta ja (Gramscin käsitettä käyttäen) hegemoninen apparaatti voivat säilyä ehjinä, eli hallitseva luokka ja eliitti voivat säilyttää hegemoniansa. Viime vuosien kriisi on tästä hyvä esimerkki, vaikka paikallisesti hegemonia onkin joillain alueilla rakoillut, kuten Syrizan saatua Kreikan hallitusvalta. Kriisien hallinta ja lopputulokset määräytyvät merkittävästi osin poliittisesti. Holloway ja Picciotto tulevat väheksyneeksi kriisin poliittisen muodon lisäksi ihmisten *organisoinnin* ratkaisevaa merkitystä. Poliittinen kriisi syntyy, kun vallitsevalle politiikalle ja hallitsemiselle on kehittynyt organisoinnista vastarintaa.

5.3.3. ”Strategis-relatiivinen suunta”: Bob Jessop

Jessopin strategis-relatiivinen suunta rakentuu Poulantzasin ajatukselle valtiosta yhteiskunnallisena suhteena (Jessop 2008a, 427). Suunta sijoittuu (karkeasti muotoiltuna) Gramscin ja Poulantzasin töihin pohjaavan poliittisen suunnan ja Hollowayn ja Picciotton edustaman avoimen marxismin rintamien väliin. Hollowayn ja Picciotton *Capital & Class* -lehti sekä sen edeltäjä *Bulletin of the Conference of Socialist Economists* vaikuttivat vahvasti Jessopin käsitysten muotoutumiseen.

Erityisesti sosiologiassa vaikutusvaltainen Jessop laskee itsensä osaksi avointa marxismia, joskin ymmärtäen sen ”eri tavoin kuin kriitikonsa” (Jessop 2001, 90). 68-keskustelussa hänen näkemyksensä ovat kuitenkin lähempänä poliittista suuntaa. Jessopin työ voidaan nähdä pyrkimyksenä jatkaa Poulantzasin aloittamaa työtä, joka oli hänelle merkittävin vaikuttaja. Hän sai vaikutteita myös Gramscin ajatuksista ja ranskalaiselta regulaatiokoulukunnalta.¹⁰⁴ (Jessop 2001, 84–85.)

¹⁰⁴ Jessopin mukaan vain harvat regulaatioteoreetikot ovat kiinnittäneet valtioon huomiotaan, mutta silloin kun ovat, heidän lähestymistapansa viittaa suoraan Gramsciin tai on samankaltainen Gramscin muotoilujen kanssa. Tästä syystä Jessop näkee uusgramscilaisen teorian ja regulaatioteorian yhteismitallisina ja niiden yhdistämisen mahdollisena ja kannattavana. (Jessop 2014.)

Gramscin, Poulantzasin ja yleisesti ”uusgramscilaisen koulukunnan” töitä Jessop pitää lupaavimpina valtioteorian saralla. Bob Jessop kritikoit artikkelissaan ”Recent theories of the capitalist state” (1977) ”uusgramscilaisia” Milibandia ja Poulantzasia siitä, että nämä keskittyvät poliittisiin ja ideologisiin kamppailuihin jättäen talouden ja pääoman kasautumisen tarpeet vaille huomiota. Jessop on samaa mieltä Poulantzasin kanssa mitä tulee Milibandin tai vamokapin kritiikkiin, mutta katsoo Poulantzasin oman kannan myös epätydyttäväksi, sillä se ei ota huomioon valtiovallan taloudellisia rajoitteita, ja antaa ymmärtää, että valtio on käytännössä valtablokin väline. Hänen mielestään ”uusgramscilaiset” painottavat ”luokkateoreettista” näkökulmaa ”pääomateoreettisen” kustannuksella, jolloin tavat, joilla kapitalistinen tuotanto sitoo valtiota, jäävät vähälle huomiolle, samalla kun politiikan ja ideologian itsenäisyyttä yliarvioidaan. (Jessop 1977, 367.) Lisäksi oletetaan olevan vain yhdenlaisia ”pääoman vaatimuksia”. Luokkateoreettisessa lähestymistavassa tutkitaan valtiota kapitalistisessa yhteiskunnassa muotoaan ja tehtäviään luokkataistelussa vallitsevien voimasuhteiden mukaan muuttavana, mutta mekaanisesti ja keskittyen vain tiettyihin kamppailuihin ottamatta huomioon erilaisten erityisten intressien ja pääoman (tai työväenluokan) yleisten etujen dialektisia suhteita. Pääomateoreettisessa (tai -loogisessa) lähestymistavassa kapitalistinen valtio toimii pääoman kasautumisen vaatimusten poliittisena tukena. Valtion muoto vastaa tuotantosuhteiden kehitysvaihetta ja valtion tehtävät vastaavat porvariston luokkavallan tarpeisiin. (Jessop 1985, 343–344.)

Jessop pitää lähestymistapojen välistä kiistaa virheellisenä ongelmana. Pyrkinessään kehittämään valtioteoriaa Poulantzasin ajatusten pohjalta, Jessop (1983, 91; 1985, 341) katsoo että olisi keskityttävä strategian käsitteeseen. ”Strategioihin” keskittyminen on Foucault’n ja Poulantzasin vaikutusta. Hän näkee valtion *poliittisten strategioiden tiivistymänä*. Hän tarjoaa kuvaamiensa ”pääomateoreettisen” ja ”luokkateoreettisen” lähestymistapojen ongelmien ratkaisuksi ”strategis-teoreettista” lähestymistapaa. Samalla Jessop pyrkii ylittämään rakenteen ja toimijuuden välisen ongelman yhdistämällä ne toisiinsa strategian käsitteen kautta. 1990-luvun lopulla hän kirjoittaa, että kun valtio oletetaan yhteiskunnalliseksi suhteeksi, on mahdollista analysoida sen rakennetta muodoltaan, sisällöltään ja toiminnaltaan strategisena, ja vastaavasti analysoida toimintaa enemmän tai vähemmän rakenteen vaikuttamana (ja myös rakenteeseen vaikuttavana).¹⁰⁵ (Jessop 1999, 51.)

Kirjassaan *The Capitalist State* Jessop (1982, 221) esittää yleisiä ohjeita pätevästä marxilaisesta valtioteorian kehittämiseksi: Valtio on instituutioiden kokoelma, joka ei kokonaisuutena (*ensemble*) voi

¹⁰⁵ Rakenteesta ja toimijuudesta Jessopilla ks. Wetherly 2005, 78–82.

käyttää valtaa. Valtio muovaa poliittisia voimia edustuksellisuuden muotojen, sisäisen rakenteensa ja interventioiden kautta. Valtiovalta on monitahoinen yhteiskunnallinen suhde, joka heijastaa yhteiskunnallisten voimien muuttuvia voimasuhteita tietyssä määrättyssä konjunktuurissa. Se on kapitalistista luodessaan, ylläpitäessään tai palauttaessaan kapitalistiselle kasautumiselle tarpeellisia olosuhteita, mutta muissa tapauksissa se ei Jessopille ole kapitalistista.

Jessop pitää sopivimpana institutionaalista lähestymistapaa valtion apparaattien analysointiin, ja konjunkturaalista, relationaalista lähestymistapaa luokkavallan analyysiin (Jessop 1982, 259, *passim*). Valtion yhtenäisyys on hajanaista ja täynnä halkeamia. Valtio koostuu moninaisista instituutioista (tai apparaateista), joiden mahdollinen yhtenäisyys konstituoidaan poliittisesti. Poliittista kamppailua käydään niin valtion apparaattien sisällä, niiden välillä, kuin niiden ulkopuolellakin. Valtion institutionaalinen rakenne vaikuttaa poliittisten kamppailujen muotoutumiseen ja toimintatapoihin. (Jessop 1982, 222–223.)

Valtiolla on erilaisia vaikutuksia eri yhteiskunnallisten voimien mahdollisuuksiin saavuttaa tavoitteitaan poliittisella toiminnalla. Eri ryhmillä on erilaiset mahdollisuudet sen erilaisten institutionaalisten voimavarojen ja keinojen käyttöön¹⁰⁶. Luokat eivät ole valtion ulkopuolella valmiina olevia ja siitä itsenäisiä poliittisia voimia. Niiden poliittinen painoarvo riippuu niiden organisoitumisesta ja keinoista joilla niiden luokkaedut ilmaistaan. Poliittinen luokkataistelu on ensisijaisesti kamppailua luokkien muodostamiseksi poliittisina voimina, ennen kuin se on taistelua luokkien välillä. Valtiovalta on kamppailevien yhteiskunnallisten voimien muotomääräytynyt tiivistymä. Valtiota on tarkasteltava hallitsemisen järjestelmänä, jonka rakenteella on määrättyjä vaikutuksia luokkataisteluun, sillä se määrittelee voimasuhteita ja poliittisen toiminnan muotoja. Jessopin mukaan valtioteoriassa on pyrittävä selittämään konjunktuurien ja niiden seurausten ”kontingentti välttämättömyys” konjunktoureja määräävien tekijöiden suhteen. Valtion olemassaolon ehdot koostuvat muustakin kuin vain taloudellisista suhteista ja luokkavoimista. Tutkimuskohteena on useiden vaikuttavien tekijöiden monitahoinen synteesi. Tapahtumia tuottavia erilaisia määrääviä tekijöitä on tulkittava useiden vaikuttavien tapahtumaketjujen vuorovaikutuksena: on analysoitava konjunktuurissa yhdistyviä tekijöitä ja osoitettava miten ne nivoutuvat toisiinsa syy-yhteyksien kontingentin rakenteen välttämättöminä ja/tai riittävinä ehtoina. Tällaisen lähestymistavan tarkoituksena on tuottaa teoreettisia välineitä aina tietyn konjunktuurin tutkimusta varten, eikä sillä pyritä tarjoamaan ”yleistä” teoriaa valtiosta. (Jessop 1982, 212, 213, 220–221, 224–225 ja 252.)

¹⁰⁶ Selektiivisyydestä ks. Jessop 1999; lisäksi Offe 1974, 38–41; 1976, 51.

Jessopilla valtio on, kuten Poulantzasillakin, yhteiskunnallinen suhde, mutta Jessop näkee myös laskelmoivia subjekteja toimimassa valtion muodostamalla strategisella alueella. Jessopin uudempien muotoilujen mukaan strategis-relaationaalinen analyysi tutkii, miten tietty valtiokoneisto voi suosia tiettyjä toimia, toimijoita, identiteettejä, strategioita tai tilallisia ja ajallisia horisontteja. Se tutkii myös tapoja, joilla poliittiset yksilölliset tai kollektiiviset toimijat mahdollisesti ottavat huomioon tämän suosimisen päättäessään omasta toiminnastaan. Lähestymistavassa tarkastellaan valtion ja valtiovallan kehittymistä löytääkseen miten yleiset valinnan, vaihtelun ja pysyvyyden (*selection, variation, and retention*) mekanismit saattavat toimia tietyissä olosuhteissa tuottaakseen suhteellisen yhtenäisiä ja kestäviä rakenteita ja strategioita. (Jessop 2008a, 428.) Keskittyminen strategioihin, tai vielä tarkemmin käytäntöön ja toimintaan, on tässä hedelmällinen etenemissuunta.

Kuten monella muullakin teoreetikolla, Jessopin näkökulma on korostuneen akateeminen. Tämä on tavanomainen ongelma, jonka esimerkiksi Althusser (1968/1984, 54–56) hyvin tiedosti. Jessopin lähestymistapaa tuntuisi yleisesti vaivaavan se, että keskitytään siihen miten valtion (parlamentin ja hallitusasemien kautta) kautta voisi muovata yhteiskuntaa toteuttaen tiettyä strategiaa. Luokkataistelun keskeisenä päämääränä on Jessopin (1982, 224) mukaan oltava valtion apparaattien uudistaminen niihin pääsyn ja niiden käytön helpottamiseksi. Jos keskeisenä päämääränä on oltava olemassa olevien valtioapparaattien uudistaminen, tuntuisi se käytännön politiikassa merkitsevän keskittymistä parlamentaariseen toimintaan, vaikka Jessop (1982, 14) itse sellaista näkemystä kritikoikin.

Wetherly argumentoi Jessopin lähestymistavan olevan pikemminkin ”hienostuneempi versio instrumentalistisesta teoriasta” (hän kritikoikin samoin sanoin myös Milibandia) kuin sen vaihtoehto, vaikka Jessop mielestään hylkää instrumentalismin. Samoin kuin Milibandilla, poliittisen kamppailun sisältönä hänellä on valtiovaltaan ja sen tarkoitukseen vaikuttaminen ja niiden muotoilu. Kamppailulla valtiovallasta pyritään muuttamaan valtiota omien tavoitteiden edistämiseksi ja käyttämään valtiovaltaa niiden realisoimiseksi. Wetherly katsoo, että instrumentalistinen teoria on hyvin yhteensopiva ”strategis-relaationaalisen” käsityksen kanssa, jossa valtio ei ole puolueeton väline, valtiomuoto on poliittisen kamppailun tulos, ja jossa valtion suhtautuminen eri luokkiin on riippuvainen valtion muodosta sekä valtiovaltaan vaikuttavista strategioista. (Wetherly 2005, 33.)

Strategis-relaationaaliseen näkökulmaan pohjaavat tutkimukset tuntuvat jäävän kuvailevalle ja tapah-tuneita tosiasioita luettelevalle asteelle¹⁰⁷. Ne auttavat hahmottamaan nykytodellisuutta, mutta eivät selitä, mistä se johtuu, eivätkä riittävän hyvin anna välineitä sen muuttamiseksi.

Jessop (2008a, 427) on kuitenkin oikeassa kuvatessaan lähestymistapaansa ”innovatiiviseksi”. Jessop aivan oikein pyrkii ylittämään esittämiensä luokkateoreettisen ja pääomateoreettisen suuntien välisen ristiriidan. Hän mahtipontisesti kuvailee lähestymistapaansa ”sillaksi, joka ei jätä kumpaa-kaan tukeaan muuttumattomaksi” (Jessop 1985, 353). Jessopin strategis-relaationaalista suuntaa voi pitää osin vaikutteita suuntauksista ottaneena synteessinä, ja osin omana linjanaan joka on ottanut vaikutteita myös muualta. Rakentaen ajatuksensa Poulantzasin ja Foucault’n töille, Jessop avasi uuden rintaman, jolla on nykyisin vaikuttava asema yhteiskuntatieteissä. Jessopin ’schumpeterilainen suoritusvaltio’ (*workfare state*) (1993) ja ’kilpailuvaltio’ (2002) ovat merkittäviä ja käytettyjä käsitteitä analysoitaessa valtion muutosta.

6. JOHTOPÄÄTÖKSIÄ 68-KESKUSTELUN KAUTTA

Viimeisen luvun aluksi esitän 68-keskustelun valtioteoreettisten näkemysten eräitä merkittävimpiä puutteita ja kehitysalueita. Seuraavaksi hahmottelen Gramscin ja Marxin ajatteluun pohjaavaa ”praksiksen näkökulmaa”, joka olisi eräs 68-keskustelun pohjalta kehitettävissä oleva hedelmällinen suunta. Lopuksi pohdin, miten 68-keskustelussa esitettyjä ajatuksia voisi soveltaa Suomen valtion tutkimiseen.

6.1. Teoreettinen kehittäminen: 68-keskustelun puutteet

68-keskustelu osoittaa, että valtiota ja politiikkaa ei voi ymmärtää ottamatta huomioon koko yhteis-kuntajärjestelmän uusintamisprosessia mukaan lukien talouden ja aatteiden merkityksen. Vuoden 1968 jälkeinen marxilainen valtioteoreettinen keskustelu oli osa laajempaa keskustelua, johon liit-tivät strategiset kysymykset vasemmistolaisen politiikan mahdollisuuksista länsimaissa ja reaaliso-sialistisen leirin kehityksen selvät ongelmat ihmisoikeuksien, vapauksien ja hyvinvoinnin alueilla.

68-keskustelussa kehittyi nykyhetken kannalta osuvia ja hyödyllisiä näkemyksiä. Näihin ei voida pysähtyä, vaan on pyrittävä parantamaan valtioteoriaa hyödyllisemmäksi nykyhetkeä ajatellen, ja avattava siihen uusia näkökulmia. Hirsch (2005, 15) on oikeassa kirjoittaessaan, että materialistinen valtioteoria ei ole suljettu teoriarakennelma, vaan sisältää useita erilaisia lähestymistapoja. Yorkin

¹⁰⁷ Sama lause pätee toki suureen osaan esimerkiksi nykyistä valtioteoreettista kirjallisuutta.

yliopistossa Torontossa opettava Raju Das (2006, 83) kirjoittaa, että erilaiset marxilaiset teorit valtiosta valottavat valtiota monitahoisena yhteiskunnallisena kokonaisuutena (*entity*), jonka eri puoliin eri teorit keskittyvät. Näennäisesti ristiriitaisetkin käsitykset valtiosta voivat olla enemmän tai vähemmän yhtäläisesti totuudellisia.

Kuten Colin Hay (1999, 159) mainitsee, ei ole vain yhtä marxilaista valtioteoriaa. On useita jaettuja lähtökohtia jakavia käsityksiä valtiosta. Tällä hetkellä ”marxismien” kirjo on suuri. Tosel (2008, 60–61) kirjoittaa Berliinin muurin murtumisen 1989 aloittaneen ”tuhansien marxismien” vaiheen. Yorkin yliopiston poliittisen teorian professorin Marcello Muston sanoin elämme

vaiheessa, jossa on monia Marxeja, eikä dogmatismien aikakauden jälkeen toisin voisi olla. Aikamme ongelmiin vastaaminen on uuden sukupolven tutkijoiden ja poliittisten aktivistien teoreettinen ja käytännöllinen tehtävä. (Musto 2011, 38.)

Lisäksi, kuten Gramsci (1918/2004) kirjoittaa, uusi aikakausi tuottaa aina oman tulkintansa. *Il nostro Marx*, meidän Marximme, on väistämättä erilainen kuin aiempien aikakausien. Vallitseva erilaisien mielipiteiden kirjo ilmaisee myös sen, ettei ole laajaa saati vahvaa marxilaisuuteen kytkeytyvää poliittista liikettä (Kouvelakis 2008, 33). Muun muassa Suomessa vasemmiston kannatus on jatkuvasti laskenut. Ateenalaisen politologin ja sosiologin Konstantinos Tsoukalasin mukaan paradoksaalisesti kaikesta puoluemarxismin dogmaattisuudesta huolimatta, Neuvostoliiton olemassa ollessa kaikenlaiset vallankumoukselliset ja reformistiset suuntaukset saattoivat elää ja kehittyä, mutta sen hajottua kaikki suuntaukset alkoivat kadota (Tsoucalas 1999, 24).

Das (2006, 83–84) listaa oman marxilaisia valtioteorioita käsittelevän artikkelinsa lopuksi puolia marxilaisessa valtioteoriassa ”joita ei voi käsitellä tässä lyhyessä esityksessä”. Näitä voi pitää myös 68-keskustelussa vähälle huomiolle jääneinä aiheina, ja siten myös keskustelun kritiikkinä. Ensinnäkin Das mainitsee, että maiden suuri enemmistö ei ole ainoastaan kapitalistisia, vaan niissä on yhdistelmiä sen lisäksi myös muista tuotantotavoista. Näin on erityisesti perifeerisemmissä maissa. Tällöin myös hallitsevia luokkia ja niiden muodostamia valtaryhmittymiä on enemmän. Näiden maiden, mutta myös keskusalueiden ”kehittyneiden” maiden, luokkasuhteisiin vaikuttaa olennaisesti myös imperiaalisuus, mikä sekin on luokkasuhteiden kansainvälinen muoto. Erityisesti perifeerisempien maiden tapauksessa on valtiovallan luonnetta tarkasteltava konkreettisemmalla tasolla. Toiseksi näiden maiden kohdalla voi poliittisen ja taloudellisen erottelu olla paljon vaikeampaa kuin ”puhtaammin” kapitalististen maiden kohdalla. 68-keskustelussa kohteena on erityisesti länsimainen maailmantalouden vauraiden keskusalueiden parlamentaarinen valtio, jolloin kapitalistisen valtion normaalina tyyppinä esitettiin liberaali parlamentarismi. Maantieteestä väitellyt Das huomauttaa

kolmanneksi että yhteiskuntatieteissä ei riittävästi oteta huomioon *tilallisuutta*. On otettava huomioon, että valtio toimii tietyllä alueella ja että sillä on myös alueellista työnjakoa.

Kuten Colin Barker (1978) huomauttaa vastauksessaan Hollowaylle ja Picciottolle, kapitalistista valtiota käsitellään usein kuin sellaisia olisi vain *yksi*. Tällöin käsittely on hyvin abstraktia. Muodostettaessa teoriaa kapitalistisesta valtiomuodosta, olisi kiinnitettävä huomiota valtioiden moninaisuuteen ja vuorovaikutukseen, eikä vain ”tavalliseen parlamentaariseen” länsimaiseen valtioon. Poulantzasiin pohjaava Alex Demirović (2011, 38–39) katsoo poliittisen vallan olevan uudelleenorganisoidumassa. Kehitystä ei ole kuvattava valtion vallan vähenemisenä tai lisääntymisenä, vaan kyse on uudesta poliittisen vallan muodosta. Demirovićin mukaan muotoutumassa oleva uusi valtion muoto on *ylikansallinen verkostovaltio*, joka koostuu sekä erityisistä ylikansallisista valtioapparaateista, että ylikansallisten prioriteettien ja päätöksentekoprosessien läpäisemistä alueellisista tai kansallisista valtioapparaateista. Tämä on eräs näkökulma länsimaiden nykyiseen kehitykseen.

68-keskustelussa kirjoittajat eivät ainakaan eksplisiittisesti juuri huomioi luokkasuhteiden lisäksi muita valtion(kin) ylläpitämiä hierarkioita, kuten sukupuolijärjestelmää ja rasismia. Sukupuolinäkökulma esiintyi jo klassikoilla, josta merkittävänä esimerkkinä Engelsin esitys (jossa luokkasorto alkaa samalla kun mies alistaa naisen), mutta se sai 68-keskustelussa varsin vähän huomiota. Dasin (2006, 84) mukaan olisi tärkeää tutkia missä määrin *kapitalistiset* valtiot ovat samalla väistämättä patriarkaalisia ja/tai rasistisia¹⁰⁸.

Feministisessä teoriassa sukupuolihierarkiat ovat monin tavoin keskeisesti osana valtion järjestystä. Valtioilla on taloudellista, poliittista ja sotilaallista valtaa, joihin naisten pääsy on paljon miehiä rajatumpaa. Naiset ovat vähemmistönä parlamentarisessa päätöksenteossa, ja erityisesti yritys-elämässä ja valtion väkivaltakoneistossa. (Kantola 2007.) Intersektionaalinen feminismi tarkastelee rodullistamisen, sukupuolen ja luokan ongelmia keskenään risteävinä hierarkioina ja yhteiskunnan hierarkioiden kokonaisuuden osina. Goldsmith-yliopiston sosiologian laitoksella luennoivan Sara Farrisin (2015) mukaan intersektionaalisessa teoriassa on lähinnä vain kuvailtu erilaisia risteäviä vallan muotoja, muttei selvitetty miksi ja miten ne toteutuvat tietyissä muodoissa, tiettyinä aikoina ja määrätyissä konteksteissa. Sortavien järjestelmien olemassaoloa, niiden toimintatapoja, historiallista luonnetta tai rakennetta, ei suoraan aseteta kyseenalaisiksi. Sortoa tarkastellaan tilallisena metaforana ja yksilön kokemuksena. Tässä on Farrisin mukaan sorron kohteen reifioinnin vaara, eikä

¹⁰⁸ Aiheesta ks. Hirsch 2005, 66–75.

tällöin kyetä hahmottamaan sorron muutoksia tai muutosten mahdollisuuksia. Intersektionaalisessa teoriassa on esitetty oikeat kysymykset, muttei vielä tyydyttäviä vastauksia. Rodullistamisen hierarkian ja osana sitä nationalismin tarkastelu Gramscin tavoin ”patriotismiin” ja nationalismin yhdistelmänä eli ”kansanuskontona” joka yhdistää hallitsijat ja hallitut toisiinsa (Q8§227, 1084), olisi tässä kehityskelpoinen lisä valtion ymmärtämiseen, ja lisäksi Gramscin fordismia käsittelevän tekstin ajatukset tuotantotavan muutoksen suhteesta etiikkaan ja sukupuolisuhteisiin (Q22, ks. erit. VV2, 144–149).

6.2. Teoreettinen kehittäminen: praksiksen näkökulma

Tutkimukseni tarkoituksena on ollut tarkastella marxilaista valtioteoriaa 68-keskustelun kautta ja etsiä sen avulla uusia kehityssuuntia. Nykyisin Jessopilla on oma vaikuttava ja ohittamaton projektinsa, ja kiistämättä myös Hirschin, Picciotton, Demirovićin ja Kannankulamin tutkimuksilla omat tärkeät merkityksensä. Näiden löydösten lisäksi uusia suuntia hakiessa Gramscin ja Poulantzasin näkemysten jatkokehittely, mukaan lukien heidän vaikutteidensa ja vaikutustensa kriittinen uudelleenarviointi, vaikuttaisi eräältä hedelmällisimmistä etenemissuunnista.

Valtio-opissa pysähdytään usein olemassa olevan tilanteen kuvailuun ja tulkintaan, parhaimmillaan sen *selittämiseen*. Marxin yhdennentoista *Feuerbach-teesin* sanoman mukaisesti tästä olisi siirryttävä siihen, että voisi antaa eväitä ihmisten itsehallintoon ja vapautumiseen eli tilanteen *muuttamiseen*. Hirschin (2005) mukaan materialistisen valtioteorian keskiössä onkin kapitalismin poliittisen muodon kritiikki, jonka tarkoituksena on paljastaa yhteiskunnalliset suhteet ja auttaa ihmisiä ymmärtämään omaa toimintaansa ja sitä määritteleviä tekijöitä, jotta pystyvät vapautumaan.

Wolfgang Fritz Haugin (1999, 3) kirjoittaa Gramscin ymmärtäneen, että marxilaisen ajattelun elintärkeä lähde oli unohdettu tai työnnetty syrjään marxilaisuudessa. Praksiksen filosofiallaan Gramsci toi marxismiin takaisin sen mitä häneen paljon vaikuttanut italialainen marxilainen filosofi Antonio Labriola (1843–1904) oli pitänyt historiallisen materialismin ytimenä. Esimerkiksi Laclaun ajattelussa praksiksen filosofia ”haihtuu” postmarxismiin, mutta Gramscille se ei ollut etääntymistä Marxista, vaan päinvastoin *aloittamista uudelleen* Marxin ajattelusta.¹⁰⁹ Coutinhon (2012, xv) mukaan Gramscin ajattelu ei ole vain Marxin ja Leninin ”jatkamista”, vaan pikemmin Marxin ja Leninin dialektista ”säilyttämistä ja uudistamista”, toisin sanoen dialektista ylittämistä. Peter Thomas (2015b) pitää Gramscin ehdotusta jatkaa aiempaa marxilaista traditiota praksiksen filosofiana, pe-

¹⁰⁹ Tähän yhteyteen sopii hyvin lainaus Gramscin kirjeestä veljelleen Carlolle 12. syyskuuta 1927: ”Olen vakuuttunut siitä, että myös silloin kun kaikki on tai näyttää menetetyltä, on palattava rauhallisesti töihin, aloittaen uudelleen alusta” (Gramsci 1996, 117).

rien ja muovaten sen vahvuudet ja heikkoudet, eräänä suurista ”kulkemattomista poluista” sekä 1900-luvun marxilaisuudessa että yleensä filosofiassa.

Valtioteoriassa Thomas (2006) pitää Gramscin ja Poulantzasin näkemyksiä ”kahtena mallina”, jotka voivat toimia teoreettisena perustana poliittiselle strategialle. Hänen mukaansa heidän luonnehdintansa valtion ja yhteiskunnallisen sekä poliittisen vallan luonteesta antavat teoreettisia välineitä poliittiseen toimintaan. Poulantzasin ja Gramscin valtiokäsitysten vertailu olisi valtiofilosofian puolella mielenkiintoista. Heidän ja myös Marxin pohjalta voisi rakentaa materialistista valtioteoriaa, joka tarkastelisi ”[o]losuhteiden muuttumisen ja inhimillisen toiminnan samanaikaisuutta [...] *kumouksellisena käytäntönä*” (VT2, 64) ja ymmärtäen ihmisyhteiskuntaa *suhteiden kokonaisuutena (ensemble)*.

Marxin ja Gramscin – Poulantzasin nyt tässä vielä sivuun jättäen – tarjoamana ratkaisuna on, että valtioteorian kehittämisen keskiöön on otettava käytännöllinen toiminta, *praksis*. Käytännöllinen toiminta muodostaa ja näyttää yhteiskunnalliset suhteet, joista yhteiskunnan kokonaisuus muotoutuu. Kapitalistisen yhteiskuntamuodostuman ymmärtämisen ongelmana on että siinä erotetaan juridisesti toisistaan talous ja politiikka, jotka eivät kuitenkaan todellisessa elämässä ole toisistaan erillisiä, vaan molemmat ovat käytännön toimintaa. On tutkittava, miten *praksis* voisi ylittää talouden ja politiikan sekä rakenteen ja toimijuuden dikotomiat. Käytäntö *yhdistää* paitsi toiminnan eri muodoissaan, myös toiminnan ja ajattelun – tai politiikan ja filosofian, kuten Gramsci muotoilee (Q7§35, 886).

Gramscin (1918/2004, 166–167) mukaan Marx oli ennen kaikkea *toimija (un uomo d’azione)*, jonka ainoana kategorisena imperatiivina oli ”kaikkien maiden työläiset, liittykää yhteen!” Kahdeksannen *Feuerbach-teesin* aluksi Marx (VT2, 65) toteaa yhteiskunnallisen elämän olevan oleellisesti *käytännöllistä*. Ihminen on *zoon politikon* (ζῷον πολιτικόν), poliittinen ja yhteiskunnallinen eläin, kuten Aristoteles tunnetusti toteaa (*Politiikka*, 1253a)¹¹⁰. Ihminen tulee ihmiseksi *yhteiskunnassa*, suhteessa toisiin ihmisiin. ”Ihminen ei ole mikään jollekin yksilölle ominainen abstraktio. Todellisuudessaan se on yhteiskunnallisten suhteiden kokonaisuus” (VT2, 65), joka on historiallisesti määräytynyt (Q13§20, 1598; VV2, 29). Gramscilla yhteiskunnan kokonaisuus on materiaalisen ja henkisen (tai luonnon ja hengen) eli yhteiskunnan taloudellisen perusrakenteen ja sen eettisten ja poliittisten

¹¹⁰ *Grundrissen* johdannossa Marx kirjoittaa: ”Ihminen on sananmukaisimmassa merkityksessä ζῷον πολιτικόν, ei ainoastaan eläin, jolle on ominaista kanssakäyminen, vaan eläin, joka voi eristäytyä muista vain yhteiskunnassa” (Marx 1857–1858/1986, 35).

päällysrakenteiden (tai toisin sanoen ihmisten tahdon) ykseys. Poliittinen yhteiskunta on hallitsevien yhteiskunnallisten ryhmien ”keskitetty tahto” ja kansalaisyhteiskunta yleinen yhteiskunnallinen ympäristö, jotka yhdessä materiaalsen perustansa kanssa muodostavat yhden konkreettisen kokonaisuuden. (Q7§1, 854; Q7§18, 868.)

Tämän pohjalta politiikan tiivis määritelmä voisi olla seuraava¹¹¹: Poliitikassa keskeisintä on *muutos*, sen edistäminen tai sen estäminen. Muutos ei ole vain tahdon asia, mutta tahto ja erityisesti sen mukainen *toiminta* on olennainen osa yhteiskunnan tietoista muuttamista ja yleisesti yhteiskunnallista elämää. Poliitikka on erityistä, partikulaarista ja tavoitteellista toimintaa, joka vaikuttaa yhteiskunnallisiin suhteisiin ja niiden ideologiaan, samoin kuin ne molemmat vaikuttavat politiikkaan asettaen sille rajoja ja tavoitteita. Rakenteet eivät ole olemassa itsenäisinä, vaan ne rakentuvat ihmisten toimista ja ajatuksista.

Käytännön toiminnan, praksiksen, tuominen valtioteoriaan ehdottomasti avaa uusia näkökulmia. Käytäntöä on mahdollista analysoida eri tasoilla (eri muodoissaan ja eri puolilta). Mielekkään tutkimuksen toteuttamiseksi on hyödyllistä erottaa valtiosta eri momenteja. Praksiksen näkökulmasta vaikuttaisi että poliittisen tutkimuksen, toiminnan ja strategian kannalta on analyttisesti erotettava 1) *valtio luokkasuhteiden (ja muiden hierarkioiden) poliittisina käytäntöinä*, 2) *valtio yleisinä yhteiskunnallisen hallinnan käytäntöinä, hallitsemisena ja sääntelynä*, ja 3) *valtio organisaationa*. Näistä ensimmäinen on valtahierarkioita purkamaan pyrkivän poliittisen toiminnan kannalta merkityksellisin. Ei ole tarkasteltava Milibandin tavoin ”valtiota kapitalistisessa yhteiskunnassa”, vaan kohteena on oltava *kapitalistinen valtio* (Offe 1974, 31), jonka kapitalistisuus muodostuu nimenomaisesti *luokkasuhteiden poliittisista käytännöistä*. On tutkittava erityisesti muutokseen tai sen estämiseen pyrkivää, yhteiskunnallisiin suhteisiin ja ajatuksiin vaikuttavaa tavoitteellista toimintaa¹¹², sekä siihen (rajoina ja rajoitteina) vaikuttavaa toimintaa. Edeltävä voi nojata poliittiseen strategiaan, mutta myös muihin tavoitteisiin. Tämä kaikki käytännön toiminta muodostaa politiikan ”alueen” ja tutkimuskohteen. Sitä ei ole tutkittava vain atomisoituneina tekoina, vaan tekoina yhteydessä toisiinsa, sekä tekoina erilaisissa suhteissa ja hierarkioissa toisiinsa nähden. On otettava huomioon myös erilaiset luokkasuhteiden kanssa risteävät hierarkiat, kuten rodullistaminen (*rasismi*), sukupuoli, maskuliinisuus, feminiinisyys ja seksuaalisuudet (*seksismi*), kyvykkyydet ja ominaisuudet (*ableismi*), ja niin edelleen. ’Valtio’ on erityistä *ihmisten toimintaa*. On tutkittava toimin-

¹¹¹ Tämä kuten muutkin tässä luvussa esitetyt muotoilut on ymmärrettävä ideoina ja hypoteeseina jatkotutkimusta varten.

¹¹² Toisin sanoen (enemmän tai vähemmän) suunnitelmallista ja organisoitua toimintaa.

nan (monikossa) yhteyksiä, vaikutuksia ja niiden muodostamia kokonaisuuksia, joista osa on muun toiminnan kontekstina. Praksiksen näkökulmasta tutkimuksen kohteena on *konkreettinen kapitalistinen valtio*, eli valtio materiaalisena toimintana, toisin sanoen valtio *tekoina ja vaikutuksina*. Keskeisenä kysymyksenä on, minkälaista *käytännön toimintaa* on valtio.¹¹³ Praksiksen näkökulmasta tarkasteltuna valtio on materiaalisia tekoja, jotka muodostavat poliittisen vallan alueen ja tilan. Valtiovalta on näiden tekojen toteuttamista ja vaikutusta niihin. Tällöin valtiovaltakin on suhteellista, eli suhde ja vaikutus materiaalisiin tekoihin ja käytäntöihin, eikä suoraan palaudu vain luokkavaltaan. Yhteiskuntaluokka ei ole aina määräävä tekijä politiikan kysymyksissä saati käytännöissä, johon vaikuttavat monet eri hierarkiat ja intressiryhmät. Luokkasuhteet talouden perustana kuitenkin määrittelevät poliittista prosessia ja valtion toimintaa.

Tietyiltä osin praksiksen käsitteeseen kääntyvä lähestymistapa näyttäytyy lähentyvän foucault'laista lähestymistapaa. Poliitiikan tutkimuksen kannalta Foucault'ta seuraavan ajattelun ongelmina ovat erityisesti suurempien poliittisten kokonaisuuksien hahmottamista auttavien käsitteiden, poliittisten strategioiden, sekä poliittisen toiminnan kohteen ohittaminen. Oivaltaessaan uusintamisen käsitteen keskeiseksi valtioteorian kehittämiseksi, Althusser asetti oikean ongelman, vaikka ei kyennytkään antamaan siihen oikeaa vastausta. Valtioiteorian ei tarvitse olla essentialistista ja ”erottaa erillisiä alueita” yhteiskunnassa, kuten Foucault sitä moitti. Käytännön lisäksi toinen keskeinen näkökulma on uusintaminen ja näihin kiinteästi kytkeytyen Gramscin hegemonisen apparaatin käsite. Hegemoninen apparaatti muodostuu molekulaarisista teoista: se on prosessi ja kokonaisuus. Gramscilainen kokonaisvaltion käsite on hyödyksi tarkasteltaessa, miten ideologinen johtajuus välittyy luokkasuhteiden (ja muiden hierarkioiden) muodostamassa kokonaisuudessa.

6.3. Tutkimuksen soveltaminen Suomeen

Mielenkiintoinen, mutta vaativa tutkimus olisi tarkastella edellä hahmottelemani ”praksiksen näkökulman” mukaisesti mitä Suomen hallituksen leikkauspolitiikka tarkoittaa arkipäivän käytännössä, eli mitä hallituksen päätökset merkitsevät materiaalisesti toimenpiteet kokevan kansalaisen näkökulmasta. Mitä käytännön toimintaa leikkauspolitiikka on, ja mitä siitä seuraa? Onko todella edelleen olemassa Platonin mainitsemat ”kaksi valtiota”, rikkaiden ja köyhien? Praksiksen näkökulman soveltaminen valtioteorian ”kulkemattomana polkuna” olisi haastava ja Gramscin *Vankilavihkoissa* hahmotteleman tutkimusohjelman tavoin molekulaarisiin seikkoihin huomiota kiinnittävä tutkimus.

¹¹³ Käytännön sovelluksia varten aihe vaatii lisätutkimusta, kehittyneempää muotoilua, syventämistä ja konkretisoimista. Lisäksi sovelluksia varten on aina tehtävä näkökulman rajauksia, pyrkien kuitenkin siihen, että hierarkiat tulisivat kohteesta riippuen mahdollisimman kattavasti huomioiduksi, vaikka jokaista yksityiskohtaa ei tutkimuksessa suoraan tarkasteltaisikaan.

Lähestymistapana se ei jäisi vain tilanteen pääpiirteiden kuvailuksi ja luokitteluksi, vaan sen kautta saisi uudesta näkökulmasta tietoa politiikan konkreettisista, ihmisten arkipäivässään kokemista vaikutuksista ja politiikan toimeenpanosta, vastarinnasta ja pakotuksesta. (Tämä vaatii jatkotutkimusta.)

Toinen, yksinkertaisemmin toteutettavissa oleva jatkotutkimus on tämän tutkimuksen tulosten soveltaminen Suomen nykyisen hallitsemistavan tutkimukseen. Suomen siirtymistä hyvinvointivaltioregiimistä kilpailuvaltioon on jo paljon tutkittu, muttei juuri ole kiinnitetty huomiota siihen, *miten* kilpailuvaltiota Suomessa on kehitetty 1990-luvun murroksen jälkeen (Sorsa 2014, 196). Valtio-opin (ja erityisesti valtioteorian) näkökulmasta tämän tyyppistä tutkimusta ei ole tehty, vaan on keskitytty lähinnä vaalitutkimukseen ja vallitsevan poliittisen järjestelmän kuvailuun.

Tutkimuksessa Suomen siirtymisestä uusliberalismille ominaiseen hallintajärjestelmään voisi tarkastella pääministeri Sipilän nykyistä hallitusta, ja tutkia poliittisten muutosten toteuttamista ja perustelemista koko hallituskauden ajalta. Työhypoteesina olisi Suomen siirtyminen hyvinvointivaltiolle tavallisesta hallintatavasta uusliberalismiin kytkeytyvään muotoon, jossa 68-keskustelun kehittelyistä yhdistyvät – pikemmin tendensseinä kuin ”puhtaassa” muodossaan – ’autoritaarinen etatismi’ (Poulantzas), ’turvallisuusideologia’ (Hirsch) ja ’autoritaarinen populismi’ (Hall). Suomessa uusliberalismi on edennyt vähittäisillä, kasaantuvilla muutoksilla, jotka ovat nyt saavuttaneet pisteen, jossa poliittinen muoto on laadullisesti muuttunut.

Suomessa uusliberalistinen *passiivinen vallankumous* (Gramsci) on tullut ”jäljessä” ja epätasaisesti verrattuna taloudellisiin keskusalueisiin kuten Saksa, Iso-Britannia ja Yhdysvallat, joten niiden tutkimukseen osin jo 1970- ja 1980-luvuilla kehittyneet käsitteet eivät nykyisen Suomen tutkimukseen sellaisinaan sovi. Toiset aatteelliset ja käytännölliset vaikutteet on omaksuttu toisia nopeammin ja toiset muuntuneemmassa muodossa kuin toiset. Tulevaa tutkimusta varten tässä alustavasti esiteltujen käsitteiden pohjalta on muovattava uusia. Erityisesti on kiinnitettävä huomiota siihen, ettei käsitteillä vain kuvailla perinteisten valtiollisten toimijoiden tekoja ja valittuja strategioita, vaan kyetäisiin selittämään politiikan syitä ja vaikutuksia sekä ihmisten erilaisia asemia, Hirschin (2005) kuvaaman materialistisen valtioteorian tarkoituksen mukaisesti.

Hyvinvointivaltio ja uusliberalismin hallinnan muodot ovat molemmat läsnä nykyhetkessä. Eri hallintamuotojen epätasaista toteutumista ja valtion kehitystä voisi tarkastella Peter Thomasin (2009, 285–286; 2013, 142) ’nykyhetken epäsamanaikaisuuden’ (*non-contemporaneity of the present*) kä-

sitteen kautta. Thomasin mukaan Gramscilla nykyhetken epäsamanaikaisuus on ennen kaikkea luokkataistelun vaikutusta. ”Nykyhetki” luokkataistelun hetkenä on olemuksellisesti ”pois sijoiltaan” ja eri luokkaprojektien eriaikaisuuden pirstaloima. Nykyhetken yhtenäisyys on yhteiskunnallisen ryhmän hegemonian tuote, jossa yksi ryhmä asettaa oman ”nykyhetkensä” näköpiirinä, jota ei voida ylittää. Se on hallitsevan luokan luonnosteleva kuva, jollaisena sen oma projekti ruumiillistuu valtiollisissa instituutioissa. Tämä ”nykyhetki” määrittelee tietämisen ja toiminnan mahdollisuuksien rajat. Nykyhetken yhtenäisyyttä pyritään jatkuvasti tuottamaan, ja siitä käydään jatkuvaa kamppailua. Eri kehityskuluilla ja käytännön muodoilla on eri lähtökohdat, eri *tempo*, ja ne leviävät (jos leviävät) eri tahdissa.

Uusliberalismin poliittista muotoa verrattiin 68-keskustelussa fasismiin. Vaikka joissain Euroopan maissa, kuten Unkarissa, on selvästi olemassa fasistisia piirteitä jo valtion johdonkin tasolla, parlamentaarinen hallintatapa on säilynyt vakaana eikä sitä laajasti kyseenalaisteta. Offen (1974, 53) mukaan kapitalistiseen tuotantotapaan voi hyvin kuulua ”fasistinen tendenssi”. Se ei kuitenkaan hänen mukaansa kehity varsinaiseksi fasismiksi, koska se muodostaisi uhkan kapitalistien yleisille luokkaeduille. Poulantzasin ’autoritaarisessa etatismassa’ ei ole kyse uudesta fasismin muodosta eikä se suoraan kehittyisi fasismiksi. Kyseessä ei hänen mielestään ole myöskään Offen ajatteleva ”fasistinen tendenssi”. Kyseessä on porvarillisen tasavallan uusi ”demokraattinen” muoto uudessa kapitalismin kehitysvaiheessa (uusliberalismissa). Jokainen kapitalistisen valtion demokraattinen muoto sisältää totalitaarisia tendenssejä. Mahdollinen fasisminkaltainen prosessi ei ota samanlaista muotoa kuin menneisyydessä. (SPS, 207 ja 208–210.) Totalitaarisia elementtejä toteuttava politiikka ei nykyisissä olosuhteissa esiinny sotilasunivormuissa, vaan pikkutakeissa ja jakkupuvuissa. Jos tuloksena ei ole fasismia, yhdennäköisyydestä ei voi erehtyä, kuten Resch (1992, 365) toteaa: ”*If the result is not quite fascism, the family resemblance is unmistakable.*”. Nyt käynnissä oleva pakolaiskriisi on Euroopassa nostanut esiin pieniä avoimen fasistisia ryhmiä, ja yleinen retoriikka ja asenteet ovat koventuneet ja lähentyneet fasismiin liittyvää ajattelua. Köyhiin, työttömiin, (mie-
li)sairaisiin, siirtolaisiin, vanhuksiin, lapsiin ja opiskelijoihin, ylipäätään kaikkiin suoraa lisäarvoa tuottamattomiin, on alettu poliittisessa päätöksenteossa suhtautua väheksyyn – eli heiltä leikataan.

Valtion autoritaariset piirteet ovat samalla ilmausta valtiollisen politiikan heikkoudesta ja ristiriitaisuudesta kansalaisten ajatteluun nähden. Mikko Lehtonen (2016) kutsuu ”suomalaiseksi paradoksiksi” tilannetta, jossa suomalaiset laajasti kannattavat hyvinvointipolitiikkaa ja vasemmistolaisia arvoja, mutta samalla kokoomus (vuoden 2014 eurovaaleissa) saa yksin enemmän ääniä kuin koko vasemmisto yhteensä. Vaikka Suomessa on vankat hyvinvointipolitiikan perinteet, uusliberalistinen

projekti kykenee etenemään niin taloudellisesti, poliittisesti, kuin kulttuurisestikin, eikä vasemmisto tunnu pystyvän lainkaan vastustamaan tätä kehitystä. Tämän paradoksin tutkimuksessa Stuart Hallin käsitteet, joihin Lehtonenkin artikkelissaan tukeutuu, ovat hyödyksi.

Artikkelissaan ”The Great Moving Right Show” Stuart Hall määrittelee ”autoritaarisen populismin” talouskriisin synnyttämäksi kapitalistisen valtion poikkeukselliseksi muodoksi, joka

toisin kuin klassinen fasismi, on säilyttänyt suurimman osan (muttei kokonaan) muodollisesta edustuksellisesta instituutiosta, ja joka samanaikaisesti on kyennyt rakentamaan itselleen aktiivisen yleisen hyväksynnän. (Hall 1979, 15.)

Autoritaariseen populismiin liittyvät radikaalin oikeiston nousu, rasismi, kollektivistisen ajattelun ja käytäntöjen purkaminen, sekä lain ja järjestyksen korostaminen. Myös työväenliikkeen saavutusten purkaminen ja sen vaikutusvallan vähentäminen, paikallisen sopimisen ajaminen, ”norminpurkutaloot” ja koventuneet asenteet heikommassa asemassa olevia ihmisiä kohtaan ovat autoritaariseen populismiin sopivia piirteitä.

Turvavaltiossa Hirsch kirjoitti ”negatiivisesta ideologiasta”, jonka oireita ovat

epäpolitisoituminen (huolenpidon, tarkkailun ja valvonnan monimutkaisen järjestelmän seurauksena, apatia (tuloksena herruuskoneiston yhteiskunnallisesta eristymisestä ja kivettymisestä ja ”välttämättömyyksiin” sopeutuminen (mikä on ideologinen johdannainen siitä että kansallisvaltiollinen politiikka on alistunut maailmanmarkkinoiden lainmukaisuuksien ja konsernien strategioiden ikeeseen). (Hirsch 1980/1985, 141.)

Hän katsoo, että ”turvallisuudesta” muodostuu keskeinen ideologinen oireyhtymä.

Kovakouraisesti läpiajettu taloudellis-yhteiskunnallinen rakennemuutos synnyttää laajaa epävarmuutta elinehdoista ja elämänperspektiiveistä; se muodostaa kasvualustan ”turvallisuus-ideologialle” (Hirsch 1980/1985, 141.)

Kapitalismin uusliberalistinen vaihe tuottaa oikeistopopulismille oivan maaperän. Valtio itse levittää epävarmuutta, jolla se oikeuttaa omaa toimintaansa (Hirsch 1980/1985, 142). Oikeistopopulismien voisi sanoa olevan yhteiskunnassa vallitsevien konservatiivisten ja autoritaaristen (tai tiiviimmin ilmaistuna fasististen) tendenssien ilmentymä ja yksi selvä ruumiillistuma. Oikeistopopulistiset liikkeet eivät itse ole näiden tendenssien lähde, mutta ne voivat merkittävästi vahvistaa näitä tendenssejä toiminnallaan. Ristiriitaisesti oikeistopopulistit ovat samanaikaisesti uusliberalismin tuote ja myös uhka sille.

Fasistisia tai sen kaltaisia kapitalismin poliittisia muotoja (kuten sotilasdiktatuuria) on usein kutsuttu kapitalistisen valtion ”poikkeukselliseksi muodoiksi”. Offe (1974, 46–47) kirjoittaa, että kapitalistisen tuotantotavan ja porvarillisen demokratian välillä on selkeä yhtenevyys, joka on häiriintynyt ainoastaan väliaikaisesti äärimmäisessä kriisissä, kuten fasismin nousun aikaan. Myös Engels ja Lenin pitivät parlamentaarista tasavaltaa kapitalismille soveltuvimpana, ja myös työväestölle parhaimpana valtiomuotona kapitalismin oloissa. Poulantzasin mukaan tilanne on muuttunut. Hän pitää autoritaarista etatismia kapitalistisen nykyisen kehitysvaiheen tavanomaisena valtiona, joka kuitenkin säilyttää edelleen liberaalin demokratian muodot (SPS, 208). Voisi olla aiheellista kysyä, olisiko parlamentaarista liberaalia demokratiaa kutsuttava ”poikkeukseksi”, joka hetken vallitsi joissakin länsimaissa? Olisiko akateemistaustaisten länsimaisten miesteoreetikkojen keskittyminen parlamentaarisiiin tasavaltoihin ja niiden pitäminen kapitalismin ”tavallisena” poliittisena muotona vain eurosentrinen ja patriarkaallinen vääristymä, joka perustuu puutteelliseen näkökulmaan ja muutamien vuosikymmenten paikalliseen kokemukseen? Pitkien ajanjaksojen ajan esimerkiksi naiset oli suljettu äänioikeuden ulkopuolelle (Sveitsissä naiset saivat ensi kertaa äänestää vasta vuonna 1971), ja Yhdysvalloissa afroamerikkalaisten ja muiden vähemmistöryhmien äänestys-oikeudet turvattiin vasta vuonna 1965. Monille ryhmille pääsy poliittiseen päätöksentekoon on edelleen hyvin rajattua. Jos tarkastellaan maailmanlaajuista kapitalismia, ei eurooppalaistyyppinen parlamentaarinen liberaali demokratia ja siihen liitettävät ihmisoikeudet välttämättä esiinny kaikkein yleisimpänä ja tavanomaisimpana poliittisena järjestyksenä. Pikemminkin kapitalismin hallinta tuntuu ottavan moninaisia (ja varsin usein myös autoritaarisia) muotoja riippuen eri alueiden historiallisesta kehityksestä ja niiden asemasta maailmantaloudessa.

Kapitalismin ja parlamentarismien liitto ei ole mitenkään välttämätön, kuten esimerkiksi Paul Thomas (1994, 14) ja Slavoj Žižek (2009, 5, *passim*) huomauttavat. Žižekin käsityksen mukaan autoritaarinen kapitalismi tulee olemaan vallitsevana tällä vuosisadalla. Ne tekijät, joita pidämme perustavina liberaalissa parlamentarismissa, kuten ammattiliitot, yleinen ja yhtäläinen äänioikeus, ilmainen peruskoulutus ja lehdistönvapaus, on voitettu alaluokkien pitkän kamppailun tuloksena, eivätkä ne ole mitenkään kapitalismiin ”luontaisesti” kuuluvia (Žižek 2009, 38). Hirsch kirjoittaa kirjassaan *Materialistische Staatstheorie* jo liberaalin demokratian aikakauden lopusta (Hirsch 2005, 202–215).

Mikään valtioteoreettinen käsitys ei voi olla poliittisesti neutraali. Vallitsevassa tilanteessa valtiopillisen tutkimuksen tehtävän ei tulisi olla vain tosiasioiden luettelemista ja aineistojen tuottamista jo poliittiseen päätöksentekoon suoraan osallistuville ryhmille, vaan yleisesti ihmisten poliittisten ja

muiden vapauksien lisäämiseen pyrkiminen. Pyrkimyksenä on oltava demokratian *lisääminen*, ei vain sen tosiasian toteaminen, että ”kansalaisten vaikutusmahdollisuudet ovat vähentyneet”, tai että ”eduskuntaryhmien vaikutusvalta on lisääntynyt”. Tampereen yliopiston politiikan tutkimuksen yliopistonlehtori Mikko Lahtinen kirjoittaa hyvin artikkelissaan ”Hyvinvointivaltion tulevaisuus ja kamppailut hegemoniasta”:

Nykyistä olennaisesti demokraattisempi, moniarvoisempi ja tasavertaisempi kansallinen, kansainvälinen ja globaali todellisuus tuskin voi syntyä vallitsevan poliittis-sosiaalitaloudellisen järjestelmän ehdoilla, vaan juuri sen kiistämiseen ja purkamiseen tähtäävän toiminnan myötä. [...] Demokraattisemmassa yhteiskunnassa myös ”tavallisten ihmisten” alistaminen ja alistuminen – myös vain äänestäjiksi – käyvät nykyistä vaikeammaksi, kun he ovat nykyistä *vastustuskykyisempiä* alistuksen ja itsealistuksen mekanismeille. (Lahtinen 2009, 271.)

Tiiviisti ilmaistuna 68-keskustelun rikkaus nykyhetkeä ajatellen on se, että sen kautta voidaan pitää yllä näköaloja, joiden kautta voidaan lisätä ihmisten vapautta ja poliittisen järjestelmän demokraattisuutta. Niin kauan kuin kansalaisten vapaudet ovat uhattuina ja ihmisten päätäntävalta omaan elämänsä nähden on rajoittunutta, 68-keskustelun lähtökohdat ovat edelleen relevantteja, sen ajatuksille on edelleen tarvetta ja niitä on edelleen kehitettävä.

LÄHDETEOKSISTA KÄYTETYT LYHENTEET

- VT Marx, Karl & Friedrich Engels. 1978–1979. *Valitut teokset*. 6 osaa. Moskova: Edistys.
- PO Marx, Karl. 1974a. *Pääoma. Kansantaloustieteen kritiikkiä. 1. osa. Pääoman tuotantoprosessi*. Edistys: Moskova.
- PO2 —. 1974b. *Pääoma. Kansantaloustieteen kritiikkiä. 2. osa. Pääoman kiertokulkuprosessi*. Edistys: Moskova.
- PO3 —. 1976. *Pääoma. Kansantaloustieteen kritiikkiä. 3. osa. Kapitalistisen tuotannon kokonaisprosessi*. Edistys: Moskova.
- Teokset Lenin, Vladimir. 1953–1970. *Teokset*. 45 osaa. Moskova-Petroskoi: Vieraskielisen kirjallisuuden kustannusliike; Karjalais-suomalaisen snt:n valtion kustannusliike; Edistys.
- Q Gramsci, Antonio 1975. *Quaderni del carcere*. Toim. Valentino Gerratana. Torino: Einaudi.
- VV1 Gramsci, Antonio. 1979. *Vankilavihkot*. Helsinki: Kansankulttuuri.
- VV2 Gramsci, Antonio. 1982. *Vankilavihkot. Valikoima 2*. Helsinki: Kansankulttuuri.
- Écrits I Althusser, Louis. 1994. *Écrits philosophiques et politiques. Tome I*. Paris: STOCK/IMEC.
- Écrits II Althusser, Louis 1995. *Écrits philosophiques et politiques. Tome II*. Paris: STOCK/IMEC.
- PPSC Poulantzas, Nicos. 1968/1975. *Political Power & Social Classes*. London: Verso.
- SPS Poulantzas, Nicos. 1978/1980. *State, Power, Socialism*. London: Verso.

LÄHTEET

- Althusser, Louis. 1965. *Pour Marx*. Paris: François Maspero.
- . 1967/1990. On Theoretical Work: Difficulties and Resources. Teoksessa Louis Althusser. 1990. *Philosophy and the Spontaneous Philosophy of Scientists and Other Essays*. Edited by Gregory Elliott, translated by Ben Brewster et al. London: Verso. (Alkup. “Sur le travail théorique. Difficultés et ressources”, *La Pensée* 132, huhtikuu 1967.)
- . 1967/2003. The Historical Task of Marxist Philosophy. Teoksessa Louis Althusser. 2003. *Humanist Controversy and Other Writings*. London: Verso, 155–220.
- . 1970/1984. Ideologia ja ideologiset valtiokoneistot. Teoksessa Althusser 1984, 86–143. (Alkup. Idéologie et appareils idéologiques d’État, *La Pensée* n:o 150, 1970, kirjoitettu 1969.)
- . 1974/1976. Elements of Self-Criticism Teoksessa Louis Althusser. 1976. *Essays in Self-Criticism*. Translated by Grahame Lock. London: New Left Books, 105–150. (Alkup. *Éléments d’Autocritique*, Librairie Hachette, 1974.)
- . 1975/1984. Amiensin teesit. Teoksessa Althusser 1984, 144–191. (Alkup. Soutenance d’Amiens, *La Pensée* n:o 183, 1975, 3–31.)
- . 1978. The Crisis of Marxism. *Marxism Today*, July 1978, 215–220, 227.
- . 1984. *Ideologiset valtiokoneistot*. Suomentaneet Leevi Lehto ja Hannu Sivenius. Helsinki–Tampere: Kansankulttuuri ja Vastapaino. (Alkup. *Positions*, Editions sociales, 1976.)
- . 1994. *Écrits philosophiques et politiques. Tome I*. Textes réunis et presents par François Matheron. Paris: STOCK/IMEC. (Viitattu *Écrits I*.)
- . 1995. *Écrits philosophiques et politiques. Tome II*. Textes réunis et presents par François Matheron. Paris: STOCK/IMEC. (Viitattu *Écrits II*.)
- Althusser, Louis, Étienne Balibar, Roger Establet, Pierre Macherey, Jacques Rancière. 1965/1996. *Lire le capital*. Nouvelle édition revue. Paris: Presses Universitaires de France. (Alkup. painos François Maspero, 1965.)
- Altvater, Elmar & Otto Kallscheuer. 1979. Socialist Politics and the ‘Crisis of Marxism’. *The Socialist Register*, 1979.
- Altvater, Elmar & Otto Kallscheuer (toim.) 1979b. *Den Staat diskutieren*. Berlin: Verlag Ästhetik und Kommunikation.
- Andrew, Edward. 1983. Class in Itself and Class Against Capital: Karl Marx and His Classifiers. *Canadian Journal of Political Science* XVI:3, September 1983, 577–584.
- Aristoteles. 1990. *Metafysiikka*. (Teokset, osa VI.) Gaudeamus: Helsinki.
- Aristoteles. 1991. *Politiikka*. (Teokset, osa VIII.) Gaudeamus: Helsinki.
- Aronowitz, Stanley & Peter Bratsis (toim.). 2002. *Paradigm Lost. State Theory Reconsidered*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Badiou, Alain. 2010. *The Communist hypothesis*. London: Verso. (Alkup. ransk. *Circonstances*, 5. *L’Hypothèse communiste*, Éditions Lignes, 2009.)
- Barfield, Rodney. 1971. Lenin’s Utopianism: State and Revolution. *Slavic Review*, vol. 30, no. 1 1971, 45–56.
- Barker, Colin. 1978. A note on the theory of capitalist states. *Capital & Class* 4, Spring 1978.

- Barrow, Clyde W. 1993. *Critical Theories of the State. Marxist, Neo-Marxist, Post-Marxist*. Madison: The University of Wisconsin Press.
- . 2000. The Marx Problem in Marxian State Theory. *Science and Society* 64 (1), 87–118.
- . 2002. The Miliband–Poulantzas Debate: An Intellectual History. Teoksessa Aronowitz & Bratsis (toim.) 2002, 3–52.
- . 2011. (Re)Reading Poulantzas: State Theory and the Epistemologies of Structuralism. Teoksessa Gallas ym. (toim.) 2011, 27–40.
- Bebel, August. 1907. *Nainen ja sosialismi*. Suom. Yrj Sirola. Kyminlaakson työväen sanomalehti- ja kirjapaino-osuuskunta. (Alkup. *Die Frau und der Sozialismus*, 1879.)
- Bidet, Jacques & Stathis Kouvelakis (toim.) 2008. *Critical Companion to Contemporary Marxism*. Käänt. Gregory Elliott. Leiden: Brill. (Alkup. *Dictionnaire Marx contemporain*. Presses Universitaires de France, 2001.)
- Block, Ernst. 1977/1987. The Ruling Class Does Not Rule: Notes on the Marxist Theory of the State. Teoksessa Block 1987, 51–68. (Alkup. *Socialist Review* 33, 1977, 6–27.)
- Block, Ernst. 1987. *Revising State Theory. Essays in Politics and Postindustrialism*. Philadelphia: Temple University Press.
- Blom, Raimo. 1980. Valtionjohtokeskustelu Saksan liittotasavallassa. *Politiikka* 1980/4, 303–317.
- Blom, Raimo. 1982. *Yhteiskuntateoria ja valtio*. Tampere: Vastapaino.
- Bobbio, Norberto. 1968/1979. Gramsci and the conception of civil society. Teoksessa Mouffe (toim.) 1979, 21–47.
- Bonfeld, Werner. 1987. Reformulation of state theory. *Capital & Class* 33, 96–127.
- Bonfeld, Werner ja John Holloway. 1991. *Post-Fordism and Social Form: A Marxist Debate on the Post-Fordist State*. London: Palgrave Macmillan.
- Brenner, Neil. 2001. State theory in the political conjuncture: Henri Lefebvre's 'Comments on a New State Form'. *Antipode* 33(5), 783–808.
- Buci-Glucksmann, Christine. 1979. State, transition and passive revolution. Käänt. Kate Soper. Teoksessa Mouffe (toim.) 1979, 207–236.
- Buci-Glucksmann, Christine. 1975/1980. *Gramsci and the State*. Käänt. D. Fernbach. London: Lawrence and Wishart. (Alkup. *Gramsci et L'État*, 1975).
- Buharin, Nikolai. 1925/1926. *Sosiaalidemokraatit ja Neuvostoliitto*. Työväenjärjestöjen tiedonantaja.
- Buharin, Nikolai ja Jevgeni Preobrazhenski. [1919]. *Kommunismmin aapinen*. Saatavilla osoitteessa <http://marxists.org/suomi/buharin/1919/kommunismmin-aapinen/> (Viitattu 20.10.2014.)
- Bukharin, N. I. [1916]. The Imperialist Robber State. Teoksessa Lenin 1972, 102–107. Julkaistu saksaksi lehdessä *Jugend-Internationale*.
- Cammett, John M. 1992. The Quaderni del carcere in Machine-Readable Form. *International Gramsci Society Newsletter* Number 1 (March, 1992), 18–20. Saatavilla osoitteessa http://www.internationalgramscisociety.org/igsn/news/n01_3.shtml (Katsottu 12.5.2015.)
- Carnoy, Martin. 1984. *The State & Political Theory*. Princeton: Princeton University Press.
- Clarke, Simon. 1977. Marxism, Sociology and Poulantzas's Theory of the State. *Capital & Class* 2, 1977, 1–31.

- Clarke, Simon (toim.) 1991. *The State Debate*. London: Palgrave Macmillan.
- Colletti, Lucio. 1969. Power and Democracy in Socialist Society. *New Left Review* I/56, (July–August 1969), 19–26.
- Coutinho, Carlos Nelson. 2012. *Gramsci's Political Thought*. Leiden–Boston: Brill. (Alkup. *Gramsci. Um estudo sobre su pensamento politico*, Civilização Brasileira, 1999.)
- Das, Raju J. 2008. Marxist Theories of the State. Teoksessa Steven Pressman (toim.) *Alternative Theories of the State*. London: Palgrave Macmillan.
- Demirović, Alex. 1987. *Nicos Poulantzas. Eine kritische Auseinandersetzung*. Berlin: Argument.
- . 2009. Foucault, Gramsci and Critical Theory – Remarks on their Relationship. Esitelmä seminaarissa “Foucault and Critical Realism”, Cultural Political Economy Research Centre (CPER), Lancasterin yliopisto. Saatavilla osoitteessa <http://www.lancaster.ac.uk/cperc/docs/CR-Demirović-Foucault.pdf> (Katsottu 12.5.2015.)
- . 2011. Materialist State Theory and the Transnationalization of the Capitalist State. *Antipode* 43/1, 38–59.
- Draper, Hal. 1987. *The 'Dictatorship of the Proletariat' from Marx to Lenin*. New York: Monthly Review Press.
- Evans, Alfred B. 1987. Rereading Lenin's State and Revolution. *Slavic Review*. Vol. 46, No. 1 (Spring, 1987), 1–19.
- Farris, Sara R. 2015. The Intersectional Conundrum and the Nation-State. *Viewpoint Magazine*, May 4, 2015. Saatavilla osoitteessa <https://viewpointmag.com/2015/05/04/the-intersectional-conundrum-and-the-nation-state/> (Katsottu 1.1.2016.)
- Foucault, Michel. 1980a. *Power/Knowledge. Selected Interviews and Other Writings 1972–1977*. New York: Pantheon Books.
- . 1980b. *Tarkkailla ja rangaista*. Suom. Eevi Nivanka. Helsinki: Otava. (Alkup. *Surveiller et punir: Naissance de la prison*, Gallimard, 1975.)
- . 1998. *Seksuaalisuuden historia*. Suom. Kaisa Sivenius. Helsinki: Gaudeamus. (Alkup. *Histoire de la sexualité*, Gallimard, 1976 ja 1984.)
- . 2005. *Tiedon arkeologia*. Suom. Mika Määttänen. Tampere: Vastapaino. (Alkup. *L'archéologie du savoir*, Gallimard, 1969.)
- . 2008. *The Birth of Biopolitics. Lectures at the Collège de France, 1978–79*. London: Palgrave Macmillan. (Alkup. *Naissance de la biopolitique : Cours au Collège de France (1978–1979)* Seuil/Gallimard, 2004.)
- . 2010. *Turvallisuus, alue, väestö*. Suom. Antti Paakari. Helsinki: Tutkijaliitto. (Alkup. *Sécurité, Territoire, Population. Cours au Collège de France, 1977–1978*. Seuil/Gallimard, 2004.)
- Frosini, Fabio. 2008. Beyond the Crisis of Marxism: Gramsci's Contested Legacy. Teoksessa Bidt & Kouvelakis (toim.) 2008, 663–678.
- Gallas, Alexander, Lars Bretthauer, John Kannankulam & Ingo Stützle. 2011. *Reading Poulantzas*. Pontypool: Merlin. (Alkup. *Poulantzas Lesen*, VSA Verlag, 2006.)
- Gramsci, Antonio. 1918/2004. Il nostro Marx. Valikoimassa *La nostra città futura. Scritti torinesi (1911–1922)*. Toimittanut Angelo d'Orsi. Roma: Carocci, 166–169. (Alkup. *Il Grido del popolo*, 4.5.1918.)

- . 1918/1994. Socialism and economic organization. Valikoimassa *Pre-prison Writings*. Toim. Richard Bellamy. New York: Cambridge University Press, 47–49. (Alkup. L'organizzazione economica e il socialismo, *Il Grido del popolo*, 9.2.1918.)
- . 1920/1976. Uutta sosialistista puoluetta kohti. Valikoimassa Gramsci 1976, 191–200. (Alkup. Per un rinnovamento del partito socialista, *L'Ordine nuovo*, 8.5.1920.)
- . 1975. *Quaderni del carcere*. Toim. Valentino Gerratana. Torino: Einaudi. (Sit.: Q.)
- . 1976. Työväenluokan yhtenäisyys. ”L’Ordine nuovossa” julkaistuja artikkeleja 1919–1920. Suom. Martti Berger, Mikael Böök, Riitta Ahonen, Raija-Liisa Pöllä (esipuhe). Moskova: Edistys.
- . 1996. *Lettere dal carcere*. Toim. Antonio A. Santucci. Palermo: Sellerio.
- . 1979. *Vankilavihkot*. Toimittanut Mikael Böök. Suom. Martti Berger, Mikael Böök ja Leena Talvio. Helsinki: Kansankulttuuri. (Sit.: VVI.)
- . 1981. *Vankilavihkot*. Valikoima 2. Toimittanut Mikael Böök. Suomentaneet Martti Berger, Mikael Böök ja Leena Talvio. Helsinki: Kansankulttuuri. (Sit.: VV2.)
- Hall, Stuart. 1979. The Great Moving Right Show. *Marxism Today*, January 1979, 14–20.
- Hall, Stuart. Authoritarian Populism: A Reply to Jessop *et al.* *New Left Review*, I/153, September–October 1985, 115–124.
- Hall, Stuart ja Martin Jacques. 1988. 1968. *Marxism Today*, May 1988, 24–27.
- Haug, Wolfgang Fritz. 1999. *From Marx to Gramsci – from Gramsci to Marx. Historical Materialism and the Philosophy of Praxis*. Esitelmä Istituto Gramsci del Friuli-Venezia Giulian konferenssissa ”Marx e Gramsci” Triestessä 20.–21.3.1999.
- Hay, Colin. 1999. Marxism and the State. Teoksessa Andrew Gamble, David Marsh and Tony Tant (toim.) *Marxism and Social Science*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
- Hecker, Rolf. 2011. Marxin Pääoma MEGA:ssa. Teoksessa Koivisto & Oittinen (toim.) 2011, 91–106.
- Heinrich, Michael. 2007. Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie, Dritter Band. (Katsaus.) *Historical Materialism* 15:4, 167–210.
- Heiskanen, Jukka. 2009. Nuori Marx valtiosta ja demokratiasta. Johdannoksi Marxin vuoden 1843 Hegel-arvioon. Teoksessa Marx 1843/2009, 7–80.
- Hibbin, Sally (toim.) 1978. *Politics, Ideology and the State*. London: Lawrence and Wishart.
- Hirsch, Joachim. 1974/1978. The State Apparatus and Social Reproduction. Elements of a Theory of the Bourgeois State. In Holloway & Picciotto 1978b, 57–107. (Alkup. *Staatsapparat und Reproduktion des Kapitals*, Frankfurt: Suhrkamp, 1974.)
- . 1980/1985. *Turvavaltio*. Tampere: Vastapaino. (Alkup. *Der Sicherheitstaat. Das "Modell Deutschland", seine Krise und die neuen sozialen Bewegungen*, Europäische Verlagsanstalt, 1980.)
- . 1981a. Joachim Hirschin haastattelu. Haastattelijana Sakari Hänninen. *Tiede ja edistys* 1/1981, 27–31.
- . 1981b. Marxilaisen valtioteorian tilasta ja kehitysperspektiiveistä. *Tiede ja edistys* 1/1981, 32–43.
- . 2005. *Materialistische Staatstheorie. Transformationsprozesse des kapitalistischen Staatensystems*. Hamburg: VSA-Verlag.

- Hirst, Paul Q. 1976. Althusser and the theory of ideology. *Economy and Society*, 5(4), November 1976, 385–412.
- Hoffman, John. 1984. *The Gramscian Challenge. Coercion and Consent in Marxist Political Theory*. New York: Basil Blackwell.
- Holloway, John. 1988. The Great Bear, post-Fordism and class struggle: A comment on Bonefeld and Jessop. *Capital & Class* 12, 93–104.
- Holloway, John ja Sol Picciotto. 1977. Capital, Crisis and the State. *Capital & Class* 1, 1977, 76–101.
- Holloway, John ja Sol Picciotto. 1978a. Introduction. Towards a Materialist Theory of the State. Teoksessa Holloway & Picciotto 1978b, 1–31.
- Holloway, John ja Sol Picciotto (toim.). 1978b. *State and Capital: A Marxist Debate*. London: Edward Arnold.
- International Gramsci Society*. 2016. Gramsci Bibliography. Saatavilla osoitteessa <http://www.internationalgramscisociety.org/bibliography/index.html> (Katsottu 21.1.2016.)
- Jessop, Bob. 1977. Recent Theories of the Capitalist State. *Cambridge Journal of Economics* 1977/1, 353–373.
- . 1978. Marx and Engels on the State. Teoksessa Hibbin (toim.) 1978, 40–68.
- . 1982. *The Capitalist State. Marxist Theories and Methods*. Oxford: Martin Robertson.
- . 1985. *Nicos Poulantzas. Marxist Theory and Political Strategy*. London: Macmillan.
- . 1990. *State Theory. Putting Capitalist States in Their Place*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.
- . 1993. Towards a Schumpeterian Workfare State? Preliminary Remarks on Post-Fordist Political Economy. *Studies in Political Economy*, 40, 7–39.
- . 1995. The Regulation Approach, Governance and Post-Fordism: alternative perspectives on economic and political change? *Economy and Society* 24/3 (August 1995), 307–333.
- . 1997. Survey Article: The Regulation Approach. *The Journal of Political Philosophy*. Volume 5, Number 3, 287–326.
- . 1999. The Strategic Selectivity of the State: Reflections on a Theme of Poulantzas. *Journal of the Hellenic Diaspora*, Volume 25. 1–2, 41–78.
- . 2001. State Theory, Regulation, and Autopoiesis: Debates and Controversies. *Capital & Class* 25 (Autumn 2001), 83–92.
- . 2002. *The Future of the Capitalist State*. Cambridge: Polity Press.
- . 2007. *State power: a strategic-relational approach*. Cambridge: Polity Press.
- . 2008a. States, State Power, and State Theory. Teoksessa Bidet & Kouvelakis (toim.) 2008, 413–430.
- . 2008b. ‘Dialogue of the deaf: reflections on the Poulantzas-Miliband debate’. Teoksessa Wetherly ym. 2008, 132–157.
- . 2010. Constituting Another Foucault Effect: Foucault on States and Statecraft. Teoksessa Ulrich Bröckling, Susanne Krasmann & Thomas Lemke (toim.), *Governmentality: Current Issues and Future Challenges*. London: Routledge.

- . 2014. Althusser, Poulantzas, Buci-Glucksmann: Elaborations of Gramsci's Concept of the Integral State. Saatavilla osoitteessa <http://bobjessop.org/2014/02/01/althusser-poulantzas-buci-glucksmann-elaborations-of-gramscis-concept-of-the-integral-state/> (luettu 19.2.2014).
- Jessop, Bob, Kevin Bonnett, Simon Bromley ja Tom Ling. 1984. Authoritarian Populism, Two Nations, and Thatcherism. *New Left Review*, I/147, September–October 1984, 32–60.
- Jessop, Bob, Kevin Bonnett, Simon Bromley ja Tom Ling. 1985. Thatcherism and the politics of hegemony: A reply to Stuart Hall. *New Left Review*, I/153, September–October 1985, 87–101.
- Kannankulam, John. 2008. Autoritaren Etatismus im Neoliberalismus. Jens Wissel und Stefanie Wöhl (toim.). *Staatstheorie vor neuen Herausforderungen – Analyse und Kritik*. Westfälisches Dampfboot: Münster.
- Kantola, Johanna. 2007. Valtio. Teoksessa Johanna Kantola ja Johanna Valenius. *Toinen maailmanpolitiikka. 10 käsitettä feministiseen kansainvälisten suhteiden tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino, 35–59.
- Kautsky, Karl. 1892/1907. *Erfurtin ohjelma*. Tampere: M. V. Vuolukka.
- . 1893/1907. *Parlamentarismi, kansanlainsäädäntö ja sosialidemokratia*. Helsinki: Sosialistinen aikakauslehti.
- . 1902/1909. *Tie valtaan*. Helsinki: Työväen sanomalehti Oy.
- Kliman, Andrew. 2007. *Reclaiming Marx's 'Capital': A Refutation of the Myth of Inconsistency*. Lanham: Lexington Books.
- Koivisto, Juha & Mikko Lahtinen. 2010. Konjunktur, politisch-historische. *Historisch-kritisches Wörterbuch des Marxismus* 7.II, 1502–1519.
- Koivisto, Juha & Mikko Lahtinen. 2012. Conjuncture, politico-historical. *Historical Materialism* 20.1, 267–277.
- Koivisto, Juha & Vesa Oittinen (toim.) 2011. *MEGA-Marx. Johdatus uuteen Marxiin*. Tampere: Vastapaino.
- Konings, Martijn. 2010. Renewing State Theory. *Politics*, 30(3), 174–182.
- Kouvelakis, Stathis. 2008. The Crises of Marxism and the Transformation of Capitalism. Teoksessa Bidet & Kouvelakis (toim.) 2008, 23–38.
- Kreps, David (toim. 2015.) *Gramsci and Foucault: a Reassessment*. Surrey: Ashgate.
- Laclau, Ernesto. 1975. The Specificity of the Political: the Poulantzas–Miliband debate. *Economy and Society*, no 1. 1975.
- Lahtinen, Mikko. 2009. Hyvinvointivaltion tulevaisuus ja kamppailut hegemoniasta. Teoksessa Heikki Taimio (toim.) *Kurssin muutos: Kestävään kasvuun ja hyvinvointiin*. Työväen Sivistysliitto: Helsinki, 303–318.
- Laine, Joonas & Miika Salo. 2009. Finanssoituminen ja Leninin finanssipääoman kritiikki. *Megafoni* 3/2009, 103–116.
- Lehtonen, Mikko. 2016. 'What's going on?' in Finland: Employing Stuart Hall for a conjunctural analysis. *International Journal of Cultural Studies*, Vol. 19(1), 71–84.
- Lemke, Thomas. 2007. An indigestible meal? Foucault, governmentality and state theory. *Distinktion* No. 15.
- Lenin, Vladimir. 1953–1970. *Teokset*. 45 osaa. Moskova-Petroskoi: Vieraskielisen kirjallisuuden kustannusliike-Karjalais-suomalaisen snt:n valtion kustannusliike-Edistys. (Sit. *Teokset*.)

- Liebman, Marcel. 1975. *Leninism under Lenin*. Kent: Whitstable. (Alkup. ransk. 1973.)
- Liguori, Guido. 2006. *Sentieri gramsciani*. Roma: Carocci.
- Liguori, Guido. 2012. *Gramsci conteso. Interpretazioni, dibattiti e polemiche 1922–2012*. Roma: Editori Riuniti.
- Lih, Lars T. 2009. Lenin's Aggressive Unoriginality, 1914-1916. *Socialist Studies*, Fall 2009.
- Lindsey, Charles W. 1982. Lenin's Theory of Imperialism. *Review of Radical Political Economics*, 1982; 14, 1–8.
- Machiavelli, Niccolò. 1950. *Il Principe*. Milano: Rizzoli. (Kirjoitettu 1513, julkaistu 1532.)
- Machiavelli, Niccolò. 1995. *Ruhtinas*. Suom. Aarre Huhtala. Helsinki: WSOY.
- Mamut, L., V. Gulijev, M. Bajtin, V. Tumanov, E. Rozin, G. Tshernobel, A. Kositskin, G. Manov, B. Grafski ja V. Tshirkin. 1977/1980. *Marxilais-leniniläinen valtio- ja oikeusoppi*. Moskova: Progress.
- Mao Tse-Tung 1937/1958. Ristiriidasta. Kokoelmassa Mao Tse-Tung. 1958. *Teoksia. I osa*. Suomentanut venäjältä Tuure Lehén. Tampere: Sanan tie, 200–249.
- Marshall, Alexander. 2014. Lenin's Imperialism Nearly 100 Years on: An Outdated Paradigm? *Critique*, Vol. 42, No. 3, 317–333.
- Marx, Karl. 1842/2009. *Hegelin oikeusfilosofian kritiikkiä*. Helsinki: Minerva.
- . 1845/1998. Ad Feuerbach. Kokoelmassa MEGA IV/3. Berlin: Akademie Verlag, 19–21.
- . 1857–1858/1986. *Vuosien 1857–1858 taloudelliset käsikirjoitukset ("Grundrisse")*. I. osa. Suom. Antero Tiusanen. Moskova: Progress.
- . 1974a. *Pääoma. Kansantaloustieteen kritiikkiä. 1. osa. Pääoman tuotantoprosessi*. Edistys: Moskova. (Sit. PO.)
- . 1974b. *Pääoma. Kansantaloustieteen kritiikkiä. 2. osa. Pääoman kiertokulkuprosessi*. Edistys: Moskova. (Sit. PO2.)
- . 1976. *Pääoma. Kansantaloustieteen kritiikkiä. 3. osa. Kapitalistisen tuotannon kokonaisprosessi*. Edistys: Moskova. (Sit. PO3.)
- Marx, Karl & Friedrich Engels. 1972. *Werke. Band 4*. Berlin: Dietz Verlag.
- Marx, Karl & Friedrich Engels. 1978. *Sosialistisesta vallankumouksesta*. Valikoima. Toimittaneet F. Teplov ja N. Davydov. Moskova: Edistys.
- Marx, Karl & Friedrich Engels. 1978–1979. *Valitut teokset*. 6 osaa. Moskova: Edistys. (Sit. VT.)
- Marx, Karl & Friedrich Engels. 1848/1998. *Kommunistisen puolueen manifesti*. Tampere: Vastapaino. (Alkup. *Manifest der kommunistischen Partei*, 1848.)
- Matheron, François. 2008. Louis Althusser, or the Impure Purity of the Concept. Teoksessa Bidet & Kouvelakis (toim.) 2008, 503–528.
- Miliband, Ralph. 1965/1983b. Marx and the State. Teoksessa Miliband 1983b, 3–25.
- . 1969. *The State in Capitalist Society*. New York: Basic Books.
- . 1970. The Capitalist State: Reply to Nicos Poulantzas. *New Left Review* I/59, January-February 1970.
- . 1970/1983b. Lenin's *The State and Revolution*. Teoksessa Miliband 1983b, 154–166.

- . 1973. Poulantzas and the Capitalist State. *New Left Review* 82, 83–92.
- . 1977. *Marxism and Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- . 1983a. State Power and Class Interests. *New Left Review* 138, 57–68.
- . 1983b. *Class Power & State Power. Political Essays*. London: Verso.
- Montag, Warren. 1995. “The Soul is the Prison of the Body”: Althusser and Foucault, 1970–1975. *Yale French Studies*, No. 88, Depositions: Althusser, Balibar, Macherey, and the Labor of Reading. (1995), 53–77.
- Mouffe, Chantal ja Anne Showstack Sassoon. 1977. Gramsci in France and Italy – A Review of the Literature. *Economy and Society* 6, 31–68.
- Mouffe, Chantal (toim.) 1979. *Gramsci and Marxist Theory*. London: Routledge.
- Mouffe, Chantal. 1979a. Introduction: Gramsci today. Teoksessa Mouffe (toim.) 1979, 1-18.
- Mouffe, Chantal. 1979b. Hegemony and ideology in Gramsci. Käänt. Denise Derôme. Teoksessa Mouffe (toim.) 1979, 168-204.
- Musto, Marcello. 2011. *Marx-Engels Gesamtausgabe (MEGA) ja Marxin uudelleen löytäminen*. Teoksessa Koivisto & Oittinen 2011, 11–40.
- Mäki-Kulmala, Heikki. 2003. *Vastakohdat vai kaksoset. Tutkimus neuvostomarxismien suhteesta moderniin länsimaiseen rationaalisuuteen*. Akateeminen väitöskirja. Acta Universitas Tampereensis 950. Tampereen yliopisto: Tampere.
- Neuvostoliiton perustuslaki* 1936. Saatavilla osoitteessa <http://www.departments.bucknell.edu/russian/const/36cons01.html> (Katsottu 14.1.2015.)
- Neuvostoliiton perustuslaki* 1977. Saatavilla osoitteessa <http://www.departments.bucknell.edu/russian/const/77cons01.html> (Katsottu 14.1.2015.)
- Nigro, Roberto. 2008. Foucault, Reader and Critic of Marx. Teoksessa Bidet & Kouvelakis (toim.) 2008, 647–662.
- Noro, Arto. 1979. Teesejä pääomalogiikasta. Teoksessa Tuomas Takala (toim.) *Keskustelua ”pääomalogiikasta” ja kapitalismin tutkimisesta*. Tampere: Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos, Tampereen yliopisto.
- Offe, Claus. 1973. Krisen des Krisenmanagements. Elemente einer politischen Krisentheorie. Teoksessa Martin Jänicke (toim.) *Herrschaft und Krise. Beiträge zur politikwissenschaftlichen Krisenforschung*, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 197–223.
- . 1974. Structural Problems of the Capitalist State: Class rule and the political system. On the selectiveness of political institutions. *German Political Studies*, vol. 1, 33–54.
- . 1975. The Capitalist State and the Problem of Policy Formation. Teoksessa Leon Lindberg (toim.) *Stress and Contradiction in Contemporary Capitalism*. Lexington: D.C. Heath, 125–144.
- . 1984. *Contradictions of the Welfare State*. Cambridge: MIT Press.
- Okishio, Nobuo. 1961. Technical Change and the Rate of Profit. *Kobe University Economic Review* 7, 85–99.
- Ollman, Bertell. 2003. *Dance of the Dialectic. Steps in Marx’s Method*. Urbana: University of Illinois.

- Pashukanis, Evgeny. 1980. *Selected Writings on Marxism and Law*. Toim. Piers Beirne ja Robert Sharlet. Käänt. Peter B. Maggs. Waltham: Academic Press.
- Platon. 1981. *Valtio*. Helsinki: Otava.
- Plehanov, Georgi. 1908/1978. *Marxilaisuuden peruskysymyksiä*. Moskova: Edistys. (Alkup. *Основные вопросы марксизма*, 1908.)
- Poulantzas, Nicos. 1968/1975. *Political Power & Social Classes*. London: Verso. (Alkup. *Pouvoir politique, et classes sociales*, François Maspero, 1968.) (Sit. PPSC.)
- . 1969. The Problem of the Capitalist State. *New Left Review* 58, 67–78.
- . 1970/1974. *Fascism and Dictatorship*. London: NLB. (Alkup. *Fascisme et dictature, la IIIe Internationale face au fascisme*, Maspéro, 1970.)
- . 1976. The Capitalist State: A Reply to Miliband and Laclau. *New Left Review* 95, 63–83.
- . 1978. Towards a Democratic Socialism. *New Left Review*, I/109, 75-87.
- . 1978/1980. *State, Power, Socialism*. London: Verso. (Alkup. *L'État, le pouvoir, le socialisme*, PUF, 1978.) (Sit. SPS.)
- . 1979. Is There a Crisis in Marxism? *Journal of the Hellenic Diaspora* 6(3), 7-16.
- Resch, Robert Paul. 1992. *Althusser and the Renewal of Marxist Social Theory*. Berkeley: University of California Press. Saatavilla osoitteessa <http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft3n39n8x3/> (Haettu 11.1.2016.)
- Reuten, Geert ja Peter Thomas. 2011. Voiton suhdeluvun lasku *Grundrissesta Pääomaan*. Perustava muutos Marxin tavassa hahmottaa kapitalistista tuotantotapaa. Teoksessa Koivisto & Oittinen (toim.) 2011, 137-166.
- Ricardo, David. 1951. *Principles of Political Economy and Taxation. Works I*. Toimittanut Piero Sraffa yhteistyössä Maurice H. Dobbin kanssa. Cambridge: Cambridge University Press. (Alk. 1821.)
- Rosmer, Alfred. 1971. Two Books by Lenin. *International Socialism*, No.46, February/March 1971, 23–26.
- Rothenberg, Mel. 1995. Lenin on the State. *Science & Society* Vol. 59, No. 3 (Fall, 1995), 418–436.
- Saint-Simon, Henri. 1825. *Opinions littéraires, philosophiques et industrielles*. Paris: Galerie de Bossange Père.
- Sawer, Marian. 1977. The Genesis of *State and Revolution*. *Socialist Register* vol 14, 209–227. Saatavilla osoitteessa <http://socialistregister.com/index.php/srv/article/view/5415> (Viitattu 1.5.2015.)
- Siisiäinen, Martti. 1980. Keskustelua Gramscin päällysrakenneteoriasta. *Tiede ja edistys* 1/1980, 21–35.
- Siisiäinen, Martti. 1981. Ideologiset valtioaparaatit valtiokeskustelussa. *Politiikka* 2/1981, 158–173.
- Sorel, Georges. 1910. *Réflexions sur la violence*. Deuxième édition. Paris. Saatavilla osoitteessa <http://www.archive.org/details/rflexionssurla00soreuoft> (Viitattu 1.5.2015.)
- Sorsa, Ville-Pekka. 2014. Suomalaisen kilpailuvallion hallintastrategia: koordinaatiota ilman synergioita? *Tiede & Edistys* 3/2014, 195–213.
- Sotiris, Panagiotis. 2014. Neither an Instrument nor a Fortress. Poulantzas's Theory of the State and his Dialogue with Gramsci. *Historical Materialism* 22.2, 117–134.

- Stalin, Josif. 1924/1946. Leninismin perusteista. Kokoelmassa Stalin 1946, 1–75.
- . 1930/1946. Toimintaselostus NKP(b):n XVI edustajakokouksessa puolueen keskuskomitean työstä. Kokoelmassa Stalin 1946, 559–603.
- . 1946. *Leninismän kysymyksiä*. Toinen painos. Petroskoi: Karjalais-suomalaisen SNT:n valtion kustannusliike
- . 1930/1955. Keskuskomitean poliittinen toimintaselostus NKP(b):n XVI edustajakokoukselle. Kokoelmassa J.V. Stalin. *Teokset. 12. osa*. Petroskoi: Karjalais-suomalaisen SNT:n valtion kustannusliike, 253–400.
- Tarchys, Daniel. 1972. *Beyond the State. The Future Polity in Classical and Soviet Marxism*. Uddevalla: Laromedelsforlagen.
- Thomas, Paul. 1994. *Alien Politics. Marxist State Theory Retrieved*. London: Routledge.
- . 2002. Bringing Poulantzas Back in. Teoksessa Aronowitz & Bratsis 2002, 73–85.
- Thomas, Peter. 2006. *Poulantzas Reading of Gramsci*. Esitelmä Historical Materialism -konferenssissa ”New Directions in Marxist Theory”, 8.-10.12.2006.
- . 2009a. *The Gramscian Moment*. Leiden: Brill.
- . 2009b. Gramsci and the Political. From the state as ‘metaphysical event’ to hegemony as ‘philosophical fact’. *Radical Philosophy* 153, 27–36.
- . 2013. Althusser’s Last Encounter: Gramsci. Teoksessa Katja Diefenbach, Sara R. Farris, Gal Kirn ja Peter Thomas (toim.) *Encountering Althusser: Politics and Materialism in Contemporary Radical Thought*. New York: Bloomsbury, 137–151.
- . 2015a. Gramsci’s Reading of the Base/Superstructure Metaphor. Teoksessa Sara R. Farris (toim.) *Returns of Marxism*. Amsterdam/Chicago: IIRE/Haymarket.
- . 2015b. Gramsci’s Marxism: The “Philosophy of Praxis”. Teoksessa Mark McNally (toim.) *Antonio Gramsci*. London: Palgrave Macmillan.
- . 2015c. Gramsci’s Machiavellian Metaphor: Restaging *The Prince*. Teoksessa Filippo del Lucchese, Fabio Frosini ja Morfino (toim.) *The Radical Machiavelli: Politics, Philosophy and Language*. Leiden: Brill.
- Tosel, André. 2008. The Development of Marxism: From the End of Marxism-Leninism to a Thousand Marxisms – France-Italy, 1975–2005. Teoksessa Bidet & Kouvelakis (toim.) 2008, 39–78.
- Townshend, Jules. 1999. Lenin’s “The State and Revolution”: An Innocent Reading. *Science & Society* Vol. 63, No. 1 (Spring, 1999), 63–82.
- Tsoucalas, Constantinos. 1999. Twenty Years Later. *Journal of the Hellenic Diaspora*, Volume 25. 1–2, 23–40.
- Wetherly, Paul. 2005. *Marxism and the State: An Analytical Approach*. London: Palgrave Macmillan.
- Wetherly, Paul, Clyde W. Barrow ja Peter Burnham (toim.) 2008. *Class, Power and the State in Capitalist Society Essays on Ralph Miliband*. London: Palgrave Macmillan.
- Weydemayer, Joseph. 1852/1962. The Dictatorship of the Proletariat. *Labor History*, 3:2, 214–217. (Alkup. saks. ”Die Diktatur des Proletariats”, *Turn-Zeitung*, New York, 1.1.1852.)
- Žižek, Slavoj. 2009. *First as tragedy, then as farce*. London: Verso.